WOLFGANG
EKKEHARD
SCHARLIPP

ESKİ TÜRK RUN YAZITLARINA GİRİŞ

Ders Kitabı

AN INTRODUCTION TO THE OLD TURKISH RUNIC INSCRIPTIONS

A Textbook
in English and Turkish

EH
2220
S311

/ERLAG
JF DEM
RUFFEL

▲ Köl Tegin yazıtı, güney yüzü, satır 1 – 3
Köl Tegin inscription, south side, lines 1 – 3

◄ Tonyukuk yazıtı, I. taş, batı yüzü
Tonyukuk inscription, stone I, west side

Introduction to the Old Turkish Runic Inscriptions

Eski Türk Run Metinlerine Giriş

Wolfgang E. Scharlipp

After years of travelling in Europe, Asia, Africa and America Wolfgang Ekkehard-Scharlipp studied Turcology, Tibetology, Indology and Chinese at the University of Hamburg. 1983 Dr. phil. in Hamburg, 1993 Dr. habil. in Freiburg. Having tought in the field of Turkish Studies in Freiburg, Zürich and Nicosia he now works at the University of Copenhagen. His main interests are the histories of Turkish culture and languages.

Wolfgang-Ekkehard Scharlipp Avrupa, Asya, Afrika ve Amerika'da yıllar süren gezilerinden sonra Hamburg Üniversitesinde türkoloji, tibetoloji, hindoloji ve sinoloji okudu. 1983'te Hamburg'ta Dr. phil., 1993'te Freiburg'ta Dr. habil. unvanını aldı. Türkoloji alanında Freiburg, Zürich ve Lefkoşa üniversitelerinde ders verdi. Halen Kopenhag Üniversitesinde çalışıyor. Başlıca ilgi alanını Türk kültürü ve Türk dilleri oluşturuyor.

ESKİ TÜRK
RUN METİNLERİNE GİRİŞ

Ders Kitabı

INTRODUCTION
TO THE OLD TURKISH
RUNIC INSCRIPTIONS

A Textbook in Turkish and English

Wolfgang E. Scharlipp

Verlag Auf dem Ruffel – Engelschoff 2000

Die Deutsche Bibliothek – CIP-Einheitsaufnahme

Scharlipp, Wolfgang-Ekkehard:
Eski Türk Run Metinlerine Giriş: Ders Kitabı = Introduction to the Old Turkish Runic Inscriptions: A Textbook in Turkish and English / Wolfgang E. Scharlipp. – İkidilli yayının 1. basımı. – Engelschoff: Verl. Auf dem Ruffel, 2000
ISBN 3-933847-00-1

EH 2220 S311

Erste Auflage der englischen Ausgabe: Nicosia 1994
İngilizce yayının ilk basımı: Lefkoşa 1994
First print of the English edition: Nicosia 1994

Erste Auflage der zweisprachigen Ausgabe 2000
İkidilli yayının ilk basımı, 2000
First print of the bilingual edition, 2000

Christina Tremmel–Turan Verlag Auf dem Ruffel
D–21710 Engelschoff
Tel: +49 4144 1574, Fax: +49 4144 210500
e-mail: tremmel-turan.ruffel@t-online.de
http://www.ruffel.de

Fastprint İstanbul

Freie Universität Berlin
B 912 2005/9587
Institut für Turkologie

ESKİ TÜRK
RUN METİNLERİNE GİRİŞ

Ders Kitabı

Wolfgang E. Scharlipp

Çeviren: Tevfik Turan

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar Listesi 8
Önsöz 9
Giriş 11
Tarihî Çerçeve 13
Yazıtların Coğrafî Dağılımı ve Yaşı 14
En Önemli Yazıtlar 15
Türk Run Alfabesi 18
Harfler 18
İmla Kuralları 21
Kısa Dilbilgisi 24
Çoğul 24
İyelik Ekleri 24
İsmin Halleri 26
Zamirler 31
Sayılar 37
Fiil 39
Bağ-fiiller 49
Kelimecikler 52
Edatlar 53
Kelime Türetme 56
Okuma Bölümüyle İlgili Notlar 61
Tablolar - Illustrations 65
İngilizce Metin - English Part 67
Okuma Bölümü - Reading Section 127
Kelime Listesi - Glossary 131
Bibliyografya - Bibliography 139

KISALTMALAR LİSTESİ

Bägrä	Bägrä Yazıtı (Yenisey)
BK	Bilgä Kagan Yazıtı
Çak.	Çakul Yazıtları (Yenisey)
E	Doğu
IB	Irk Bitig
KÇ	Küli Çor Yazıtı
KT	Köl Tegin Yazıtı
MÇ	Moyun Çor (= Şine Usu)
N	Kuzey
NE	Kuzeydoğu
O	Ongin Yazıtı
R	Sağ
S	Güney
SE	Güneydoğu
T	Tonyukuk Yazıtı
Uy. Ta.	Uyug Tarlak (Yenisey)
W	Batı

ÖNSÖZ

Merhum Prof. Josef Matuz'un ardında bıraktığı malzeme arasında Eski Türkçe'nin belli dilbilgisel biçimlerinin yazıtlarda bulundukları yeri belirten notlar bulunuyordu. Kendisinin bu malzemeyi bir kitap haline getirmeyi düşünüp düşünmediğini bilmiyorum. Ama elinizdeki kitabı hazırlama fikri bende Prof. Josef Matuz'un bu notlarını görünce uyandı.

Bu kitabın amacı Eski Türk runlarıyla yazılmış metinleri okuyabilmek isteyen herkese yardımcı olmaktır. Kitap gerçi kadar kısa bir dilbilgisi içermektedir, ama bu gerçek bir dilbilgisi kitabının yerini tutamaz. Gerçek bir dilbilgisi arayan okur kitabın sonundaki kaynakçaya başvurmalıdır. Buradaki dilbilgisi bölümünün amacı daha çok, okurun dilbilgisel birimlerin yazılış biçimleriyle ve yazıtlarda bulunan belli kelimelerle tanışmasını sağlamaktır.

Kitap metnini "runik" harfleriyle birlikte bilgisayara yüklemek, aletin inatçılığı yüzünden, zor bir iş oldu. Bu nedenle, gösterdiği sabır ve bilgisayarı görevini yapması için ikna edişindeki maharet için, Kıbrıs Üniversitesi Türkçe Araştırmaları Bölümü'nden Bayan Maria Kyprianou'ya candan teşekkürlerimi sunarım.

Çeviri işini konuya vakif bir şekilde yerine getiren Sayın Tevfik Turan'a (Hamburg Üniversitesi) özellikle teşekkür ederim.

Kopenhag, Mart 1998

GİRİŞ

En eski Türk yazıtlarına, harflerinin tanınmış Cermen harfleri olan "runlara" benzemelerinden dolayı, "Türk run yazıtları" adı verilir. Fakat bu benzerlik bazı harflerin biçimiyle kısıtlı kalmakta, harflerin fonetik değerlerine veya imla sistemlerine kadar varmamaktadır. Bu alfabeyle yazılmış metinlerin çoğu taş üzerine kazınmıştır; bunların büyük bölümü ölmüş bir kişinin hatırasına dikilmiş mezar taşlarıdır. İlerideki bölümlerden birinde çeşitli yazıtların kendilerine özgü bazı nitelikleri incelenmektedir. Yazıtlar çoğunlukla, bulundukları yerin yakınlarına ilişkin bir coğrafî isimle anılırlar, dolayısıyla coğrafî çevrelerine göre gruplandırılmışlardır.

Bu taşlar ilk 1721 ve 1722 yıllarında Yenisey nehri yakınlarında keşfedildi. Birincisini Alman D.G. Messerschmitt, ikincisiniyse İsveçli J. Strahlenberg keşfetti. Bunu izleyen yıllarda başka taşlar da bulundu ve üzerlerindeki yazıtlar kopya edilerek yayımlandı. En başarılı keşif gezisi, Fin Arkeoloji Kurumu'nun verdiği görevle yola çıkan J.R. Aspelin tarafından, 1888'de gerçekleştirildi ve aynı kurum bu metinlerin sistematik biçimde incelenmesi işine de girişti. Bunun üzerinden ancak bir yıl geçmişken, Irkoutsk Coğrafya Kurumu'nun N.M. Yadrintsef yönetiminde yapılan bir keşif gezisi sırasında Moğolistan'da, Orhon nehri yakınında, yazıtların yazıldığı alfabenin çözülmesini sağlayan başka, uzun yazıtlar bulundu.

Rus V. Radloff ile Danimarkalı dilbilimci V. Thomsen Türk run yazılarını sökmeyi hemen hemen aynı zamanda başarmışlardı. Bu işi biraz daha önce tamamlayan Thomsen vardığı sonuçları 1893 aralığında yayımlıyordu. Çözümleme çabasını başarıya ulaşması Köl Tegin için dikilmiş bir mezar taşının bir cephesindeki Çince yazıt sayesinde olmuştu. Her ne kadar Çince metin Türkçe metinle özdeş değil idiyse de,

Çince metinde Çin harfleriyle yazılmış olan Köl Tegin adı ve başka birkaç kelime önemli ipuçları vermekteydi.

O günden bu yana çoğu eski Sovyetler Birliği topraklarında yer alan, Türk runlarıyla yazılmış birçok yazıt daha Rus bilginleri tarafından bulunup yayımlandı. En önemli yayınlar bu kitabın sonundaki kaynakçada belirtiliyor.

Türk run yazıtları üzerine toplu bakış sunan eserler şunlardır: Bazin 1964 , Tekin 1968 (sadece Orhon yazıtları), Vasiljev 1983 (sadece Yenisey yazıtları).

TARİHÎ ÇERÇEVE

Bugün "Türk" imparatorluğu olarak adlandırdığımız ilk devlet Bumın Kağan tarafından 552 yılında Moğolistan bozkırlarında kurulmuştu. "Türk" adı ve bu adın içerdiği etnik ve dilbilimsel sorunlar uzun bir tartışmaya konu olmuştur (örnekler için bak. Doerfer 1965 ve Scharlipp 1992).

Söz konusu devletin Hazar denizine kadar uzanan Batı bölümü, kurulmasından hemen sonra, Doğu bölümünden az-çok bağımsız hale geldi. Doğu Türk İmparatorluğu Çin ile yakın ve çoğu zaman düşmanca bir temas içindeyken, Batı İmparatorluğu çoğunlukla yakın ilişki kurdu: kâh İranlılarla birlik oldu, kâh İranlılara karşı bir müttefik bulmak için Bizans'la anlaşti. Gene de, her iki devlet Çin'deki T'ang hanedanı tarafından yıkıldı: Doğu imparatomuşluğu 630'da, Batı imparatorluğu 659'da.

Elimizde, birinci Türk İmparatorluğu denen bu dönemden kalma metin yoktur. Bu devlet hanedanından bir soylu için dikilmiş tek anıt bulunuyor, ki bu da Sogd dili ve yazısıyla yazılmıştır.

Sogdlar Türklerin arasında yaşayan, İranlı bir kavimdi. Çinli tarihçilerden, devleti yöneten Türklerin kültürü ve politikası üzerinde çok etkili olduklarını biliyoruz. Devletlerinin yıkılmasından sonra birçok Türk beyi Çin bürokrasisiyle bütünleşerek Çin devletinin makamlarını ve unvanlarını aldı. Bu durum Çin'in göçebelerle olan ilişkilerinde, tehlikeli göçebelerin rahatmuşdurmasını sağlamanın geleneksel yollarından biri olagelmiştir. Türk nüfusunun bu kesimlerinin "Çinlileşmesinden" doğan sonuçlar Orhon yakınındaki, İkinci İmparatorluk döneminde yazılmış ve dikilmiş run yazılı büyük yazıtlarda değinilen önemli bir konudur.

İkinci Türk İmparatorluğu adı verilen devlet 682'de kurulur ve 740'a, bozkırların egemenliği Türkçe konuşan başka bir boy olan Uygurlara geçene kadar devam eder.

Anıt taşları İkinci İmparatorluk sırasında Orhon ırmağı yakınında Türk soylularından bazıları için dikilmiştir. Burada, 716-734 yılları arasında hüküm süren Bilgä Kagan'a, Köl adlı prense (tegin) ve birçok kağana danışmanlık etmiş ve büyük bir nüfuz kazanmış bir kişi olan Tonyukuk'a rastlıyoruz. Bu kişilerin yazıtları bir sonraki bölümde ele alınıyor.

Uygurlar yönetimi ele aldıktan sonra, bir süre kendi yazıtları için aynı alfabeyi ve aynı dili kullanmaya devam ettiler. Onlar da "Türk" denen boylarla aynı kültürel çevreden ortaya çıkmışa benzerler. Kuzey'den gelerek Moğolistan'daki boyları egemenlikleri altına alan, ama devletlerini Yukarı Yenisey kıyılarında kuran Kırgızların önünden kaçan Uygurlar bozkırı güney ve doğu yönlerinde terkettiler.

Yazıtların Coğrafî Dağılımı ve Yaşı

Yukarıda belirtildiği üzere, yazıtlar bulundukları coğrafî yerin adına göre gruplandırılır. Çeşitli gruplardaki yazıtlar sayıları ve uzunlukları bakımından büyük farklar göstermektedir:

1. En uzun yazıtlar Moğolistan'da, Orhon yazıtları olarak adlandırılanlardır. Bunların en uzunu, 71 uzun satır ile, Köl Tegin mezar taşıdır.
2. Yukarı Yenisey bölgesinde bulunan anıtlar sayıca daha çoktur, fakat metinleri daha kısadır. Şimdiye kadar bunlardan yaklmuşşık yüz ellisi bulunmuştur; bazıları sadece birkaç harften ibarettir, en uzunları 17 satır içerir. Bu anıtlar geleneksel olarak iki alt grupta incelenir:
   a. Abakan-Minusinsk bölgesi,
   b. Touva bölgesi.
3. Baykal grubu sadece iki kısa yazıttan ibarettir; bunlar Baykal gölündeki Orhon adasında bulunmuştur.
4. Daha güneydoğuya inince, Talas vadisi grubuyla karşılaşırız; burada kısa ve çok kısa metinler içeren otuzun üstünde yazit vardır.

5. Turfan grubu bazı "duvar yazılarından" ibarettir.

Yukarıda sözü edilen taş yazıt gruplarına ek olarak, run yazısı ile yazılmış yazmalar da bulunmuştur. Elle yazılmış bu metinlerin en önemlisi fala nasıl bakılacağını öğreten bir kitap olan "Irk Bitig"tir.

En Önemli Yazıtlar

"Önemli" kelimesi bu bağlamda, metinlerin uzunluğu ve bize olabildiğince çok kelime ve dilbilgisi malzemesi sunmaları anlamına gelmektedir. Yenisey yazıtları kısa olduklarından önemsizdir, demek istemiyoruz. Onlar da kendilerine özgü bir biçimde, meydana geldikleri kültürel çerçeve hakkında bilgi verirler, ama Orhon yazıtları kadar çok dilbilimsel veya tarihsel bilgi vermemektedirler.

Bulunan en uzun metin Köl Tegin için dikilmiş anıttadır. Anıtın Batı yüzüne kazınmış Çince metinden, 732 yılı ağustosunda dikildiğini öğreniyoruz. Bu taş yaklaşık dört metre yüksekliğindedir ve, üçü Türkçe olmak üzere, dört yüzü de yazılıdır.

İmparator Bilgä Kagan yazıtı 735'te dikilmiştir. Bunun da bir yüzünde Çince bir metin vardır, fakat iyi durumda değildir. Türkçe metni yer yer Köl Tegin metniyle çakışır. Bu iki mezar taşı birbirlerinden sadece yaklaşık bir kilometre arayla, Košo Čaydam gölü yakınında bulunmaktadır.

Üçüncü önemli yazıt bu iki Orhon yazıtından yaklaşık üç yüz kilometre doğuda, yukarı Tola ırmağı boyunda, Bain Čokto adlı bir yerleşim merkezi yakınındadır ve bilimciler arasında bu adla anılır. Buna rağmen son zamanlarda, yukarıda sözü edilen iki Orhon yazıtıyla olan yakınlığından dolayı bu yazıt da Orhon grubundan sayılır olmuştur. Bir büyük ve bir küçük taştan ibarettir; tahminen 720 yılı dolaylarında, Tonyukuk adlı ve -anlaşıldığı kadarıyla- birden çok kağana danışmanlık yapmış bir adam için dikilmiştir.

Bu üç yazıt ötekilere göre çok daha uzun ve elimize en iyi durumda geçmiş yazıtlar olduklarından, en çok incelenmiş olanlarıdır da. Adına dikildikleri kişilerin hayatı

hakkında canlı bilgi verirler. Dolayısıyla, bize anlattıkları sadece dilbilimsel türden şeyler değildir; Türk tarihiyle ilgili olarak, kısmen Çin kayıtlarında da rastlanan, birçok olaydan da söz ederler.

Orhon grubundan sayılan dördüncü ve beşinci yazıtlardan kısa olanı "Ongin", diğeriyse "Küli Çor" diye adlandırılır. Ongin anıtı Köl Tegin anıtıyla aynı zamanda, ötekiyse, Küli Çor adlı için olanı, bu kişinin 720 yılı dolaylarında, Karluklara karşı girişilen bir savaşta ölmesi üzerine dikilmiştir. Metinlerin ikisi de, adına dikildikleri kişinin hayatıyla ilgili bilgi vermeleri açısından, sözünü ettiğimiz ilk üç yazıttakiyle benzer içeriklidir.

"Türk" döneminden kalma bu yazıtlar ile "Uygur" döneminden kalma yazıtlar büyük benzerlikler gösterir.

Uygur metinlerinden en uzun olan iki tanesi Uygur bozkır imparatorluğunun ilk hükümdarı olarak 747-759 arasında hüküm süren Eletmiş Bilgä Kagan'dan söz eder. Moğolistan'da, Terhin-gol ırmağı yakınında bulunan bu anıt belli ki mezar taşı anıtı değildir, çünkü yazıtta varılan son kronolojik nokta 753 yılına rastlamaktadır (bak. Kljaštornyj 1982). Bu yazıt Şine-usu gölü yakınında bulunan ve Eletmiş Bilgä'nin mezar taşı olarak ve 760'tan önce dikildiği tahmin edilen yazıttan önce dikilmiştir. İki taşın da dört tarafı yazılıdır; bunlardan ikincisi oldukça kötü durumdadır.

Uygur döneminden kalma, run alfabesiyle yazılı bir başka metin gene Moğolistan'da, Tes nehri yakınında bulunmuş bir taştır ve o kadar bozuk bir haldedir ki, bir satırı bile tam değildir. Sadece Kljaštornyj tarafından, 1978'de yayımlanmış olan bu metin Uygur tarihi üzerine önemli bir kaynak olma durumundadır. 759'da tahta geçen ve Çin'deki T'ang hanedanı tarafından, An-lu-shan isyanına karşı yardıma çağrılarak özel bir önem kazanmış olan Bögü Kagan'a ithaf edilmiştir. Bögü isyanı bastırmayı başardıktan sonra, Çin'de kaldığı süre içinde, herhalde Sogd rahiplerinin etkisiyle, maniheizmi seçmiştir. Bunu izleyen onyıllar içinde maniheizm Türk tarihinde önemli bir rol oynayacaktır.

Kara Balgasun'daki geç dönem yazıtı üzerinde de maniheizmden söz edilmektedir. Bu yazıt 810 dolaylarında yazılmış olabilir. Üzerindeki Türkçe metin, sadece birkaç

kelimesi dışında, bozulmuştur, fakat taş Çin ve Sogd dillerinde de birer yazıt içermektedir.

Yenisey yazıtları bambaşka kimlikte yazıtlardır. Burada hiçbirinin sözünü etmeyeceğiz. Bunlar da ölmüş kimselerin yaşamöyküleriyle ilgili veriler içerir, ama hiçbiri diğer metinlerle karşılaştırılabilecek uzunlukta değildir. Bu bilgiler de genellikle metinlerin küçük bir bölümünü oluşturur; geri kalanı ağıtlardan ve ölenin bu dünyada bıraktığı kişilerin adlarının sayılmasından ibarettir.

Bunlarda, Orhon ve Uygur yazıtlarından farklı olarak, şamanist bağlamdan gelen birçok deyim görüyoruz; bu metinler ölen kimseyle iletişim içinde olan veya kurmakta olan şaman tarafından şarkı gibi söylenmiş metinler olabilir.

TÜRK RUN ALFABESİ

Aşağıdaki çizelgede Orhon yazıtlarındaki harfleri ve Yenisey yazıtlarının bunlardan farklı olan harfleri veriliyor. Yenisey runlarında bunlardan farklı birçok harf daha vardır, fakat bu tür ayrıntılar böyle bir giriş kitabı için zorunlu görülmedi. Metinler sağdan sola doğru yazılmıştır.

𐰀	A	a/ä	𐰑	p	p
𐰁	I	ı/i	𐰚	r^1	r
𐰃	O	o/u	𐰛	r^2	r
𐰄	Ö	ö/ü	𐰜/𐰞	s^1	s
𐰉	b^1	b	𐰠/𐰞	s^2	s
𐰋/𐰊	b^2	b	𐰢/𐰣	t^1	t
𐰍	ç	ç	𐰤	t^2	t
𐰏	d^1	d	𐰇	y^1	y
𐰓	d^2	d	𐰽	y^2	y
𐰇	g^1	g	𐰦/𐰧	ş	ş
𐰆	g^2	g	𐰴/𐰵/𐰶	z	z
𐰴	k^1	k	𐰸	ko	ok/ko/uk/ku
𐰲	k^2	k	𐰺/𐰻	kö	ök/kö/ük/kü
𐰸	l^1	l	𐰼	kı	ık/kı
𐰺	l^2	l	𐰾	çı	iç/çi
𐰣	m	m	𐰿	lt	lt/ld
𐰔	n^1	n	𐱁	nc	nç
𐰖	n^2	n	𐱃/𐱅	nt	nt
𐰭	ŋ	ŋ	Yenisey: 𐰀	E	ė
𐰯	ñ	ñ			

Çizelgede, runların sağında bu kitapta izlenen transliterasyon yöntemine ait işaretler görülüyor. Gerek transliterasyon, gerek transkripsiyon için farklı yöntemler vardır. En önemli farklara daha aşağıda değinilecektir.

Ünlüler için dört harf bulunuyor. A olarak translitere edilen harf, aynı kelimelerin öbür harflerinin verdiği bilgiye göre, /a/ veya /ä/ olarak okunmuş olabilir. Aynı durum I ile transkribe edilen harf için de geçerlidir: okur /i/ ve /ı/ arasında bir seçim yapmak zorundadır.[1] Bu bilgiyi çoğu durumda, aynı kelime içindeki bir ünsüz harfi verir. Harflerden yirmisi, "eşli harf" adı verilen türdendir, yani bir sesin artdamaksı [kalın] türü başka, öndamaksı [ince] türü başka bir harfle yazılır. Örneğin, 𐰉𐰆 kelimesi t^1 g^1 olarak translitere edilir, *tag* olarak transkribe edilir (dağ) ve artdamaksı bir ünlü olan /a/'yı içerir. 𐰋𐰼 kelimesi ise t^2g^2 translitere edilir, *täg* olarak transkribe edilir (gibi, benzer) ve bu ünlünün öndamaksı varyantı olan /ä/'yi içerir.

1 ve 2 sayıları daha yazıtları çözümleyen Vilhelm Thomsen tarafından kullanılmıştır. Bu kitapta sadece belirgin olmayan harflerin yerine, örneğin ses uyumundaki bir değişikliği göstermek için kullanılıyorlar.

Artdamaksılaşma [kalınlaşma] üzerine bilgi verir nitelikte hiçbir harf içermeyen kelimelerde ünlülerin nasıl telaffuz edileceği sadece kelimenin anlamından yola çıkılarak bulunabilir. Örneğin, 𐰴𐰼 biçimindeki harf kombinasyonunun *aŋa* mı, yoksa *äŋä* mı olarak okunacağına sadece bağlamı göz önünde tutularak karar verebiliriz. Keza, kelime başı konumunda eksik görülen /a/ ve /ä/ harfini de tahmin etmek durumundayız. Her ünsüz harfi bu ünlülerden biriyle telaffuz edildiğine göre, aynı durum kelimenin başı için de geçerlidir. Bu bakımdan, 𐰀 harfi *äb* olarak telaffuz edilir; erken dönemlerde "barınacak yer" anlamına gelmiş olabilecek bu kelime sonraları anlam değiştirerek "ev, çadır" için kullanılır olmuştur. Bu harflerden birçoğu başka ünsüz - ünlü kombinasyonları yerine, kimileri de -listede görüleceği gibi- ünsüz kombinasyonları yerine kullanılmaktadır. Son üç harf olan lt, nc, nt önlerinde bir /a/

[1] Eski Türk lehçelerinde damaksı /ı/'nın varlığından çokluk şüphe edilmiştir. Fakat yazıtlarda /ı/'nın varlığı bu ünlüyle birlikte görülen ünsüz işaretleri yoluyla kanıtlanmış olmaktadır.

ile de telaffuz edilebilir; o zaman, örneğin ᛇᛏ kombinasyonu *anta* biçiminde okunur ve "orada" anlamına gelir

Bu alfabenin oluşumu hakkında kesin olarak bilinen hiçbir şey yoktur. Çeşitli teoriler bunun tamamen bir Türk buluşu olduğu varsayımından her harfin başka alfabelerin, özellikle İran ve Yunan alfabelerinin harflerinin değişmiş bir biçimi olarak ortaya çıktığı tezine kadar uzanmaktadır.

Türkologların çoğunun kabul ettiği eski bir teoriye göre harflerin bazıları piktogramdır; örneğin ko ᛁ için bu mümkün olabilir, çünkü "ok" anlamına gelen *ok* kelimesi belli ki çok eski bir kelime olsa gerektir. Bu yönde ileri sürülen bütün diğer örnekler, örneğin "ev" anlamına gelen ᛟ *äb* ya daha az inandırıcı, ya da çoğu bütünüyle kabul edilemeyecek nitelikte örneklerdir.

Yazıtları ilk çözümleyenler Cermen runlarından yola çıkmaya çalıştılar. Gerçekten, harflerin birçoğu biçim bakımından ya tamamen aynı, ya da çok benzer görünümdedir. Fakat çok geçmeden, ses değerlerinin Cermen runlarından çok farklı olduğu anlaşıldı. Bunun sonucu olarak da, bu iki grup "run" arasında bir akrabalık bağı olduğu yolundaki teori çok geçmeden terkedildi. Fakat bu alanda yapılan son araştırmalar dikkati yeniden bu benzerlik üzerine çekiyor. Son yıllarda Balkanlarda ve eski Sovyetler Birliği topraklarında daha birçok yazıt bulunmakla kalmadı, Etrüsk ve İberya run alfabeleri gibi başka run benzeri alfabeler de göz önünde tutulmaya başlandı. Bütün bu alfabelerde birbirine eş harfler bulunmaktadır, fakat harflerin fonetik temelleri -bilindiği kadarıyla- çokluk farklıdır.

Bu alfabenin gelişimiyle ilgili teoriler üzerine ayrıntılı bilgi için bakınız: G. Clauson 1970 ve E. Tryjarski 1985.

İmla Kuralları

Ünlüler

/a/ ve /ä/'dan başka bütün ünlüler gerek kelime başı konumunda, gerekse ilk hece içinde yazılır: ꞉ᛇ⅃>, Olg, ulug; ⅃ϵYГ☆ bIlgA, *bilgä*.

İlk olmayan hecelerdeki düz ünlüler, ilk hecede bir düz ünlü varsa, genellikle yazılmaz: I≫)⅃ГН kIlnmş, *kılınmış*. Gene, ilk olmayan hecelerdeki yuvarlak ünlüler de, ilk hecede yuvarlak ünlü varsa, herhangi bir harf ile gösterilmez: ≫)≫>δ, bOdnm, *bodunum*.

Bir yuvarlak ünlü bir düz ünlüyü izliyor, veya düz ünlü yuvarlak ünlüyü izliyorsa, bu ikinci ünlü de bir harfle gösterilir:)>8⅃ ltOn, *altun*. Fakat bir yuvarlak ünlünün ardından gelen /a/, /ä/ ünlüleri yazılmaz, çünkü bunlar ünsüzü gösteren harfin içinde zaten vardır: ≫)⅃ᛇ> Oglnm, *oglanım*.

Kelime sonundaki bütün ünlüler yazılır: ⅃ϵYГ☆ BIlgA, *bilgä*; ГYYϵ☆ bglrI, *bägläri*; ЊYϵYГ IlgrÖ, *ilgärü*, vs.

İmla sistemi şaşırtıcı bir tutarlılık gösterir. Gene de, yukarıda belirtilen kuralların birçok istisnası bulunmaktadır. Fakat bu sapmaların bazılarının da bir gerekçesi vardır. Örneğin /a/'nın *at* kelimesinin başında (ad, unvan) yazılışı gibi. 8⅃, At, kelimesinin ilk harfi muhakkak ki, "at" (hayvan) anlamına gelen *at* kelimesinin başındaki kısa /a/'nın tersine, uzun bir ünlünün karşılığıdır. Çağdaş dillerden de bildiğimiz üzere, birinci kelimenin (ad) ünlü yazılarak, ikincinin (at) ünlü yazılmadan kullanılması ile Eski Türkçe'de ünlü nicelikleri arasında fonolojik bir fark olduğunu gösteriyor.

Ünsüzler

Bazen eş sesler arasında tutarsızlıklar ortaya çıkmaktadır. Örneğin *sabımin* kelimesinde ꟷН n^2 harfi kullanılmıştır, oysa kelime, -öbür harflerden görüldüğü gibi- artdamaksı

sınıfına girer: ᚻᛋᚦᚴ s¹b¹mn². Bunun bir açıklaması olarak, iyelik eki almiş kelimelere eklenen /i/'nin daima öndamaksı nitelikte olduğu düşünülebilir. Fakat gene, bu kuraldan da "sapmalar" görmekteyiz. Bazı durumlarda aynı kelimenin ᚲᛋᚦᚴ olarak yazıldığına da rastlıyoruz, ki bu durum sözkonusu sesin telaffuzunda belli bir tutarsızlık olduğunun işareti olabilir.

Gene, bazı başka ünsüz harflerinin kullanılışında, özellikle s² y²'de tutarsızlıklar vardır. İki harf de ekseriya /ı/ sesinin önde, veya bu ses olduğu varsayılan harfin önünde ortaya çıkar, çünkü bütün diğer ünsüz harfleri artdamaksı telaffuz isteyen türdendir. Bu durumda, genel olarak karşılaştığımız biçim, "kuzeyde, kuzeye" anlamında ᛇᛞᚺᚠᛩ y²Ir¹y¹A, *yırıya* iken, y¹Ir¹y¹A yazımı da bir istisna olarak görülebiliyor.

Ön ünlüler çevresinde, ş olması gereken yerlerde sık-sık s² yazılıyor: ᛁᚺᚻ, s²Öŋs², sünüs da, ᛉᚺᚻ s²Öŋş da görülebiliyor "kavga".

Tutarsızlıkların çoğuna okuma bölümündeki açıklamalarda değinilmektedir.

ko harfi genellikle bir artdamaksı /k/'nın bir yuvarlak ünlüyü izlediği yerlerde kullanılmıştır, ᛚᚷᚠᛁᛟ, t¹koId¹I, *tokıdı* kelimesinde olduğu gibi "o vurdu". ᛁᚲᛞ y¹Oko, *yok* gibi bir kelimede ise gene, dudak ünlüsünün -bir kere ko harfinin içinde, bir kere O olmak üzere- iki kere yazılmasını gene bu kelimedeki ünlü uzunluğu ile açıklayabiliriz. Demek ki O genellikle, kelime başı konumundaki bir /k/'yı izleyen bir art dudak ünlüsü olarak (/o/, /u/) yazılmaktadır: koOncy¹l¹r¹m, *kunçuylarım* "prenseslerim".

kö harfinin kullanılışında aynı imla ilkelerine uyulduğunu görüyoruz.

lt harfi sadece art damak sesleri çevresinde ortaya çıkıyor, örneğin ᚠᛗᚲᛟ, bOltI, *bultı* kelimesinde "buldu". Fakat bazan, ünsüz bileşimi olan lt de bir art damak çevresi içinde yazılmış olabilmektedir.

Bir kelimenin sonundaki sesle sonra gelen ekin başındaki ses aynı ise genellikle tek bir harf kullanılır: örneğin *kubrattım* "topladım" kelimesinde *kubrat-* kökünün son sesi ile geçmiş zaman birinci şahıs eki *-tım*'ın ilk sesi olan /t/ sadece bir tane t¹ ile verilmektedir: ᚴᛟᛒᚺᛟᚲᛁ, koOb¹r¹t¹m.

Noktalama

Kelimeleri birbirinden ayırmak için üst üste iki nokta kullanılır. Bazen, aralarında çok yakın bir anlam bağı olan iki veya üç kelimenin bu noktalarla ayrılmadığı da görülür. Bütün metinlere baktığımızda, kesin noktalama kuralları ortaya koymanın imkansız olduğunu görüyoruz.

Çeşitli metinlerin özellikleri üzeri ilgili yazıtlar incelendikçe ortaya çıkacaktır. Bununla beraber, en önemli konular üzerine genel birkaç değinide bulunmak gerekiyor.

Gerek Türk döneminden kalma Tonyukuk, Ongin and Köli Çor yazıtlarında, gerekse Uygur yazıtlarında /ş/ sesinin karşılığı olan bir işaret kullanılmamıştır. Bunun yerine s^1 ve s^2 harfleri yazılmıştır.

Yenisey yazıtlarında diğer yazıtlardakilerden bir hayli değişik biçimde run harfleri bulmakla kalmıyoruz, harf biçimleri bu grubun kendi içinde de büyük ayrılık gösteriyor. Yukarıda belirtildiği gibi, bunun ayrıntılarına girmek bu kitabın amaçladığı genel bir girişin sınırlarını çok aşacaktır. O yüzden, bu konu için kitabın sonundaki ilgili literatüre dikkati çekiyoruz.

Yenisey yazıtlarının imlası Moğolistan grubuna göre çok daha az homojen ve tutarlıdır, ki bu da metinleri güç okunur, çoğu zaman da anlaşılmaz kılar. Yenisey yazıtlarından çoğunun çevirilerini bugün bile, sadece mümkün bir çözüm için öneriler olarak kabul edebiliyoruz.

Bu grubun imla sisteminde en çok dikkati çeken etmen, kapalı /ė/ için özel bir harf bulunmasıdır. Bu sesin Türk dillerindeki fonolojik değeri üzerine uzun tartışmalar yapılmış ve halâ yapılmaktadır. Fakat /ė/ için kullanılan ◊ harfi bu sesin Eski Türkçe'de bir fonem olduğu konusunda şüphe bırakmıyor. Örneğin, şu kelimeleri buluyoruz: ᛒᛉᛜ El^2m, *ėlim* "ilim, ülkem"; ᚢᛜᛟ, *beş* "beş". Orhon yazıtlarında bu yazım bu noktada bazı çeşitlilikler gösteriyor, ve bu ünlü bazen I ile yazılıyor, bazen de /ä/ gibi ele alınarak hiç yazılmıyor. Bu durum kapalı /ė/'nin nasıl yazılacağı konusunda bir kararsızlık olduğu şeklinde yorumlanabilir, ki bu kararsızlık sonraki Türk dillerinin alfabelerinden aşina olduğumuz bir sorundur.

KISA DİLBİLGİSİ

Çoğul

Bir ismin yalın biçimi hem tekili, hem çoğulu ifade edebilir. Çoğul eki hemen hemen sadece insanlar için kullanılır:

-lar \ -lär

▪	bäg	bey	
	bäglär	beyler	
	𐰋𐰏𐰠𐰼	bglr	(KT, S10)
▪	kunçuy	prenses	
	kunçuylarım	prenseslerim	
	𐰸𐰆𐰨𐰖𐰞𐰺𐰢	<u>ko</u>O<u>nç</u>ylrm	(KT, N9)
	< Çince kung chu: prenses		

İyelik Ekleri

Tekil, 1. Şahıs **-°m**

▪	ini	küçük erkek kardeş	
	inim	küçük erkek kardeşim	
	𐰃𐰤𐰢	inm	(KT,E26)
▪	kunçuylarım	*bak. Tekil*	
	bodun	halk	
	bodunum	halkım	
	𐰉𐰆𐰑𐰣𐰢	bOdnm	(KT, S1)

Tekil, 2. Şahıs **-°ŋ, -°ġ / -°g**

- kan — kan
  kanıŋ — kanın
  — knŋ (KT, E24)
- ädgü — iyi
  ädgüg — iyiliğin, kazancın
  — dgÖg (KT, E24)

Tekil, 3. Şahıs **-i, -si(/-sı)**

- bodun — halk, boy
  bodunı — (onun) halkı
   — bOdOnI (KT, E3)
- atı — yeğen
  atısı — (onun) yeğeni
  — tIsI (KT, S13)

Artdamaksı kelimelerden sonra gelen -si çoğunlukla artdamaksı ᛊ ile değil, öndamaksı s I ile yazılmaktadır. Bu durum iyelik eki olan -i'nin başlangıçta daima ince olduğunu gösteriyor olabilir.

Çoğul, 1. Şahıs **-°mız, -°miz**

- türük — Türk
  türükümiz — Türklerimiz
  — tÖrkömz (KT, E18)

Çoğul, 2. Şahıs **-°ŋız, -°ŋiz**

- oglan — oğul
  oglanıŋız — oğlunuz
  — Oglnŋz (KT, SE)

Çoğul, 3. Şahıs **-i, -si, -ları, -läri**

Yukarıda belirtildiği gibi, çoğul eki hemen hemen sadece insanlar için kullanılır. Bu, iyelik biçimleri için de geçerlidir.

- bägläri (onların) beyleri
  bglri (KT, E3)

İsmin Halleri

Yalın Hal

Yalın hal kökün eksiz haliyle aynıdır ve özne, yüklem ismi, belirsiz nesne ve hatta, aşağıdaki cümlede olduğu gibi, zarf olarak kullanılabilir:

- tün gece
  udı- uyu-
  tün udımadım Gece uyumadım.
  tÖnOd^{1}mdm (KT, E27)

Tamlama Hali **-ıŋ/ -iŋ**
-nıŋ/ -niŋ (ünlüden sonra)

Sahip olanı ifade eden kelime –in hal ekini, sahip olunanı ifade eden ise iyelik ekinin üçüncü şahıs biçimini alır. Fakat bu kuralın birçok istisnası vardır.

- torug doru
  bägiŋ... torug at beyin doru atı
  bgŋ ... tOrgt (KT, E33)
- bayırku *boy adı*
  bayırkunıŋ Bayırku'nun
  byr<u>ko</u>n^{2}ŋ (KT, E36)
  Bu örnekte ön damaksı n^{2} karşılığı olan ⊬ ya bir yazım hatasıdır, ya da –in halindeki ünlünün art damaksı olduğu kesin değildir.

▪ el	ülke	
bodunıŋ elin	halkın ülkesini (-i hali için aşağıya bak.)	
𐰉𐰆𐰑𐰣𐰭:𐰃𐰠𐰃𐰤	bOdnŋ IlIn[2]	(KT, E1)
▪ bilgä	bilge; aynı zamanda bir unvan, belki "vezir" benzeri bir görevle ilgili	
kagan	kağan, imparator	
bilgä kaganıŋ bodunı	bilge imparatorun/Bilge Kağan'ın halkı[2]	
𐰋𐰠𐰏𐰀:𐰴𐰍𐰣𐰭:𐰉𐰆𐰑𐰣𐰃	blgA:kgnŋ:bOdnI	

Belirtme Hali	**1. -°g /-°g**	
	2. -nı/-ni (ender)	
	3. -in/-ın/ -n (iyelik taşıyan köklerden sonra)	
▪ boz	boz, gri	
at	at	
boz atıġ	boz atı	
𐰉𐰆𐰔𐱃𐰍	bOztg	(KT, E33)
▪ köl teginig	Köl Prens'i / Prens Köl'ü	
𐰚𐰇𐰠𐱅𐰃𐰏𐰤𐰏	kÖltIgng	(KT, E40)
▪ el[3]	ülke	
eliŋin	ülkeni	
𐰠𐰭𐰤	lŋn	(KT, E22)

---

[2] "bilgä" kelimesi *bilge* anlamına geldiğinden, bazı araştırmacılar bunu sıfat olarak çevirmekte, başkaları unvan olarak anlamakta, gene başkaları ise özel ad olarak görmekteler. Bu durum eski "adlar" sözkonusu olduğunda çok karşılaşılan bir sorundur.

[3] Bu kelimenin bazen I ile yazılması (𐰃𐰠) "il" olarak telaffuzuna izin verir, fakat bazen de 𐰠 olarak yazılmaktadır, ki o zaman sadece "äl" biçiminde okunabilir. Doğru telaffuzun kapalı /ė/ biçiminde olduğunu, fakat bu sesin Orhon yazıtlarında karşılığı olmadığını varsaymak durumunudayız. Bu görüngü Türkçe'nin başka alfabelerle yazımında da karşımıza çıkıyor.

▪	sab	konuşma, kelime (?)	
	sabın	(onun) konuşmasını	
	𐰽𐰉𐰃𐰤	sbIn²	(KT,S9)

Bu kelimedeki 𐰤 artdamaksı bir kelimenin ardından gelen -i iyelik ekinin öndamaksı olduğunu gösteriyor.

Yönelme Hali **-ka/-kä**

-ŋa/-ŋä (3. şahıs iyelik eklerinden sonra)

Bu hal yön ve yer ifade eder. Gene yer, fakat ayrıca ayrılma da ifade eden -de/-den haliyle örtüşmektedir.

▪	temir	demir	
	kapıg	kapı	
	temir kapıgka	Demirkapı'ya/Demirkapı'da[4]	
	𐱅𐰢𐰼𐰴𐰯𐰍𐰴𐰀	tmrk¹pgkA	(KT, S4)
▪	öd	zaman	
	bu ödkä	bu zamana kadar / bu zamanda (?)	
	𐰉𐰆𐰑𐰴𐰀	bOdka	(KT, S1)
▪	baş	baş	
	başıŋa	(onun) başına	
	𐰉𐱁𐰃𐰭𐰀	bşIŋA	(KT,E3)

Yer Hali / Çıkma Hali **-da/-dä/-ta/-tä**

-ta/-tä sadece l, n, ve r'den sonra ortaya çıkar. Bu görüngü üzerine bak. L. Johanson: *Alttürkisch als "dissimilierende" Sprache.*

▪	täŋri	gök; gök tanrısı	
	täŋridä	gökte	
	𐱅𐰭𐰼𐰓𐰀	tŋrdA	(KT, S1)

[4] Bir yer adı; tahminen Fergana vadisi içinde veya yakınındaki bir dağ geçidi.

▪	yurt	çadır	
	yurtda	çadırda	
	𐰖𐰆𐰺𐱃𐰑𐰀	yOrtdA	(KT, N9)
▪	yol	yol	
	yOltA	yolda	
	𐰖𐰆𐰞𐱃𐰀	yOltA	(KT, N9)

Yön Hali **-garu/ -gärü**

-ŋaru/ -ŋärü (iyelik ekinin üçüncü şahsından sonra)

İsmin bu hali bir yöne doğru hareket ifade eder. Bunun yerine bazen yönelme hali kullanılmıştır.

▪	oguz	Oğuz	
	oguzgaru	Oğuz'a karşı	
	𐰆𐰍𐰔𐰍𐰺𐰆	OgzgrO	(KT, N8)
▪	ol yergärü	o yere doğru	(KT, S8)
	𐰆𐰞𐰘𐰼𐰏𐰼𐰇	OlyrgrÖ	
▪	kün	gün, güneş	
	ortu	orta	
	kün ortusıŋaru	gün ortasına (burada: güneşin en yüksek olduğu noktaya, yani güneye) doğru	
	𐰚𐰇𐰤:𐰆𐰺𐱃𐰆𐰾𐰃𐰭𐰺𐰆	kÖn:OrtOs²Iŋr¹O	(KT, S.2)

Burada da artdamaksı bir kelimeden sonra öndamaksı s'nin geldiğini görüyoruz.

Eşleme Hali **-ça/ -çä**

▪	sub	su	
	subça	su gibi	
	𐰽𐰆𐰉𐰲𐰀	sObçA	(KT, E24)

▪	tag	dağ	
	tagça	dağ gibi	
	𐱃𐰍𐰲𐰀	tgçA	(KT, E24)
▪	älig	elli	
	är	er, adam	
	äligçä är	elli kadar adam	
	𐰠𐰏𐰲𐰀𐰼	lgçAr	(T,II, W7)

Araç Hali **-°n**

Bu ek birliktelik hali olarak ve zaman zarfı türetmede de kullanılır.

▪	ok	ok	
	urtı	vurdu	
	okun urtı	bir okla vurdu	
	𐰸𐰆𐰣𐰆𐰺𐱃𐰃	koOnOrtI	(KT, E36)
▪	yüz	yüz	
	yüzçä ärin	yüz kadar adamla	
	𐰘𐰇𐰕𐰲𐰀𐰼𐰤	yÖzçArn	(BK, E37)
▪	kış	kış	
	kışın	kışın	
	𐰶𐰞𐱁𐰣	kılşn	(BK, S2)

Zamirler

Şahıs Zamirleri

Tekil, 1. Şahıs

Yalın Hal **bän, män** ben

İki biçim de yan yana görülmektedir. İkincisi birincinin gerileyici benzeşimle oluşmuş biçimidir.

- bän ben
  bn (T, I, N6)
- män ben
  mn (BK, S9)

Tamlayan Hali **bäniŋ, mäniŋ** benim

- bäŋiŋ bodunum benim halkım
   bnŋbOdnm (T,I, E4)
  mnŋ (BK, E29)

Yönelme Hali **baŋa, maŋa** bana

- bŋA (T,I N7)
  mŋA (KT, E30)

Belirtme Hali **beni, bini** beni

İlk ünlü belirgin değildir, çünkü hem /i/, hem /è/ yerine kullanılmış olabilir.

- bInI (T, I, S3)

• Yazıtlarda **araç** haline hiç rastlanmamakta, **bulunma** haline ise görüldüğü kadarıyla rastlanmamaktadır.

Yön Hali **baŋaru** bana (doğru)

- 𐰉𐰭𐰺𐰆 bŋrO (T, I, N10)

Tekil, 2. Şahıs

Yalın Hal **sän** sen

- öltäçi — ölecek
  öltäçi sän — sen öleceksin
  𐰇𐰠𐱅𐰲𐰃𐰾𐰤 — Öltçİsn (KT, S8)
  Örnekte görüldüğü gibi, şahıs zamiri aynı zamanda yüklemin şahıs eki olarak kullanılmaktadır.

- **Tamlama, bulunma** ve **yön** hallerine rastlanmıyor.

Yönelme Hali **säŋä** sana

- nä — ne
  ayayın — söyleyeyim
  bän säŋä nayayın — Ben sana ne söyleyeyim?
  𐰋𐰤𐰾𐰭𐰀𐰣𐰖𐰖𐰃𐰣 — bnsŋAnyyIn[2] (T, I, N8)
  Orhon yazıtlarında istek kipinin 1. şahıs eki -ayın büyük ünlü uyumuna uymaz.

Çoğul, 1. Şahıs

Yalın Hal **biz** biz

- az — az
  biz azbiz — Biz azız.
  𐰋𐰔:𐰔𐰋𐰔 — bz zbz (O, F7)

Tamlayan Hali **biziŋ** bizim

- sü ordu
  at at
  biziŋ sü atı bizim ordu atlarımız
  bIzŋsÖ:tI (KT, E39)

Yönelme Hali **biziŋä** bize

- biziŋä tägmiş arti bize saldırmışlardı
   bIzŋA:tgmşrtI (KT, E40)

Belirtme Hali **bizni** bizi

- bizni ölürtäçi bizi öldürecek
  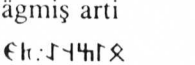 bIznI:Ölrtçı (T, I, N6)

Bulunma / Ayrılma Hali **bizintä** bizde, bizden

- bIzntA (T,II, W5)

• **Yön** hali bulunmamaktadır.

Çoğul, 2. Şahıs

Orhon yazıtlarında sadece yalın haline rastlanıyor:

Yalın Hal **siz** siz

- yaŋıl- yanıl-
  -daçı gelecek eylemi gösteren fiilden türeme isim eki: -ecek
  yaŋıldaçısiz yanılacaksınız
  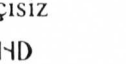 yŋltçIsIz (KT, S11)

Yönelme Hali **sizä** size

H.N. Orkun yönelme haline bazı Yenisey yazıtlarında rastlandığını belirtiyorsa da bundan şüphe etmek gerekir (Açıklama için kitabın sonundaki, Yenisey yazıtlarıyla ilgili yoruma bakınız).

- ᛇᛋᛁ szÄ (Çak. III,2)

Tamlayan Hali **siziŋ** sizin

Bu biçime sadece bir Açura yazıtının arka yüzünde, bir kere rastlanıyor:

- ᛋᛁᛋᛚᛁ sIzŋ (Çak. III,2)

(Yönelme ve tamlayan hali şeklindeki son iki okuma şüpheli olabilir.)

Çoğul, 3. Şahıs

Üçüncü şahıs aynı zamanda işaret zamiri sıfat ve isim olarak kullanılabilir.

bu	bu
veya:	
ol	o

bu

Yalın Hal

- üç — üç
  -agu / -ägü — toplu sayı ismi
  buçägü < bu üçägü — bu üçü beraber (Eski Osmanlıca'da halâ rastlanır: birägü = herkes)
  ᚺᛖᛇᚲᚢ bOçgÖ (T, I, S5)

- yorı- yürü-
  -duk, -dük ortaç eki
  yorıdukı bu bu onun yürüyüşü (=davranışı)
  ›ôΓ↓»ΓhD yOrIdkoIbO (KT, S12)

Belirtme Hali **bunı** bunu

- Γ)›ô bOnI (KT, S12)

Bulunma / Ayrılma Hali **bunta** burada (yer zarfı olarak)

- Γ☺›ô bOntA (KT, E20)

Eşleme Hali **bunça** bunca

- Γ»›ô bOnçA (KT, E30)

• Yazıtlarda *bu*'nun başka haline rastlanmıyor.

ol

Yalın Hal

- öl- öl- > ölür- öldür-
  ol bizni...ölürtäçi o/onlar bizi öldürecek
  ΓΛhYYN...ΓHЧqΔ↓› OlbznI...ÖlrtçI (T, I, E3-4)

Aşağıdaki örnekte *ol* tamlayan işlevindedir:

- ol ödkä o zaman / o zamana kadar
  Γ٩XN↓› OlÖdkA (KT, E21)

Belirtme Hali **anı** onu

Bu biçim Eski Osmanlıca'ya kadar korunmuştur.

- anı körüp onu görüp
  1YN٩Γ) nIkÖrp (KT, S13)

Yönelme Hali **aŋar** ona

- aŋar körü biliŋ — bunu görüp bil!
  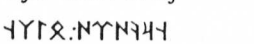 ŋrkÖrÖ:bIlŋ (KT, S11)

Bulunma / Ayrılma Hali **anta** orada

Bu biçim bir bulunma zarfı olarak kullanılmıştır:

- ö- — düşün-
  anta öyür ärmiş — orada düşündü
  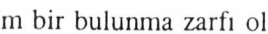 ntAÖyÖr:rms (KT, S5)

Yön Hali **aŋaru** oraya / ona

- ŋrO (T, I, E3)

Eşleme Hali **ança** onca / o kadar / öyle

- bän ança ter män — ben öyle derim
  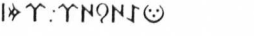 bnnçAtrmn (T, II, W2)

Araç Hali **anın** onunla / o yoldan

- anın barmış — o yoldan gitti
  nInbrms (T, I, E7)

• **Tamlayan** haline yazıtlarda rastlanmıyor.

Sayılar

Temel Sayılar

1	bir		bIr	(KT, E32)
2	äki		ki	(BK, E25)
	veya			
	eki ?			
3	üç		Öç	(KT, E18)
4	tört		tÖrt	(BK, E38)
5	biş		bIş	(KT, N4)
	bis		bIs	(KT, E31)
	bäs/beş ?		bs	(BK, E25)
6	altı		ltI	(BK, E28)
7	yäti/yeti		ytI	(BK, E10)
	yiti		yItI	(KT, E11)
8	säkiz		skz	(BK, E14)
9	tokuz		tkoOz	(KT, N4)
10	on		On	(KT, N7)
20	yegirmi/yigirmi		ygrmI	(KT, E18)
	yägirmi ?			
30	otuz		Otz	(BK, E25)
40	kırk		kıIrk	(KT, E15)
50	älig		lg	(BK, S7)
60	altmış - Orhon yazıtlarında yok, Yenisey yazıtlarında vardır:			
			ltmş	(Uy. Ta.1)
70	yätmiş		ytmş	(BK, E11)
	yätmis		ytms	(KT, E12)
80	säkiz on		skzOn	(KÇ 3)
90	tokuz on		tOkozOn	(JB 44)

100	yüz	𐰋𐰆𐰖	yÖz	(KT, E33)
1000	bin	𐰃𐰇𐰓	bIŋ	(BK, E1)
10000	bir tümän	𐰃𐰇𐰆𐰍𐰋𐰇𐰇𐰓	bIrtÖmn	(BK, S1)

30'a kadar olan sayılar şöyledir:

11	= bir yirmi			
12	= iki yirmi vs.			
13	üç yegirmi	𐰇𐰼𐰇𐰚𐰖𐰍𐰃	Öçygrmı	(KT, E18)
21	bir otuz	𐰋𐰉𐰼𐰇𐰓	bIrOtz	(KT, E32)
22	eki otuz	𐰋𐰉𐰼𐰃	kIOtz	(BK, E25)

30'un üstündeki sayılarda, "artığı" anlamına gelen "artukı" kelimesi onlar ve birler basamağını birleştirir:

34	otuz artukı tört	𐰋𐰇𐰍𐰋:𐰇𐰃𐰉𐰋𐰉𐰼	OtzrtkoI:tÖrt	(BK, E38)
47	kırk artukı yeti	𐰇𐰋𐰚:𐰇𐰃𐰉:𐰋𐰇𐰏	kırk:rtkoI:ytI	(KT, E15)

Sıra Sayıları

1.	ilki		
	ilki sü	birinci/ilk ordu	
	𐰃𐰇𐰼𐰇	IlkIsÖ	(BK, E32)
2.	ekinti		
	𐰇𐰋𐰃𐰇	kIntI	(T, II, W4)

Aşağıdaki sayılar °nç» ekini alır:

7.	yetinç		
	yetinç ay	yedinci ay	
	D»ᚼᚴᚹ	yItnçy	(O, R 4)
9.	tokuzunç		
	tokuzunç ay	dokuzuncu ay	
	D»ᛋᚺᛁᛃ	tOkznçy	(KT, NE)
11.	bir yegirminç ay	on birinci ay	
	D»»(ᛉᛖ)ᚹᛉᚴᛟ	bIry(gr)mnçy	(KT, S1)

Fiil

Fiillerde basit ve bileşik biçim dizileri varsa da, aralarındaki sınırlar kesin değildir. Basit fiil biçimleri, etimoloji alanına girilmedikçe, morfemlere ayrılamaz. Bileşik biçimler ise bir isim-fiil ve bunu izleyen şahıs zamirinden oluşur.

Varlık belirten iki isim -günümüz Türkiye Türkçesinde olduğu gibi- "sahip olmak" anlamında bir fiil gibi kullanılır:

▪	bar	var	
	kutum bar üçün	kut'um (karizmam) olduğu için[5]	
	ᛗᛣᚾᛋᚢ:»ᛟ>ᛁ	koOtm:brÖçn	(KT, E29)
▪	yok	yok	
	buŋ yok	ihtiyaç yok	
	ᛁᛞᛋᚢᛃ	bOŋyko	(KT, S3)

[5] "Kut" imparatora "göğün tanrısı" (täŋri) tarafından, başarıyla hüküm sürmesi için bahşedilmiştir.

I	**-°r**	Geniş zaman ortacı (olumlu)
	-maz/-mez	Geniş zaman ortacı (olumsuz)

1. Niteleme sıfatı olarak kullanılmıştır:

▪	kör-	gör-
	köz	göz
	täg-	gibi
	boltı-	oldu
	körür közüm körmäz täg... boltı	
		Görür gözüm görmez gibi oldu.
	𐰚𐰇𐰼𐰇𐰼:𐰚𐰇𐰕𐰢:𐰚𐰇𐰼𐰢𐰕𐱅𐰏....𐰉𐰆𐰡𐰃	
		kÖrÖr:kÖzm:kÖrmztg...bO<u>lt</u>I

2. Geniş zaman yüklemine bileştirilen bir isim olarak kullanılmıştır:

▪	berür män	veririm, veriyorum	
		(aslında: ben verir/veren bir kişiyim)	
	𐰋𐰃𐰼𐰇𐰼𐰢𐰤	bIrÖrmn	(KT, E9)

Çağdaş Osmanlıca/Türkçe dilinde ber- kökü ver- olmuştur. Kök ünlüsünün niteliği hâlâ tartışma konusudur. Birçok bilgin Eski Türkçe -𐰋𐰃𐰼 kelimesinin çevriyazısı olarak bir- kullanmaktadır. Keza, Osmanlıca ویر kelimesi de sık sık aynı şekilde transkribe edilmektedir. Fakat birçok metinde ور biçimine de rastlanmaktadır, ki bunun vär- diye okunması gerekir. Söz konusu ünlü muhtemelen gerek Eski Türkçe'de, gerek Osmanlıca'da kapalı ė idi.

▪	näkä korkur biz	korktuğumuz şey	
	𐰤𐰚𐰀𐰸𐰆𐰺𐰸𐰆𐰺𐰉𐰃𐰔	nkA<u>ko</u>Or<u>ko</u>OrbIz	(T, II, W4)

II -miş/-mis

1. Ortaç olarak kullanılmıştır:

- äçi — amca
  kazġan- — kazanmak
  äçimiz kazġanmis bodun
  the people who had been conquered by our uncle
  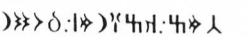 çmz:kzgnms:bOd (BK, E22)

2. İsim olarak kullanılmıştır:

- ı- — orman, ağaç (?)
  taş — bozkır, taş (?)
  ıda taşda kalmisi kubranıp yeti yüz boltı
  Ormanda ve bozkırda kalanlar toplanıp yedi yüz oldu.
  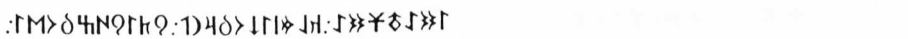
  IdAtşdA:klms²I<u>ko</u>Obrnp:ytIyÖzbO<u>lt</u>, I, W4)

3. Yüklem ismi olarak kullanılmıştır:

- kisi ~ kişi — insan
  ogul — oğul
  ogli — onun oğlu (-i iyelik ekiyle)[6]
  kop — hepsi, çok
  törü- — türemek, yapılmış olmak

[6] Burada gerçekten, günümüz Türkçesinde oğlum < oğul örneğinde olduğu gibi, bir ses düşmesinin söz konusu olup olmadığına karar vermek imkansızdır.

kisi ogli kop ölgäli törümis	Bütün insanlar ölmek için doğmuştur.	
:I≯ԋΥԋh:ΓΥϵΥԋ:1>↓:ΓJΥ>ΓIΓꞋ	kIsIOglI:koOp:ÖlglI:tÖrÖms	(KT, N10)

III **-daçı/-däçi** Gelecek zaman ortacı

Bu ortaç yaptığı eylemin gelecek zamanda gerçekleştiği bir kişiyi dile getirir.

1. Niteleme sıfatı olarak kullanılmıştır:

▪ bodun	halk, kabile	
öltäçi bodunug	ölecek olan insanları	
Υ)≫>ό:Γ⅄hΥԋ	Öltçl:bOdng	(KT, E29)

2. Yüklem ismi olarak kullanılmıştır:

▪ bäg	bey	
gü	soru eki	
yaŋıl-	yanılmak	
bäglär gü yaŋıltaçı siz	Beyler, siz yanılır mısınız?	
ԿhΓIΓ⅄ΜԿD:ԋϵΥΥϵ又	bglrgÖ:yŋltçIsIz	(KT, S11)

Fiilden Türeme İsimler

-dük, -duk, -tuk, -tük Eyleyiş ismi (Nomen actionis)

Ortaç olarak da, fiilden türemiş niteleme olarak da kullanılmış olabilir.

▪ uç-	uç-	
kagan uçdukda	Kağan ölünce[7]	
J≫↓≫⅄>:)Υԋ	kgn: OçdkodA	(BK,E13/14)

[7] Orta Asya göçebelerinde tipik bir tasavvur olan, ölümün bir kuşun uçmasına benzediği düşüncesi "üst sınıftan" insanlara özgü olsa gerektir; sıradan insanlar için sadece "yok olmak" sözkonusudur: yok bol-.

- bar- — git-, var-
  ärinç — kesin, şüphesiz
  barduk yerdä ädgüg ol ärinç — Gittiğiniz yerde şüphesiz kazançlı çıktınız.
  ϟϒ⇃ᐳ:€Ν€Χ:⅃ΧϒΓ٩:⇃⋙Чδ — brd<u>ko</u>:yrdA:dgÖg:olr^2<u>nç</u> (KT, E24)

-sık/-sik Gereklilik

- tün — gece
  udı- — uyu-
  tün udısıkım kälmädi — Gece(leyin) uykum gelmedi.
  ΓΧ⋫ϒϡ:⋫ЧΓ|⋙ᐳЧΝЬ — tÖnOdsIk:klmdI (T,I, S5)

Bu biçim sıfat olarak da kullanılmış olabilir:

- el tutsık yer — devletin yönetileceği yer
  ϒΓ٩:ЧҚ⊗ᐳ⊗ϒΓ — Iltutsk:yIr (KT, S4)

Yüklem ismi görevini de almıştır:

- türük bodun ölsikiŋ — Siz, Türk insanları, öleceksiniz.
  ЧϡΙϒΝ:⟩⋙ᐳδ:ҔϒΝЬ — tÖr<u>kö</u>:bOdn:Ölskŋ (KT, S6)

-gma/-gmä Sadece niteleme olarak görülür:

- el berigmä täŋri — (onlara) devlet veren tanrı
  ΓϒЧЬ:⅃⋫€ϒΓ⋞ϒΓ — IlbIrgmA:tŋrI (KT, E25)

Basit Geçmiş Zaman

Geçmiş zamanın -t/-d ekiyle biten bir ortaç ile bir iyelik ekinden oluşan bir bileşim olduğu görülmektedir.

- sigıt — yakınma, ağlama < *sig- ağlamak
  ⊗ϒΓΙ — s^{2}Ig^{1}t (KT, N11)

Geçmiş zaman ekiyle iyelik ekinin birleşmesinden şu biçimler oluşur:

	Tekil
1. şahıs	-tim, -tım, -dim, -dım, -tum, -tüm, -dum, -düm
2. şahıs	-tiŋ, -tıŋ, -diŋ, -dıŋ, -tuŋ, -tüŋ, -duŋ, -düŋ
nadiren:	-tig, -tıg, -dig, -dıg, -tug, -tüg, -dug, -düg
3. şahıs	-ti, -tı, -di, -dı

	Çoğul
1. şahıs	-timiz, -tımız, -dimiz, dımız, -tumız, -tümiz, -dumız, -dümiz
2. şahıs	-dıŋız, -dıgız
3. şahıs	tekil gibidir

l, n, r seslerinden sonra t gelir:

▪	bädizçi	ressam	
	käl-	gel- > kälür- *ettirgen*	
	bädizçi kälürtüm	Ressamları getirttim.	
	𐰋𐰓𐰔𐰲𐰃:𐰚𐰞𐰼𐱅𐰢	bdzçI:klrtm	(KT, S11)
▪	üküş ~ üküs	çok	
	üküs türük bodun öltüg	Siz, Türkler, birçoğunuz öldü.	
	𐰜𐰇𐰾:𐱅𐰇𐰼𐰜:𐰉𐰆𐰑𐰣:𐰇𐰠𐱅𐰏	köÖs:tÖrkö:bOdn:Öltg:	(KT, S6)
▪	yagıl-	katıl- (3. şahıs emir biçimi)	
	yagıl tedi	(Bana) katıl, dedi.	
	𐰖𐰍𐰞𐱃𐰃𐰓𐰃	ygltIdI:	(T, I, W5)
▪	Kırkız	(boy adı)	
	ölür-	öldür-	
	al-	al-	

kırkız kaganin ölürtimiz elin altımız

Kırgız kağanını öldürdük, ülkesini aldık.

ԿԽ≯ՃY:ıŀΓYΓ:ԿԽ≯ԻΥYΝ:ıŀΓ)Єﬤ:ԿﬤԿΓ◁

	<u>kı</u>lrkz:kgnIn²:Ölrtmz:IlIn:ltmz	(KT, E36)
▪ öltäçi ärtigiz	ölecektiniz	
ԿЄԻΥ:ΓλԻYΝ	ÖltçI:rtgz	(KT, N10)

Dilek, Emir, Hitap Kipi Biçimleri

Bu kiplerdeki çeşitli şahıs çekimleri homojen bir dizi bütünlüğü göstermezler; eklerin işlevleri de anlam içerikleri bakımından farklıdır.

Tekil

1. şahıs: -yin, -ayin, -äyin; MÇ'de **-ayın** biçimi de görülür

- ünlülerden sonra:

▪ yorı-	yürü-	
sü yorıyın tedim	Orduyla yürüyeyim, dedim.	
≯ΓXԻ:)ΓDΓԿ≻DΝI	sÖy¹OrIyIn:tdIm	(MÇ, E5)

- ünsüzlerden sonra:

▪ tüs-	düş-, in-	
bän äbgärü tüsäyin	Çadıra / obaya gideyim.	
ıŀ?IΝԻ:ΝΥЄጰıŀጰ	bnbgrÖ:tÖsyn	(T, N6)

2. şahıs ya **eksiz**dir, ya da bazen, Uygurca'ya emir eki olarak geçmiş olan, **-gıl/-gil** ekini alır.

▪ tükät-	tüket-
tükäti	baştan sona (fiilden türeme bir zarf), bkz. s.49
sabımın tükäti äsid	Sözlerimi baştan sona dinle!

𐰽𐰉𐰢𐰣:𐱅𐰇𐰚𐱅𐰃:𐰽𐰃𐰑	sbmn:tÖktI:sId	(BK, N1)
KT, S1'de: 𐰾𐰓𐰏𐰠	sdgl:	

3. şahıs: -zun/-zün, nadiren: **-zu/-zü; -çun**

▪ kalmazun	kalmasın	
𐰴𐰞𐰢𐰔𐰆𐰣	klmzOn	(KT, E20)
▪ bodun bolçun	bir boy olsunlar	
𐰉𐰆𐰑𐰣:𐰉𐰆𐰞𐰲𐰆𐰣	bOdn:bOlçOn	(KT, E11)
▪ täŋri yarlıkazu	Tanrı lütufkar olsun	
𐱅𐰭𐰼𐰃𐰖𐰺𐰞𐰴𐰔𐰆	tŋrIyrlkzO	(T, II, E3)

Çoğul

1. Şahıs: -(a)lım/(ä)lim

▪ yan-	dön-	
yanalım	dönelim	
𐰖𐰣𐰞𐰢	ynlm	(T, II, W2)
▪ adır-	ayır > adrıl- *edilgen:* ayrıl-	
adrılmalım	ayrılmayalım	
𐰑𐰺𐰞𐰢𐰞𐰢	drlmlm	(O, R 3)

2. Şahıs: -ŋ, -ıŋ, -iŋ, -uŋ, üŋ; veya **eksiz**

▪ ançа biliŋ	Bunu bilin!	
𐰨𐰀𐰋𐰠𐰃𐰭	nçAblIŋ	(KT, S13)
▪ äb	çadır, oba	
täg-	değ-, eriş-, var-	
äbkä tägdüküm	obaya vardığım	
𐰋𐰚𐰀:𐱅𐰏𐰓𐰜𐰢	bkA:tgdköm	(O, R2)

Şart

-sar/-sär

Ne isim, ne de çekimli fiil biçiminde rastlanan şart ekinin Eski Türkçe'nin gramer sistemi içindeki konumuna farklı yaklaşımlar vardır. Bu eki Gabain bir "Zwischenform" (ara biçim), Tekin (s.185) "gerund" (ulaç) olarak adlandırır.

- bar- git-
  ol yergärü barsar türk bodun öltäçi sän
  O yere gidersen, Türk boyu, öleceksin.

  OlyrgrÖ:brsr:tÖrk:bOdn:ÖltçIsn (KT, S8)

är- olmak/*İMEK

Ekeylemiyle Kurulan Bileşik Fiil Biçimleri

-r är-; -maz är-

- iş - ış iş
  küç güç
  te- de-
  nä kaganka isig küçüg berür män ter ärmis
  İşimi, gücümü hangi kağana vereyim, dediler.
  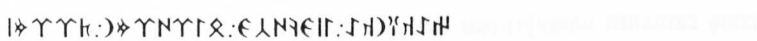
  nAkgnkA:IsgkÖçg:bIrÖrmn:trrms (KT, E9)

-miş är-

- täg- değ-, saldır-
  alp yiğit
  alp är biziŋä tägmiş ärti Bize saldıran yiğitlerdi.
  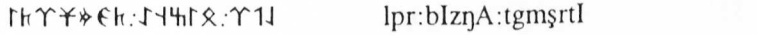
  lpr:bIzŋA:tgmşrtI (KT, E40)

-daçı/-däçi ärtim

Bu bileşik yapı kimi yerde "2. gelecek zaman" olarak adlandırılmıştır, fakat bu terim yapının işlevi üzerine pek bilgi vermemektedir. Görüldüğü kadarıyla, bir şartın yerine gelmesi durumunda ne olacağını ifade etmektedir - bugünkü Türkçe'deki -acaktım biçimi gibi.

▪	adak	ayak
	kamşa-	salla-
	-t-	(ettirgen çatı)
	adak kamşat-	yükselmek
	yablak	kötü
	türük bodun adak kamşat(t)ı yablak boltaçı ärti	
		Türk boyu yükseldi ve kötülemeye başladı.

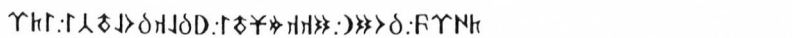

tÖrkö:bOdn:dkkştI:yblkbOltçI:rtI (BK, E 30/31)

Bileşik Şart

-r ärsär

▪	kälir ärsär	gelirlerse
		klIrrsr (T, I, N8)

-di ärsär

Bu biçim geçmiş zamanın varsayımsal bir şart durumunu ifade eder:

▪	Elteris	bir ad veya unvan
	-me-/-ma-	fiil köküne gelen olumsuzluk eki
	öz	öz, kendi
	bilgä	bilge
	Tonyukuk	bir ad
	sir	belki bir kavmin adı
	bod	boy

Freie Universität Berlin
B 912
Institut für Turkologie

yämä gene

Elteris kagan kazganmasar yok ärti ärsär bän özüm bilgä tonyukuk kazganmasar bän yok ärtim ärsär ... türük sir bodun yerintä bod yämä bodun ... idi yok ärtäçi ärti

Elteriş Kağan kazanmasaydı, veya hiç olmasaydı, ve ben kendim, Bilge Tonyukuk, kazanmasaydım, hiç olmasaydım, Türk (sir?) boyunun ülkesinde hiçbir boy veya birlik olmazdı.

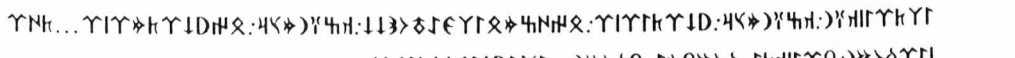

IltrIsK¹gn:kzgnmst:ykor²tIrsr:bnÖzmbIlgAt¹
Oñkoko:kzgnmsr:bny¹kor²tmrsr...tÖrkösIrb¹
Odn:yrIntA:body²mA:bOdn...IdIy¹kor²tçIrtI
(TII, N 1/2)

Bağfiiller

Bu ekler kendilerinden sonra gelen fiili niteleyen çekimsiz fiil biçimleri meydana getirir:

-a/-ä/-ı/-i/-u/-ü

▪	ärtiş	İrtiş
	ögüz	ırmak
	käç-	geç-
	käl-	gel-
	ärtiş ögüzüg käçä kältimiz	İrtiş ırmağını geçerek geldik.
		rtsÖgzg/kçAkltmz (T II, W 2/3)

Fiilden zarf yapan -e eki bugünkü Türkçe'de de mesela *koşa koşa gitti* gibi ikilemeli biçimlerde ve bu arada, kaliplaşmiş bir ifade olan *güle güle*'de rastlanır.

-°p

Bu ek ikinci fiilden önce bir eylemin vuku bulduğunu gösterir:

▪	Küli Çor	bir unvan
	ulug	ulu, büyük
	ulug küli çor säkiz on yaşap yok bol(tı)	
		Ulu Küli Çor 80 yıl yaşayıp öldü.
	𐰆𐰞𐰍:𐰜𐰇𐰠𐰲𐰆𐰺:𐰾𐰚𐰔𐰆𐰣:𐰖𐱁𐰯:𐰖𐰸𐰉𐰆𐰞(𐱃𐰃)	
		Olg:köÖlçOr:skzOn:yşp:ykobOl(tI)
		(KÇ, W3)
▪	buŋ	bunaltı, dert
	> buŋad-	isimden türeme fiil: dertli olmak, bunalmak
	yäl-	hızlı at sürmek
	kör-	gör-, burada "uğraşmak, çabalamak" anlamında bir yardımcı fiil olarak kullanılmış olabilir.
	buŋadıp kagan yälü kör temis	
		Biz bunalmışken Kağan "Atınızı hızlı sürmeye çalışın!" demiş.
	𐰉𐰆𐰭𐰑𐰯:𐰴𐰍𐰣:𐰘𐰠𐰇𐰜𐰼𐱅𐰢𐰾	bOŋdp:kgn:ylÖkörtms (TI, N2)

-°pan/-°pän

°-p ekinin uzatılmış bir biçimi olup işlevi aynıdır:

▪	sülä-	bir ordu yönetmek
	buluŋ	bölge
	kop	hep

Örnek için aşağıdaki maddeye bakınız.

-kı/-ki

Bu ek bir nesne ya da kişinin belli bir yerde olduğuna işaret eder:

- sü süläpän tört bulunjdakı bodunug kop almis.

  Orduları yöneterek (dünyanın) dört bucağındaki halkları hep bize kattık.

  sÖsÖlpn:tÖrt:bOlŋdkI:bOdng:kOplms[2]

  (KT, E2)

-matı/-mäti; daha seyrek olarak: **-matın/-mätin**

Günümüz Türkçesindeki -madan/-meden ekidir; bunun daha eski biçimi olan -madın/-mädin 19. yüzyıla kadar varolmuştur.

Örnek için aşağıdaki maddeye bakınız.

-tük, -tuk/-dük, -duk

Fiilden türeme isim ve ortaçtır.

- bunça isig küçüg bertükgärü sakınmatı türük bodun ölürayin ... ter ärmiş

  (Biz Türklere) bunca iş ve güç verildiğini göz önüne getirmeden ... dediler ki: Türk halkını öldüreceğim.

  bOncA:IsgkÖçg:bIrtkögrÖ:sknmtI:tÖrkö:bO

  dn:ÖlÖryİn:...tIrrms (KT,E10)

-galı/-gäli

Gelecekte yapılacak bir eylemi belirtir: *-mek için.*

- okı- çağırmak, haykırmak, okumak

  okıgalı kälti çağırmaya (davet etmeye ?) geldi

  OkglI:kltI: (BK, E28)

Kelimecikler

gu/gü Soru kelimeciğidir.

- azu — veya, yoksa, acaba
  sab — konuşma
  igid — yanlış
  azu bu sabımda igid bar gu — Acaba bu konuşmamda bir yanlış var mı?
  zObOsbmdA:Igdb¹rgO (KT, S10)

mu/mü Soru kelimeciğidir.

- kıs- — yapmak, kılmak (çoğunlukla: kıl-)
  > kısayın — dilek 1. şahıs: "kılayım"
  kagan mu kısayin tedim — Kağan mı yapayım, dedim.
  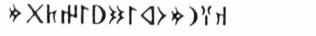 kgnmOkıIsyIn²tdm (T, I, W5)

ärinç "Anlaşılan", "görüldüğü gibi" anlamı verir.

- bar- — gitmek, varmak
  ädgü — iyi
  -g — iyelik 2 şahıs (çoğunlukla: -°ŋ)
  barduk yerdä ädgüg ol ärinç — Gittiğiniz yerde kazancınız bu olsa gerek.
  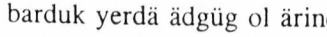 brdko:yIrdA:dgÖg:Olrnc (KT,E24)

Edatlar

Bütün Türk dillerinde, Hint-Avrupa dillerindeki öntakıların yerine edatlar kullanılır. Bu durum cümle yapısında özne - nesne - yüklem sırasını izleyen birçok başka dil için de geçerlidir. Edatların birçoğu fiilden türetilmiş zarfların kalıplaşmış biçimleridir.

ara Günümüz Türkçesi'nde: "ara".

- äkin < äki iki, fakat *n*'nin açıklanması güçtür.
  üzä üst, üzer-, yukarı
  kök gök, cennet
  asra alt, aşağı
  kılın- kılmak: edilgin veya dönüşlü gövde

  üzä kök täŋri asra yagız yer kılındukda äkin ara kişi oglı kılınmış

  Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız toprak yaratıldığında aralarında insanoğlu yaratıldı.[8]

  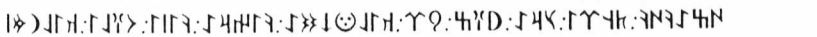

  ÖzAkÖk:tŋrI:srA:ygz:yr:kIlndkodA:kInra[1]:k
  IsI:OgII:kIlnms (KT, E1)

aşa karşı, öte yaka < aş- ulaşmak, aşmak

- kadırkan bir dağın adı
  yiş ormanlı dağ
  kontur- yerleştirmek (ettirgen: kondurmak < kon-)

  kadırkan yişıg aşa bodunug ança konturtumız...

  Böylece, Kadırkan (Khingan?) dağlarının ardına yerleştik...

---

[8] *kılın-* < *kıl-* biçimi bu bağlamda edilgen değildir; *varlık buldu* anlamına gelebilir.

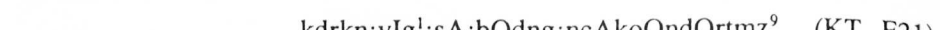

kdrkn:yIg[1]:şA:bOdng:ncAkoOndOrtmz[9] (KT, E21)

birlä "ile", "birlikte"

- soŋa — coğrafî ad
  sünüş- — savaşmak
  kaganin birlä soŋa yişdä sünüşdümiz
  Onların kağanıyla Soŋa ormanında savaştık.

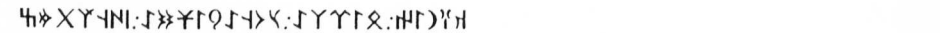

kgnIn[2]:bIrlA:sOŋAy[2]IşdA:sÖŋşdmz (KT,E35)

kodı "aşağı"

- ol sub kodı bardımız — O sudan aşağıya ilerledik.

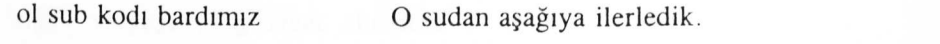

OlsObkoOdI:brdmz (T,I, N3)

käçä "doğru", "öbür taraf"

- tapa — yönünde, karşı
  çik — bir boyun adı
  käm käçä çik tapa sülädim
  Yenisey'in ötesinde Çik boyuna karşı savaştım.

kmkçA:çIktpA:sÖldm (BK, E26)

sayu "her (?)"; "herkes (?)"

- yer sayu bardıg — Her ülkeye gittiniz.

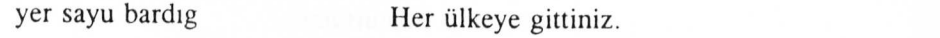

yIrs[1]yO:brdg (KT, S9)

---

[9] *yişıg* kelimesindeki -i hali ekinin artdamak biçimi bir yazış hatası olabilir.

täg "gibi", "benzeri"

- täŋri täg — göğün tanrısı gibi
  𐱅𐰭𐰼𐰃𐱅𐰏 — tŋrItg (KT, S1)

üçün "için"

- barım — varlık, zenginlik; göçebelerde muhtemelen "at"[10]
  säkiz adaklıg barımıg üçün — sekiz bacaklı at için
  𐰾𐰚𐰔𐰑𐰴𐰞𐰍𐰉𐰺𐰢𐰍𐰇𐰲𐰤 — skzdklgbrmgÖçn (Bägrä, sol 1)

üza "üzer-", "üst"

- at üza — at sırtında
  𐱅𐰇𐰔𐰀 — tÖzA (TI, N1)

tägi "kadar", "dek" < täg- değmek, dokunmak

- yorıt- — yürütmek (ettirgen: < yorı- "yürümek")
  bunça yerkä tägi yorıtdım — Onları bunca yere (?) / ülkeye (?) yürüttüm.
  𐰉𐰆𐰨𐰀:𐰘𐰃𐰼𐰚𐰀:𐱅𐰏𐰃:𐰖𐰆𐰺𐱃𐰑𐰢 — bo<u>nc</u>A:yIrkA:tgI:yOrtdm (KT, S4)

ötrü "sonra"

- ötün- — anlatmak, söylemek
  anda ötrü kaganıma ötüntim — Bundan sonra kağanıma söyledim.
  𐰦𐰀𐰇𐱅𐰼𐰇:𐰴𐰍𐰣𐰢𐰀𐰇𐱅𐰤𐱅𐰢 — <u>nt</u>aÖtrÖ:kgnmAÖtntm (T I, S12)

---

[10] Sekiz bacaklı at tipik bir şamanik tasavvurdur ve şaman mitolojisinde önemli bir yeri vardır. Fakat burada gerçekten bu atın söz konusu olduğundan şüphe edilebilir. Bu cümlenin başka bir yorumu için bak. M. Erdal 1991.

kisrä "sonra"

- yagı düşman
  anda kisrä ... yagı boltı Bundan sonra ... düşman oldular ...
  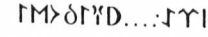 ntAkIsrA:... ygIbOltI (KT, E34)

Kelime Türetme

I. İsimden İsim

-çi

Eyleyen ismi; kelime bir işi yapan kimseyi belirtir, "-ci".

- bädizçi ressam (bädiz: resim)
  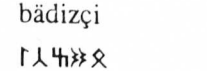 bdzçI (KT, S11)

-kı/-ki/-gı/-gi bir yerde olan, "-ki", "-deki"

- tabgaç Çin, Çinli, Çinliler
  tabgaçgı Çin'deki(ler)
  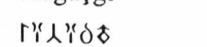 tbgçgI (KT, E7)

-lıg/-lig/-lug/-lüg bir şeye sahip, "-li"

- kul erkek köle (küŋ: kadın köle)
  kullug köleye sahip, köle sahibi
  koOllg (KT, E21)

-lık/-lik/-luk/-lük "-lik"

Çok çeşitli kullanımları vardır; soyut ve somut isim yapar ve bunlar aynı zamanda sıfat olarak kullanılabilir.

- bäglik (Tekin 1968:) bey olmaya layık
  𐰉𐰚𐰀𐰴 bglk (KT, E17)

-sız/-siz yoksunluk eki, "-siz"

- ög anne
  ögsiz öksüz
  𐰋𐰇𐰾 Ögsz (KT, N9)
- aş yemek, aş
  aşsız yemeksiz, aç
  𐰋𐰾𐰢 şsz (KT, E26)

II. İsimden Fiil

-d/-ad/-äd

Kökteki kelimenin içeriği olmak, ona dönüşmek; "-leşmek".

- kulad- köle olmak
  kuladmis köle olmuş
  𐰴𐰺𐰃𐰣𐰆 koOldms (KT, E13)

-la/-lä

Kökteki kelimenin içeriğini yapmak veya buna dönüşmek; bugünkü Türkçe'de "-lemek" olarak çok yaygındır.

- kışla- kışlamak
  kışlap kışlayıp
  𐰆𐰃𐰢𐰇𐰃 kIşlp (KT, N8)

III. Fiilden İsim

Fiilden türetilen isimler ilgili bölümde kısmen ele alınmıştı.

-g

Bir eylemin sonucu, günümüz Türkçesinde: "-ik".

▪	biti-	yazmak	
	bitig	yazı (kitap)	
	𐰋𐰃𐰠	bItg	(KT, S13)
▪	*kap-	kapamak	
	kapıg	kapı	
	𐰴𐰃𐰉	kpg	(KT, E8)

-guçı/-güçi

Eylem ismidir (< -gu, -çı, -gı ekleri eylem ismi oluşturur; fiil köklerinin çoğu durumda tahmin edilmesi gerekmektedir.)

▪	et-	etmek, yapmak, kurmak	
	bitig taş etgüçi	yazıt taşını yapan kişi	
	𐰃𐰇𐰋𐰋𐰃:𐰼𐰆𐰋𐰃𐰠	bItgt'ş:ItgÖçI	(KT, N13)

IV. Fiilden Fiil

Fiil çatıları çeşitli eklerle oluşturulur. En önemlileri şunlardır:

-gur-/-gür-; -°t-; -tur-/-tür-; -ur-/ -ür-

ettirgen çatı kurar. Eklerin dağılımına inandırıcı açıklamalar getirmek zordur; bu durumun etimolojiden ileri gelen sebepleri olabilir. -°t- eki genellikle ünlüyle biten köklerden sonra gelir.

■	toŋuz	yaban domuzu	
	toŋuz ölürti	Yaban domuzu öldürdü.	
	ΓhϒYN:ЧhЧ>ȣ	tOŋz:ÖlrtI	(KÇ 19)
■	ag-	inmek	
	süsin agıt(t)ım	Ordusunu kaçırdım.	
	≯ȣY̓ЧΓIN I	sÖsIngtm	(BK, E31)
■	yog	cenaze töreni	
	ar-	olmak (*İMEK)	
	yog ärtürtimiz	Onun cenaze törenini yaptık.	
	Чh≯hϒNhϒY̓>D	yOgr²tÖrtmz	(KT, NE)

-ol- Edilgen çatı kurar.

■	adır-	ayırmak[11]	
	tabgaçda adırıltı	Çin'den ayrıldılar.	
	ΓMЧ≫:Ր≫⅄Y̓δȣ	tbgçdA:drl̲t̲I	(T,I, W2)

-°n- Edilgen ve dönüşlü çatı kurar.

■	karluk	bir boylar birliğinin adı	
	-la-	isimden fiil türetme eki, bak. s. 56	
	karluk atlantı	Karluklar ata binip gitti.	
	Γ☉Јȣ:ꜜЈЧℏ	krlk̲o̲:tln̲t̲I	(KÇ 20)

[11] Fiil gövdeleri içinde uzatılmamış olanların birçoğu sadece ek alan biçimleri sayesinde tahmin edilebilmektedir.

-°ş- ~ °-s- İşteş çatı kurar.[12]

- birlä — ile (birlikte)
  Köl Tegin birlä sözläşdimiz — Köl Tegin'le sözleştik.
   kÖltIgn:bIrlA:sÖzlşdmz (KT, E26)

-ma-/-mä-

Fiili olumsuz kılar.

- bod kalmadı — (Geriye) boy kalmadı.
  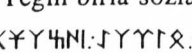 bOdḳlmdI (T,I,W4)

Olumsuz gövde de, olumlu gövde gibi, emir kipi olarak kullanılabilir:

- közünç — sevgili (?)
  közünçüm a adırılıma — Ah sevgilim, (bizden) ayrılma!
   kÖznçÖmA:drlmA (Altın Köl I - Ön Cephe)

[12] Bu ekin işteşliği, birçok örneğe bakıldığında, anlaşılır olmaktan çok uzaktır. Günümüzde özellikle belirgin olan bu durum ayrıca incelenmeye değer.

OKUMA BÖLÜMÜYLE İLGİLİ NOTLAR

Köl Tegin

Satır 1: b²OÖdkA harfleri bugüne kadar tartışma konusu olmuştur. İki yorum sözkonusudur: 1. Kimi bilginler *buöd-kä* okumakta, *öd*'ü "zaman" artı -e hali olarak anlamaktadır. 2. Kimi bilginler yanlış yazılmış bir b²ÖdkA varsaymakta, *böd*, "taç" artı -e hali görmektedir. Bak. Clauson 1972, p.298.

Satır 2: *anta içräki bodun* "oranın içindeki insanlar", daha önce tasvir edilen bölge kastediliyor.

Satır 3: *ol amtı añıg yok* genellikle şöyle çevrilir: "Onlar şimdi kötü değil" ve buna bazen "isyankar değil" anlamı verilir. Gene de, *yok*'un kullanılışı tartışmalıdır.

Satır 4: *yir bayırku*'nun bir boy adı olduğu sanılmaktadır, fakat hangisi olduğu şimdiye kadar kesinlenmemiştir.

Tonyukuk

Satır 1: *körür ärti* "görür idi ..." = ...'e maruz idiler

Satır 3: *türk sir bodun*'daki *sir*'in anlamı şimdiye kadar tamamen karanlık kalmıştır. Bilginlerin çoğu bunun bir boy adı olduğu kanısındadır. Bu kelimenin "iyi" vb. anlamına gelen Sogdca "šyr"den alınarak "aristokrasi" karşılığı olarak kullanılmış olması mümkündür.

Satır 5/6: *toruk bukalı sämiz bukalı ırakda / bünsär sämiz buka toruk tegin bilmäz ärmiş* ifadesi eski bir Türk atasözü olsa gerektir; anlamı: "Zayıf boğayla semiz boğa uzakta döğüşüyorsa, hangisinin zayıf, hangisinin semiz olduğu anlaşılmaz" (hangisinin daha iyi olduğuna karar verilemez).

Terhin

Satır 1: *Ötükän kedin uçınta täz başınta* ... Ötükän dağlarının ucunda, Täz nehrinin başında.

Satır 2: T. Tekin (1982) şu okumayı önerir: *As-Önüz baş Kan-Iduk baş kedintä*... "As-Önüz zirvesinin ve Kan-Iduk zirvesinin batısında". S.G. Klyashtorny (1982) bu ifadeyi şöyle yorumlar: *sünüz başkan Iduk baş kedintä*... "Sünüz Başkan'ın batısına" *çıt bunta tokıtdım bıŋ yıllık tümän künlük bälgümin bunta* (Satır 3:) *yaşı taşka yarat(ıt?)dım* "Ben buraya fences/walls (?) diktim; buraya düz bir taş üzerinde, bin yıllık, bin günlük (=ebedî) yazıtımı yarattım."

Satır 4: Bu metin Tekin'in rekonstrüksiyonuna göre (1982), *Ötükän äli Tägräs äli äkin ara ılgam tarıglayım säkiz Säläŋä Orkun Tugla Säbin Täladü Karaga Burgu ol yärimin subumın konar köçär bän* biçiminde okunmaktadır: "Benim Ötükän ülkesiyle Tegres ülkesi arasındaki nehirlerim ve ekili topraklarım şunlar (Tekin *ılga* ve *tarıglag* kelimelerini hndiadyoin olarak kabul etmektedir): Altı kollu Säläŋä, Orkun .... Ben bu topraklarda, bu sularda konar göçerim."

Yenisey

I Ust-Elegest

Satır 1: A. Ščerbak şöyle okuyor: *ulgadturu: umadım-a* (Je n'ai pas pu élever mes trois fils); bu okumada sondaki -a ek değil, bir ünlemdir.

Satır 2: Elbette, aynı şey ilk kelimenin sonundaki -a için de geçerlidir. Çeşitli bilginler sık sık tekrarlanan bu kelimeyi *äs(s)izim* "kötü talihim" artı ünlem biçiminde okumayı önermişlerdir.

Satır 3: *är atım Kölüg Yigä karŋım bodun begi Iŋal Ögä* Bu çevriyazı doğruysa şu anlama gelir: "Benim er (silahşör) adım Kölüg Yigä (idi). Babam boy beyi Iŋal Ögä'dir.

II Altın Köl I

Satır 1: *ögüm*'den sonraki A gene ünlem olarak anlaşılmalıdır; bak.; yukarıda, Ust-Elegest.

Satır 2: Yenisey yazıtlarının başka birçok satırı gibi bunun da anlamı ancak tahmin edilebilir: *elinim ökünçünä kalın yagıka kıymatın tägipän adırıldım ayıt a!* şu anlama gelebilir: Birçok düşmanlarla acımasızca savaştıktan sonra ülkemi yas içinde bırakarak ayrıldım (kıymatın, "kıymadan", "hiçbirini sağ bırakmadan" anlamına geliyor olabilir, bak. Clauson 1972, p. 595).

Satır 3: S. Klyashtorny (1979) şu çevriyazıyı verir: *iniŋizke içiŋizke ingen yüki ild tüšürtiŋiz* ve şu anlamı çıkarır: "Küçük ve büyük kardeşlerinizi için develerin yükünü indirdiniz.". Gene de, II²d'in okunuşu bir hayli şüphe götürür.

III Altın Köl II, Sol Yüz

Satır 2: *elimdä tört tägzindim* kesin biçimde şöyle anlaşılmalıdır "Ülkemde dört yöne gittim", yani: "her yeri gezip gördüm".

III Altın Köl II, Sağ Yüz

Satır 1: *kälmädim* "geri dönmedim" anlamında kullanılmış olmalıdır. Birisinin görevi sırasında başına bir şey geldiği biçiminde anlaşılması gerekir.

Satır 2: *altun kır*: Altın rengi bir ölüm simgesi izlenimini uyandırmaktadır. Bu bakımdan, "altın kır (step)" ile ölenlerin gittiği yer kastediliyor olabilir.

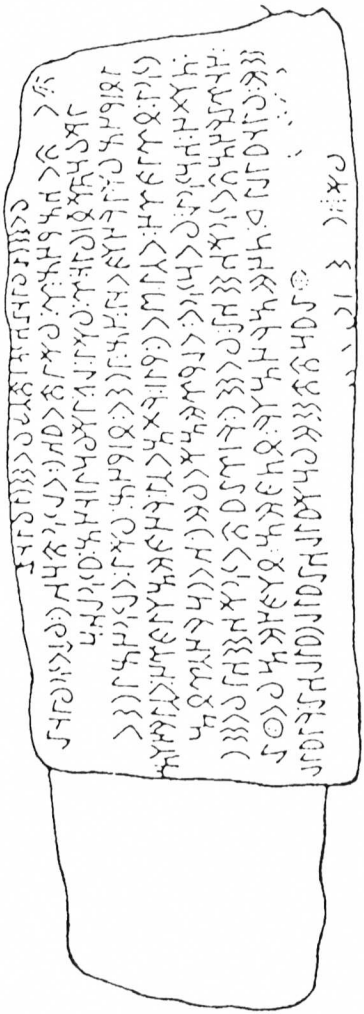

Terhin, batı yüzünün alt kesimi
West Side of Terhin lower part
(T. Tekin 1982)

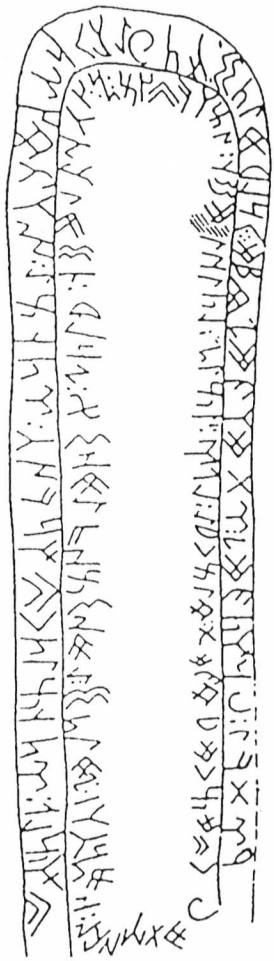

Altın Köl, cephe
Altın Köl front side
(D.D. Vasilyev 1983)

INTRODUCTION TO THE OLD TURKISH RUNIC INSCRIPTIONS

A Textbook in Turkish and English

by
Wolfgang E. Scharlipp

TABLE OF CONTENTS

Turkish Part 3
Illustrations – Tablolar 65
List of Abbreviations 70
Preface 71
Introduction 73
The Historical Background 75
Geographical Distribution and Age of the Inscriptions 76
Descriptions of the most Important Inscriptions 77
The Turkish Runic Alphabet 80
The Letters 80
Orthographical Rules 83
A Short Grammar 87
Plurality 87
Suffixes of Possession 87
Cases 89
Pronominals 94
The Numerals 100
The Verb 102
Verbal Adverbs 113
Particals 116
Postpositions 117
Word-Formation 120
Remarks to the Reading Section 125
Reading Section - Okuma Bölümü 127
Glossary - Kelime Listesi 132
Bibliography – Bibliyografya 139

LIST OF ABBREVIATIONS

Bägrä	Bägra Inscription (Yenissey)
BK	Bilgä Kagan Inscription
Çak.	Çakul Inscriptions (Yenissey)
E	East
IB	Irk Bitig
KÇ	Küli Çor Inscription
KT	Köl Tegin Inscription
MÇ	Moyun Çor (= Şine Usu)
N	North
NE	North-East
O	Ongin Inscription
R	Right
S	South
SE	South-East
T	Tonyukuk Inscription
Uy. Ta.	Uyug Tarlak (Yenissey)
W	West

PREFACE

Among the material of the late Prof. Josef Matuz some notes were found on Old Turkish, giving certain grammatical forms together with the place where they could be found in the inscriptions. I don't know whether he had ever had the intention to use this material for a book. However it gave me the idea to elaborate Prof. Josef Matuz' preparations.

The intention of this book, is to help everybody who is interested in reaching a reading ability of texts written in the Old Turkish Runes. Though it includes a short grammar it cannot substitute a real grammar. For these, the reader should consult the list of literature at the end of this book. The grammatical part found on the following pages is rather supposed to confront the reader with the written form of the grammatical items together with certain words as they will be found in the inscriptions.

Putting this text together with the "runic" letters into the oftenly reluctant computer was a hard job. The more I have to express my most cordial gratitude to Miss Maria Kyprianou of the Department of Turkish Studies of the University of Cyprus, for the patience and skill in convincing the computer to do its duty.

Nicosia, November 1994.

INTRODUCTION

The so called Turkic Runic inscriptions received their name because of their similarity with the well known Germanic runes. Nevertheless the similarities only apply to the form of some of the signs, but neither to their phonetic value nor to their orthographical system(s). Most of the texts in this alphabet are written on stone, the major part of which were steles erected as a memorial of a deceased person. In a later chapter we will deal with some specific characteristics of the various inscriptions. Mostly they are called by the name of a geographic entity close to the place where they were found and are also grouped according to their geographical background.

The first of these stones were discovered in 1721 and 1722 near the Yenissey river, the first one by the German D.G. Messerschmitt and the second one by J. Strahlenberg from Sweden. In the following years more stones were discovered, their inscriptions copied and published. Most successful was the expedition sent by the Finnish Archeological Society under J. R. Aspelin in 1888 which started the systematic research in these texts. Only one year later near the river Orhon in Mongolia those long inscriptions were found by the expedition of the Geographical Society of Irkoutsk, lead by N.M. Yadrintsef, which gave the key to the decipherment of the alphabet.

The Russian V. Radloff and the Danish linguist V. Thomsen were successful in deciphering the Turkish runes at almost the same time. The second, being a bit faster published his results in December, 1893. Decisive for the deciphering was the Chinese inscription on one side of a stele which was erected as a memorial for Köl

Tegin. Though the Chinese text is not identical with the Turkish one, his name and some other words which appear in the Chinese inscription in Chinese characters gave the important hints.

Since then many more inscriptions in the Turkish runic script have been found and edited, most of them by Russian scholars as most of the texts are located within the area of the former Soviet Union. The most important publications are to be found in the bibliography at the end of this book.

Surveys over the history of research on the Turkish Runic inscriptions are given by Bazin 1964, Tekin (only the inscriptions of the Orhon) 1968, Vasiljev (only Yenissey inscriptions) 1983.

THE HISTORICAL BACKGROUND

The first empire which we today call a "Turkish" empire was founded by the emperor, the "kagan" Bumın in 552 in the Mongolian steppes. There is a long discussion about the name "türk" and its ethnic and linguistic implications (see examples in Doerfer 1965 and Scharlipp 1992).

Soon after the foundation the western part which reached as far as the Caspian Sea, became more or less independent from the eastern part. While the Eastern Turkish Empire was in close, often hostile contact to the Chinese, the Western Empire was in close contact with mainly Iranians on one side and on the other with Byzans in order to find an ally against the Iranians. Nevertheless both parts were defeated by the Chinese T'ang dynastie, the eastern part in 630, the western part in 659.

We have no texts in Turkish runes dating from this so called first Turkish Empire. The only memorial for a Turkish aristocrat of that dynasty found so far, is written in Sogdian language and script.

The Sogdians were an Iranian people, living among the Turks. From the Chinese historians we know of their great influence they had on culture and politics of the ruling Turks.

After their defeat many of the Turkish chiefs were integrated into the Chinese bureaucracy, they held posts and titles of the Chinese administration. In nomad-Chinese relations this was one of the traditional ways of Chinas politics to keep the dangerous neighbours peaceful. The consequence of "sinicisation" of these parts of the Turkish population is a topic in the big runic inscriptions of the Orhon, which were written and erected in the second empire.

This so called Second Turkish Empire was founded in 682 and lasted until 740, when the power in the steppes was taken over by another Turkish speaking tribe, the

Uyghurs. During the second empire the memorial stones near the Orhon river were erected for some members of the Turkish aristocracy. Here we find the important names of Bilgä Kagan, who ruled from 716-734, the "prince" (tegin) Köl and Tonyukuk, an obviously very influential councellor of several kagans. Their inscriptions will be dealed with in the next chapter.

After the Uyghurs had taken over the power they kept on using the same alphabet and the same language for their inscriptions for some time. Their whole cultural background seems to have been the same as that of the "Türk". They were driven out of the steppe towards the south and east, by the Kirghiz, who came from the north and subjugated the tribes in Mongolia but kept their realm along the upper Yenissey.

Geographical Distribution and Age of the Inscriptions

As said above the inscriptions are grouped according to the geographical site where they were found. The inscriptions of the various groups differ very much in number and length.

1. The longest inscriptions are the so called Orhon inscriptions from Mongolia, the longest being the stele of Köl Tegin with 71 long lines.
2. More important in number but having much shorter texts are the inscriptions which were found in the area of the upper Yenissey. Ca 150 have been found up to now, some of them existing only of a few letters, the longest upto 17 lines. They are traditionally subdivided into two sub-groups:
   a. The region of Abakan-Minusinsk,
   b. the region of Touva.
3. The Baikal group consists of only two short inscriptions found on the island of Orhon in the Lake Baikal.
4. Further to the south-east we find the group of the valley of the Talas comprising more than 30 inscriptions of very short to short texts.

5. The group of Turfan consists of some "graffiti" found on walls.

Additionally to the above mentioned groups of stone inscriptions, manuscripts in "runes" have been found. The most important of these handwritten texts is the "Irk Bitig", a book which gives instructions for the oracle.

Description of the most Important Inscriptions

The word "important" in this context concerns the length of the texts giving us as much lexical and grammatical material as possible. We do not want to say that the inscriptions of the Yenissey are unimportant because of their shortness. In their own special way they give us important information about their cultural background though they do not give us much linguistic or historical information.

The longest text is found on the monument which was erected for Köl Tegin. From the Chinese inscription, which is engraved on the west-side we learn that is was erected in August 732. It is almost 4m high and inscribed on all four sides, three of them in Turkish.

The inscription of the emperor Bilgä Kagan was erected in 735. It also has a Chinese text on one side which is poorly preserved. Its Turkish text is partly identical with that of Köl Tegin. These two steles are situated only ca one kilometer from each other near the lake Košo Čaydam.

The third important monument is about 300 kilometres east of these two Orhon inscriptions at the upper Tola river, near a place called Bain Čokto, after which it has been named by some scientists. Nevertheless because of its near connection with the two former inscriptions it is nowdays counted to the Orhon inscriptions too. It consists of one larger and one smaller stone and was erected probably around 720 for a man called Tonyukuk who had acted as an adviser to - as it seems - more than one kagan.

These three inscriptions are by far the longest and the best preserved and because of this reason also the best studied. They give a vivid record on the lives of the

persons they were erected for. So they do not only give us information of a linguistic kind but a lot of historical events which can partly be found in Chinese records on Turkish history too.

The fourth and fifth inscriptions which are regarded as Orhon inscriptions are the shorter ones called Ongin which must have been erected at about the same time as Köl Tegin's and the one for Küli Çor who was killed in a war against the Karluk around 720. Both of these texts are similar in content to the first three, in that they give biographical data of the person they are erected for.

Very similar to these inscriptions from the epoch of the "Türk" are those from the epoch of the "Uyghur".

The two longest of the Uyghur texts refer to the first emperor of the Uyghur steppe empire, Eletmiş Bilgä Kagan, reigning from 747-759. The monument found near the river Terhin-gol in Mongolia, is obviously no memorial stele, as the latest chronological point in it falls on the year 753 (see Kljaštornyj 1982). (It precedes the stele found near the lake Şine-usu and which seems to be the epitaph of Eletmiş Bilgä, probably being erected not later than in 760. Both stones are inscribed on four sides, the second one being in a rather bad condition.

Another runiform text of the Uyghur period which was of a considerable length but has been destroyed to such a degree that no line is complete, is the inscription on the stele found near the river Tes also in Mongolia. It was published by Kljaštornyj only in 1978 and proved an important source of Uyghur history. It is dedicated to Bögü Kagan, who was enthroned in 759 and gained special importance when he was called for help by the Chinese T'ang Dynastie against the rebellion of An-lu-shan. During his stay, after having successfully fought the rebellion, Bögü was converted to manichaism by probably Sogdian priests. In the following decades manichaism played an influential role in Turkish history.

Manichaism is refered to in the late inscription of Kara Balgasun which was the old Uyghur capital. This inscription might have been written around 810. Its Turkish text is destroyed with the exception of only a few words, but it has an inscription in Chinese as well as in Sogdian.

The inscriptions of the Yenissey are of a very different character. No single one will be named here. They also contain some bibliographical data of the deceased but in no comparable length to those in the other texts. It is usually a small part of the inscriptions while the rest exists of lamentations and calls for those who had to be left behind in this world.

Different to the Orkhon and Uyghur inscriptions we find a lot of expressions having a shamanist background and it might well be that these texts had been sang by a shaman, being or getting in contact with the deceased person.

THE TURKISH RUNIC ALPHABET

In the list below the reader will find the letters of the Orhon inscriptions and those letters of the Yenissey inscriptions which vary most from the Orhon ones. There are many more different shapes of the Yenisseic "Runes", but they do not have necessarily to be included in an introduction. The texts are written from right to left.

𐰀	A	a/ä	𐰑	p	p
𐰃	I	ı/i	𐰚	r^1	r
𐰆	O	o/u	𐰛	r^2	r
𐰇	Ö	ö/ü	𐰜/𐰠	s^1	s
𐰉	b^1	b	𐰞/𐰠	s^2	s
𐰋/𐰏	b^2	b	𐰢/𐰣	t^1	t
𐰍	ç	ç	𐰴	t^2	t
𐰔	d^1	d	𐰽	y^1	y
𐰕	d^2	d	𐰾	y^2	y
𐰖	g^1	g	𐰺/𐰻	ş	ş
𐰗	g^2	g	𐰼/𐰽/𐰾	z	z
𐰘	k^1	k	𐰴	ko	ok/ko/uk/ku
𐰚	k^2	k	𐰴/𐰺	kö	ök/kö/ük/kü
𐰜	l^1	l	𐰴	kı	ık/kı
𐰞	l^2	l	𐰻	çı	iç/çi
𐰠	m	m	𐰼	lt	lt/ld
𐰣	n^1	n	𐰽	nc	nç
𐰤	n^2	n	𐰾/𐰾	nt	nt
𐰭	ŋ	ŋ	Yenissey: 𐰖	E	ė
𐰯	ñ	ñ			

In the plate the "runic" signs are followed by the sign of the method of transliteration being used in this book. There are different methods of transliteration as well as of transcription. The most important differences will be discussed further down.

There are four signs for vowels. The letter transliterated by A might be read /a/or/ä/ according to the information that we get from other letters in this word. This also applies to the sign transcribed by I, where the reader has to decide between /i/ and /ı/.[1] This information is in many cases given by a letter for a consant in the same word. 20 signs are so called "paired letters", that means that for the velar variety of a sound there is a different letter from that which is written for the palatal variant. So for example the word 𐰉𐰆, transliterated t^1 g^1, transcribed *tag* (mountain) is including the velar vowel /a/. The word 𐰋𐰇, transliterated t^2g^2, transcribed *täg* (like, similar to) is including the palatal variant /ä/.

The numbers 1 and 2 had already been introduced by the decipherer Vilhelm Thomsen. In this book they will only be used in places which might be unclear, for example to notify a change in the sound harmony.

The pronounciation of the vowels in words which do not include a sign that gives any information concerning velarization, can only be concluded from the semantics of the word. That is to say, whether the letter combination 𐰀𐰃 has to be read *aŋa* or *äŋä* must be concluded from the context. At this point we must treat the missing letter for /a/ and /ä/ in the anlaut position. As every consonant sign is pronounced with one of these vowels this is also the case at the beginning (and in other positions) of the word. Thus the sign 𐰉 is read *äb*, this being a word which probably at the early times meant "dwelling place", but later on developed the meaning "house, tent". Several of the signs stand for other combinations of consonant and vowel, and some - as can be seen on the list - also for combinations of consonants. The last three signs lt, nc, nt are

---

[1] The existence of a velar /ı/ has often been doubted for older Turkish dialects. Nevertheless in the inscriptions the /ı/ is proved by consonant signs appearing together with this vowel.

also pronounced with an /a/ in front, so that for example 𐰀𐰍𐰆 is to be read *anta* which means "there"

Concerning the invention of this alphabet nothing is really known for certain. There are different theories ranging from the acceptance of an exclusively Turkish invention, to the assertion that every sign is a modification of certain signs of other alphabets, especially Iranian and also Greek.

An early theory, being accepted by most turcologists is, that some of the signs are pictograms, which in the case of ko 𐰴 seems to be plausible, as the word *ok* for 'arrow' obviously is a very old word. All the other proposed examples, like for example 𐰀 *äb* 'house' are either less plausible or mostly even totally unacceptable.

The first decipherers tried to take the old Germanic Runes as a starting point. Indeed several of the signs are either absolutly identical or very similar in shape, but as was clear very soon, their phonetic values were very different. As a result of this, the theory of a genetic connection between these two groups of "Runes" was given up very early. But the latest research done in this field has caused new attention to this thought. Not only many more inscriptions have been found in recent years, mostly on the Balkans and in the area of the former Soviet Union, but also attention has been drawn to the other Rune-like alphabets, like the "Etruskian" and "Iberian" ones. All these alphabets include signs, the forms of which are identical, though mostly the phonetic background- as far as known - is not.

For further information on the theories of the development of this alphabet see G. Clauson 1970 and E. Tryjarski 1985.

Orthographical rules

Vowels

All vowels except /a/, /ä/ are written in the anlaut position as well as in the first syllable: 𐰆𐰞𐰍, Olg, ulug; 𐰋𐰃𐰠𐰏𐰀 bIlgA, *bilgä*.

Unrounded vowels of the non-first syllables which follow an unrounded vowel in the first syllable generally are not written: 𐰶𐰃𐰞𐰣𐰢𐱁 kIlnmş, *kılınmış*. Also rounded vowels of non-first syllables following a rounded vowel in the first syllable are not represented by a letter: 𐰉𐰆𐰑𐰣𐰢, bOdnm, *bodunum*.

If a rounded vowel follows an unrounded vowel and vice versa the second vowel is represented by a letter too: 𐰞𐱃𐰆𐰣 ltOn, *altun*. But when the vowels /a/, /ä/ are following a rounded vowel it is not written, because it is included in the consonant sign anyway: 𐰆𐰍𐰞𐰣𐰢 Oglnm, *oglanım*.

At the end of a word all vowels are written: 𐰋𐰃𐰠𐰏𐰀 BIlgA, *bilgä*; 𐰋𐰋𐰏𐰠𐰼𐰃 bbglrI, *bägläri;* 𐰃𐰠𐰏𐰼𐰇 IlgrÖ, *ilgärü,* etc.

The orthogaphical system is suprisingly consequent. Nevertheless there are many exceptions to the above describecd rules. But some of these deviations can be accounted for. For example the writing of the /a/ in the anlaut of *at* (name, title) 𐰀𐱃, At, certainly expresses a long vowel in contrary to the short /a/ at the beginning of *at* meaning "horse". Though also the first word appears without the vowel being written and the second with the written vowel, we know from the situation of the modern languages, that there was a phonological difference in the vowel quantity in Old Turkish.

Consonants

Sometimes inconsistencies with the paired signs occur. For example in the word *sabımin* the letter 𐰤 n^2 appears though the word belongs to the velar category, as is seen from the other letters: 𐰽𐰉𐰢𐰤 s^{1}b^{1}mn^2, An explanation might be, that the vowel

/i/ of the accusative suffix of the possessive forms always was palatal. But we also find "deviations" from this rule again. In some instances we read 𐰋𐰾𐰃𐰴 for the same word, which might hint at a certain inconsistency in the pronounciation of this sound.

There are also inconsistencies in the use of some other consonant signs, especially in the use of s^2 and y^2. Both letters often appear in front of the sound /ı/, or at least what is supposed to be this sound, because all the other consonant signs demands a velar pronounciation. So as a rule we find 𐰇𐰃𐰞𐰍 $y^2Ir^1y^1A$, *yırıya,* meaning: in, to the north", but the spelling $y^1Ir^1y^1A$ also exists as an exception.

In the context with front vowels s^2 often, is written when ş is to be expected: 𐰞𐰚, s^2Öŋs^2, sünüs (battle) appears as well as 𐰴𐰞𐰚 s^2Öŋş.

Most of the inconsistencies will be pointed at in the commentary to the reading section.

The sign ko is generally used in places where a velar /k/ is preceded by a rounded vowel, like in 𐰓𐰾𐰓𐰉𐰽, t^1koId^{1}I, *tokıdı* (he, she hit). In a word like 𐰉𐰺𐰃 y^1Oko, *yok* we can again find an explanation for the double spelling of the labial vowel - once included in the sign ko, and once by O, - in the vowel length of this word.

Generally O is also written for a back labial vowel (/o/, /u/) following a/ k/ in anlaut position: koOncy^{1}l^{1}r^{1}m, *kunçuylarım* (my princesses).

In the use of the sing kö we find the same principles of spelling.

The letter lt is only found in the context of velar sounds, as for example in 𐰓𐰢𐰺𐰃, bOltI, *bultı* (he, she found). But many times the consonant cluster lt is written with two letters also in a velar context.

Identical sounds at the end of a word and at the beginning of a suffix are usually given only by one single letter: so in the word *kubrattım* (I collected) for the last sound of the stem *kubrat-* and the first sound of the suffix *-tım*, for the first person of the past tense the sound /t/ is only represented by one single t^1: 𐰾𐰽𐰍𐰺𐰉, koOb^{1}r^{1}t^{1}m.

Punctuation

Two points, one above the other, are used in order to seperate words from each other. Also sometimes two or three words, which have a certain close semantic connection, are found unseperated by these points. It seems impossible to establish exact rules for punctuation in all the texts.

Though most of the special features of writing of several texts have to be studied at the respective inscriptions, some words must be said to the most important points.

As well as in the Tonyukuk, Ongin and Köli Çor inscriptions from the time of the Türks, so also in the Uygur inscriptions a sign for /ş/ is not used. Instead the signs s^1 and s^2 are written.

In the Yenissey inscriptions we not only find several shapes of the "runic" letters, which differ considerably from those in other inscriptions, but also within this group the shapes vary considerably from each other. As was said above, getting into detail in this matter would go too far for a common introduction like the present one. We therefore refer to the respective literature found in the list at the end of this book.

The orthography of the Yenissey inscriptions is much less homogeneous and consistent as that of the group of Mongolia. This is the main factor which makes reading them quite difficult and often incomprehensible. Until today we can accept most of the translations of the Yenissey inscriptions only as proposals to a possible solution.

The most remarkable factor in the writing system of this group is the existence of a special letter for the closed /ė/. The phonological value of this sound in the Turkic languages has long been discussed and still is an object of discussion. Nevertheless the letter 𐰇 for /ė/ leaves no doubt that in Old Turkish this sound was a phoneme. For example we find 𐰋𐰃𐰇𐰼 El²m, *ėlim* (my country); 𐰃𐰇𐰢, *beş* (five). In the Orhon inscriptions the orthography in these positions shows some variations, in that the

vowel is sometimes written with I, but sometimes treated like /ä/, so not being written at all. This can be understood as an uncertainty about the problem how to write the closed /ė/, a problem which is well known in many alphabets later used for Turkic languages.

SHORT GRAMMAR

Plurality

The simple form of a noun may denote singular as well as plural. The plural suffix is almost exclusively used for human beings:

-lar / -lär

▪	bäg	lord, chief	
	bäglär	lords	
	𐰋𐰏𐰠𐰼	bglr	(KT, S10)
▪	kunçuy	princess	
	kunçuylarım	my princesses	
	𐰸𐰆𐰨𐰖𐰞𐰺𐰢	koOnçylrm	(KT, N9)
	< chin. kung chu - princess		

Suffixes of Possession

1. Person singular **-°m**

▪	ini	younger brother	
	inim	my younger brother	
	𐰃𐰤𐰢	inm	(KT, E26)
▪	kunçuylarım	s. plural	
	bodun	people	
	bodunum	my people	
	𐰉𐰆𐰑𐰣𐰢	bOdnm	(KT, S1)

2. Person singular **-°ŋ, -°ġ / -°g**

- kan — blood
  kanıŋ — your blood
   — knŋ (KT, E24)
- ädgü — good
  ädgüg — your profit
  — dgÖg (KT, E24)

  (ädgü became modern Turkish "iyi")

3. Person singular **-i, -si(/-sı)**

- bodun — people, tribe
  bodunı — his people
  — bOdOnI (KT, E3)
- atı — nephew
  atısı — his nephew
   — tIsI (KT, S13)

Mostly -si after velar words is spelled with palatal s I, not with velar ᛊ, which probably indicates, that possessive -i originally had always been palatal.

1. Person plural **-°mız, -°miz**

- türük türükümiz — our Turks
  — tÖrkömz (KT, E18)

2. Person plural **-°ŋız, -°ŋiz**

- oġlan — son
  oġlanıŋız — your sons
  — OglnŋZ (KT, SE)

3. Person plural **-i, -si, -ları, -läri**

As was mentioned above the plural sufffix is almost exclusively used for human beings. This is also valid for the possessive forms.

▪	bägläri	his/their chiefs	
	𐰋𐰏𐰠𐰼𐰃	bglri	(KT, E3)

Cases

Nominative

It is identical with the unsuffixed form of the stem and can be used as subject, predicate noun or undefined object or even as adverb as in the following sentence:

▪	tün	night	
	udı-	to sleep	
	tün udımadım	I didn't sleep at night	
	𐱅𐰇𐰤𐰆𐰑𐰢𐰑𐰢	tÖnOd¹mdm	(KT, E27)

Genitive **-ıŋ/ -iŋ,** after vowel: **-nıŋ/ -niŋ**

While the possessor takes the genitive, the word denoting the possessed takes the possessive suffix of the third person. But there are many exceptions to this rule.

▪	torug	brown (for horses)	
	bägiŋ... torug at	the brown horse of the lord	
	𐰋𐰏𐰭 ... 𐱃𐰆𐰺𐰍𐱃	bgŋ ... tOrgt	(KT, E33)
▪	bayırku	tribal name	
	bayırkunıŋ	of the Bayırku	
	𐰉𐰖𐰺𐰸𐰆𐰤𐰭	byr<u>ko</u>n²ŋ	(KT, E36)

In this example 𐰤 for palatal n² either is a spelling mistake or the vowel of the genitive was no clear velar.

▪	el	state	
	bodunıŋ elin	the peoples state (acc. see below)	
	𐰉𐰆𐰑𐰣𐰭:𐰃𐰠𐰃𐰤	bOdnŋ IlIn[2]	(KT, E1)
▪	bilgä	wise; also a title, probably also a function similar to "vezir"	
	kagan	emperor	
	bilgä kaganıŋ bodunı	the people of the wise Kagan/Bilgä Kagan[2)]	
	𐰋𐰠𐰏𐰀:𐰴𐰍𐰣𐰭:𐰉𐰆𐰑𐰣𐰃	blgA:kgnŋ:bOdnI	

Accusative

1. **-°g /-°g**
2. **-nı/-ni** (rare)
3. **-in/-ın/ -n** (after possessive stems)

▪	boz	gray	
	at	horse	
	boz atıġ	the gray horse	
	𐰉𐰆𐰔𐱃𐰍	bOztg	(KT, E33)
▪	köl teginig	the prince Köl	
	𐰚𐰇𐰠𐱅𐰃𐰏𐰤𐰏	kÖltIgng	(KT, E40)
▪	el [3)]	the state	
	eliŋin	your land, your state	
	𐰠𐰭𐰤	lŋn	(KT, E22)

[2)] As the word "bilgä" means wise, some scholars translate this simply as an adjective, others prefer to understand it as an epithet and some treat it even as a name. This is a problem which is found in many of the old "names".

[3)] As this word is sometimes spelt with I (𐰃𐰠) which allows the pronounciation "il", but sometimes just 𐰠, which only allows the pronounciation "äl", we have to suppose that the correct sound must be the closed /ė/, for which there is no sign in the Orhon inscriptions. There is the same graphic phenomenon in other alphabets for Turkish too.

- sab — speech, word (?)
  sabın — his/her speech (Acc.)
  𐰯𐰇𐰉𐰴 — sbIn[2] (KT, S9)
  The 𐰯 in this word indicates that the possessive suffix -i was palatal after a velar word.

Dative **-ka/-kä**
-ŋa/-ŋä (after possesive suffixes of the 3. person)

This case is denoting direction and location. It overlaps with the locative - ablative which also denotes location but also seperation.

- temir — iron
  kapıg — door, gate
  temir kapıgka — to the Iron Gate[4)]
  𐰚𐰯𐰴𐰯𐰇𐰉𐰍𐰞 — tmrk[1]pgkA (KT, S4)
- öd — time
  bu ödkä — "up to this time "or" at this time" (?)
  𐰚𐰃𐰋𐰍𐰉𐰉 — bOdka (KT, S1)
- baş — "head"
  başıŋa — to his head
  𐰚𐰇𐰯𐰏𐰉 — bşIŋA (KT,E3)

Locative / Ablative **-da/-dä/-ta/-tä**

-ta/-tä appears after l, n, r only. For the discussion of this phenomenon see Johanson, L.: Alttürkisch als "dissimilierende" Sprache.

- täŋri — "Sky" and "God of Heaven"
  täŋridä — in the sky
  𐰚𐰋𐰯𐰍𐰇𐰞 — tŋrdA (KT, S1)

---

4) A Geographical name; supposingly a mountain pass in or near the Fergana valley.

- yurt — the camp
  yurtda — in the camp
   — yOrtdA (KT, N9)
- yol — way
  yOltA — on the way
   — yOltA (KT, N9)

Directive **-garu/ -gärü**

-ŋaru/ -ŋärü (after the possessive suffix of the 3. person)

This case denotes the direction of a movement towards a destination. In certain cases the dative is used.

- oguz
  oguzgaru — against the Oghuz
   — OgzgrO (KT, N8)
- ol yergärü — "to that place, to there" (KT, S8)
   — OlyrgrÖ
- kün — sun, day
  ortu — middle
  kün ortusıŋaru — towards the middle (here: highest) position of the sun = towards south
  — kÖn:OrtOs²Iŋr¹O (KT, S.2)

  Here again we find palatal s in the possessive suffix after a velar word.

Equative **-ça/ -çä**

- sub — water
  subça — like water
   — sObçA (KT, E24)
- tag — mountain
  tagça — like a mountain
   — tgçA (KT, E24)

▪	älig	fifty	
	är	man (male)	
	äligçä är	about 50 (fifty) men	
	ᛉᛇᛣᛖᛉ	lgçAr	(T,II, W7)

Instrumental **-°n**

This suffix also functions as comitative case and may as well produce adverbs of time.

▪	ok	arrow;	
	urtı	he, she hit	
	okun urtı	he hit (it) with an arrow	
	ᚴᛟᚺᚩᚱᛏᛁ	koOnOrtI	(KT, E36)
▪	yüz	hundred	
	yüzçä ärin	with about a hundred men	
	ᛦᛉᛇᛣᛋᚾᛩ	yÖzçArn	(BK, E37)
▪	kış	winter	
	kışın	in winter (the same form lives on in modern Turkish)	
	ᚩᛯᛁᛞ	kıIşn	(BK, S2)

Pronominals

Personal Pronouns

1. Person singular

Nominative **bän, män** I

Both forms appear side by side, the last one being a variant by regressive assimilation of the first one.

- bän I
   bn (T, I, N6)
- män I
   mn (BK, S9)

Genitive **bäniŋ, däniŋ** mine, my

- bäŋiŋ bodunum my people
   bnŋbOdnm (T,I, E4)
   mnŋ (BK, E29)

Dative **baŋa, maŋa** to me

- bŋA (T,I N7)
  mŋA (KT, E30)

Accusative **seni, bini** me

The first vowel is not clear, because might stand for /i/ as well as /ė/.

- bInI (T, I, S3)

• **Locative** apparently and **instrumental** do not appear in the inscriptions.

Directive	**baŋaru**	to me	
▪ 𐰉𐰭𐰺𐰆	bŋrO		(T, I, N10)

2. Person singular

Nominative	**sän**	you	
▪ öltäçi		he, she, it will die	
öltäçi sän		you will die	
𐰇𐰠𐱅𐰲𐰃𐰾𐰤		ÖltçIsn	(KT, S8)

As the example shows the personal pronoun is also used as pronominal suffix in a predicate.

- The forms of the **genitive, locative** and **directive** do not appear.

Dative	**säŋä**	**to you**	
▪ nä		what	
ayayın		I shall say	
bän säŋä näyayın		What shall I say to you?	
𐰋𐰤𐰾𐰭𐰀𐰤𐰖𐰖𐰃𐰣		bnsŋAnyyIn[2]	(T, I, N8)

In the Orkhon inscriptions the last syllable of the oblative first person -ayın does not take part in palatal harmony.

1. Person plural

Nominative	**biz**	we	
▪ az		little, few	
biz azbiz		we are few	
𐰋𐰔:𐰔𐰋𐰔		bz zbz	(O, F7)

Genitive	**biziŋ**	our(s)	
▪ sü		army	
at		horse	
biziŋ sü atı		our military horses	
𐰋𐰃𐰔𐰭𐰾𐰇:𐱅𐰃		bIzŋsÖ:tI	(KT, E39)

Dative	**biziŋä**	to us	
▪ biziŋä tägmiş arti		they had attacked us	
𐰋𐰃𐰔𐰭𐰀:𐱅𐰏𐰢𐱁𐰼𐱅𐰃		bIzŋA:tgmşrtI	(KT, E40)

Accusative	**bizni**	us	
▪ bizni ölürtäçi		(he) will kill us	
𐰋𐰃𐰔𐰤𐰃:𐰇𐰠𐰼𐱅𐰲𐰃		bIznI:ÖlrtçI	(T, I, N6)

Locative, Ablative	**bizintä**	in, at, from... us	
▪ 𐰋𐰃𐰔𐰤𐱅𐰀		bIzntA	(T,II, W5)

• **Directive** suffixe is not present

2. Person plural

Only the **Nominative** can be found in the Orkhon Inscriptions:

Nominative	**siz**	you	
▪ yaŋıl-		to error	
-daçı		deverbal nominal suffix of future action	
yaŋıldaçısiz		you will error	
𐰖𐰭𐰡𐰲𐰃𐰾𐰃𐰔		yŋltçIsIz	(KT, S11)

Dative **sizä** to you

According to H.N. Orkun the dative is found in some Yenissey inscriptions, which is rather doubtful (for an explanation see the commentary to the Yenissey Inscriptions at the end of this book).

- 𐰴𐰏𐰃 szÄ (Çak. III,2)

Genitive **siziŋ** of you

This form appears propably only once in an inscription from Açura on the back side:

- 𐰏𐰏𐰃 sIzŋ (Çak. III,2)

The last two readings, dative and genitive, may be doubtful.

3. Person plural

The third person can be expressed by a pronoun which can also function as demonstrative, being used also as attribute as well as substantive.

- bu this

or:

- ol that

bu

Nominative

- üç three

  -agu/ -ägü collective noun of numbers

  buçägü < bu üçägü these three together (It is still present in Old Ottoman: *birägü,* everyone.)

  𐰋𐰍𐰴𐰇 bOçgÖ (T, I, S5)

- yorı- to go, to move

  -duk, -dük participle

  yorıdukı bu this is his behaviour

  𐰴𐰇𐰃𐰢𐰃𐰇𐰴𐰆 yOrIdkoIbO (KT, S12)

Accusative	**bunı**	this	
▪ 𐰉𐰆𐰣𐰃	bOnI		(KT, S12)
Locative / Ablative	**bunta**	as an adverb of location: here	
▪ 𐰉𐰆𐰨𐰀	bO<u>nt</u>A		(KT, E20)
Equative	**bunça**	so many / so much	
▪ 𐰉𐰆𐰣𐰲𐰀	bOnçA		(KT, E30)

- Other cases of *bu* are not to be found in the inscriptions.

ol

Nominative

▪ öl- — to die > ölür - to kill

ol bizni...ölürtäçi — he/they will kill us

𐰆𐰞𐰋𐰔𐰤𐰃...𐰇𐰠𐰼𐱅𐰲𐰃 — OlbznI...Ölrtçl (T, I, E3-4)

In the following example *ol* functions as an attribute:

▪ ol ödkä — to/at that time

𐰆𐰞𐰇𐰓𐰚𐰀 — OlÖdkA (KT, E21)

Accusative **anı** him, her

This case survives in Old Ottoman.

▪ anı körüp — seeing that

𐰣𐰃𐰚𐰇𐰼𐰯 — nIkÖrp (KT, S13)

Dative **aŋar** to that

▪ aŋar körü biliŋ — by watching that know!

𐰭𐰺𐰚𐰇𐰼𐰇:𐰋𐰃𐰠𐰭 — ŋrkÖrÖ:bIlŋ (KT, S11)

Locative / Ablative **anta** there

This form is used as an adverb of location:

- ö- — to think
  anta öyür ärmiş — there he/she thought
  𐰦𐰀:𐰇𐰘𐰇𐰼:𐰼𐰢𐱁 — ntAÖyÖr:rms (KT, S5)

Directive **aŋaru** to there/to him/to her

- 𐰭𐰺𐰆 — ŋrO (T, I, E3)

Equative **ançа** such, in this way

- bän ança ter män — I say it this way
  𐰋𐰤𐰨𐰀𐱅𐰼𐰢𐰤 — bnnçAtrmn (T, II, W2)

Instrumental **anın** with; by way of, by means of

- anın barmış — he went by that way
  𐰣𐰃𐰣𐰉𐰺𐰢𐱁 — nInbrms (T, I, E7)

- **Genitive** is not found in the inscriptions.

The Numerals

Cardinal numbers

1	bir	𐰉𐰇𐰼	bIr	(KT, E32)
2	äki	𐰇𐰴	ki	(BK, E25)
	or			
	eki?			
3	üç	𐰚𐰸	Öç	(KT, E18)
4	tört	𐰽𐰉𐰸𐰽	tÖrt	(BK, E38)
5	biş	𐰋𐰇𐰼	bIş	(KT, N4)
	bis	𐰃𐰇𐰼	bIs	(KT, E31)
	bäs/beş?	𐰃𐰼	bs	(BK, E25)
6	altı	𐰇𐰾𐰚	ltI	(BK, E28)
7	yäti/yeti	𐰇𐰽𐰲	ytI	(BK, E10)
	yiti	𐰇𐰽𐰇𐰲	ytIt	(KT, E11)
8	säkiz	𐰸𐰴𐰃	skz	(BK, E14)
9	tokuz	𐰸𐰺𐰚𐰾	tkoOz	(KT, N4)
10	on	𐰺𐰺	On	(KT, N7)
20	yegirmi/yigirmi	𐰇𐰼𐰉𐰋𐰲	ygrmI	(KT, E18)
	yägirmi?			
30	otuz	𐰸𐰾𐰺	Otz	(BK, E25)
40	kırk	𐰴𐰃𐰇𐰍	kIrk	(KT, E15)
50	älig	𐰋𐰉	lg	(BK, S7)
60	altmış - Not found in the Orkhon, but in Yennisey inscriptions.			
		𐰀𐰼𐰣𐰚	ltmş	(Uy. Ta.1)
70	yätmiş	𐰇𐰼𐰸𐰲	ytmş	(BK, E11)
	yätmis	𐰚𐰼𐰸𐰲	ytms	(KT, E12)
80	säkiz on	𐰺𐰺𐰸𐰴𐰃	skzOn	(KÇ 3)
90	tokuz on	𐰺𐰺𐰸𐰚𐰺𐰾	tOkozOn	(JB 44)

100 yüz	𐰘𐰇𐰕	yÖz	(KT, E33)
1000 bin	𐰋𐰃𐰭	bIŋ	(BK, E1)
10000 bir tüman	𐰋𐰃𐰼𐱅𐰇𐰢𐰤	bIrtÖmn	(BK, S1)

Numbers until 30 count the following way:

11	is: one twenty			
12	is: two twenty, etc.			
13	üç yegirmi	𐰇𐰲𐰘𐰏𐰼𐰢𐰃	Öçygrml	(KT, E18)
21	bir otuz	𐰋𐰃𐰼𐰆𐱃𐰕	bIrOtz	(KT, E32)
22	eki otuz	𐰚𐰃𐰆𐱃𐰕	kIOtz	(BK, E25)

For numerals over 30 the word "artukı" meaning "its remainder" connects the decade and the following number:

34	otuz artukı tört	𐰆𐱃𐰕𐰺𐱃𐰸𐰃:𐱅𐰇𐰼𐱅	Otzrtkol:tÖrt	(BK, E38)
47	kırk artukı yeti	𐰶𐰺𐰴:𐰺𐱃𐰸𐰃:𐰖𐱅𐰃	kırk:rtkoI:ytI	(KT, E15)

Ordinal numerals

1.	ilki		
	ilki sü	the first army	
	𐰃𐰠𐰚𐰃𐰾𐰇	IlkIsÖ	(BK, E32)
2.	ekinti		
	𐰚𐰃𐰤𐱅𐰃	kIntI	(T, II, W4)

The following numbers take the suffix °nç 𐰽

7.	yetinç		
	yetinç ay	the seventh month	
	𐰃𐰽𐰇𐰚	yItnçy	(O, R 4)
9.	tokuzunç		
	tokuzunç ay	the nineth month	
	𐰃𐰽𐰋𐰺𐰾	tOkznçy	(KT, NE)
11.	bir yegirminç ay	the eleventh month	
	𐰃𐰽𐰀(𐰴𐰀)𐰚𐰴𐰇𐰾	bIry(gr)mnçy	(KT, S1)

The Verb

Verbs exist with paradigmata of finit and infinit forms, the borders of which are fluent. The forms of the first kind are not to seperate into morphemes anymore without going into etymology. The infinit forms exist of verbal nouns plus personal pronouns.

There are two nouns of existence also functioning as "verbs" of possession in the sense of "to have":

▪	bar	existing	
	kutum bar üçün	because I had luck (charisma)[5]	
	𐰋𐰼𐰣𐰋:𐰽𐰾𐰼	koOtm:brÖçn	(KT,E29)

[5] "kut" is given to the emperor by the "God of Heaven" (täŋri) in order to be able to reign successfully.

- yok — nonexistence
  buŋ yok — there is no need
  𐰉𐰆𐰭𐰖𐰸 — bOŋyko (KT, S3)

Verbal nouns with personal pronouns

I **-°r** Participle of the Present (positive)
-maz/-mez Participle of the Present (negative)

1. used as an attribute:

- kör- — to see
  köz — eye
  täg — like
  boltı — was/were/became
  körür közüm körmäz täg… boltı
  my seeing eyes became like not seeing
  𐰚𐰇𐰼𐰇𐰼:𐰚𐰇𐰔𐰢:𐰚𐰇𐰼𐰢𐰔𐱅𐰏:…𐰉𐰆𐰡𐰃
  kÖrÖr:kÖzm:kÖrmztg…bOltI

2. used as a noun in a predicate for the present tense:

- berür män — I give, I am giving, actually:
  I am one who is giving
  𐰋𐰃𐰼𐰇𐰼𐰢𐰤 — bIrÖrmn (KT, E9)

  ber- became ver- in the modern Ottoman Turkish language; the quality of the root vowel still is a subject of discussion. Many scholars transcribe Old Turkish -𐰋𐰃𐰼 as bir-, as well as Ottoman ویر is often transcribed the same way. But many texts also write ور which has to be read vär-. Probably the vowel was a closed ė in Old Turkish as well as in Ottoman.

■ näkä korkur biz — what are we afraid of

𐰤𐰚𐰀𐰸𐰆𐰺𐰸𐰆𐰺𐰉𐰃𐰔 — nkA<u>ko</u>Or<u>ko</u>OrbIz (T, II, W4)

II -miş/-mis

1. used as a participle:

■ äçi	uncle
kazġan-	to attain
äçimiz kazġanmis bodun	the people who had been conquered by our uncle
𐰲𐰢𐰔:𐰴𐰔𐰍𐰣𐰢𐰽:𐰉𐰆𐰑	çmz:kzgnms:bOd (BK, E22)

2. used as a substantive

■ ı-	forest, tree (?)
taş	steppe, stone (?)

ıda taşda kalmisi kubranıp yeti yüz boltı

Those who remained in the forest and the steppe assembled together and became 700.

𐰃𐰑𐰀𐱃𐱁𐰑𐰀:𐰴𐰞𐰢𐰾𐰃𐰸𐰆𐰉𐰺𐰣𐰯:𐰖𐱃𐰃𐰘𐰇𐰕𐰉𐰆𐰡𐰃

IdAtşdA:klms²I<u>ko</u>Obrnp:ytIyÖzbO<u>lt</u>I

(T, I, W4)

3. used as noun of the predicate

■ kisi ~ kişi	human being
ogul	son
ogli	his son (with possessive suffix -i)[6]
kop	all, many

---

[6] It is impossible to decide, whether there is really a syncope, the second vowel of the word being lost when a suffix beginning with a vowel is added, as is the case in modern Turkish: oğlum < oğul and possitive suffix of 1. person.

öl-	to die
törü-	to come into existence, be made
kisi ogli kop ölgäli törümis	All mankind have been born in order to die.
𐰚𐰃𐰾𐰃𐰆𐰍𐰞𐰃:𐰸𐰆𐰯:𐰇𐰠𐰏𐰠𐰃:𐱅𐰇𐰼𐰇𐰢𐰾	kIsIOglI:koOp:ÖlglI:tÖrÖms (KT, N10)

III -daçı/-däçi

denotes an actor whose action will take place in the future; future participle

1. used as an attribute:

▪ bodun	people, tribal federation	
öltäçi bodunug	the people that will die (Acc.)	
𐰇𐰠𐱅𐰲𐰃:𐰉𐰆𐰑𐰣𐰍	ÖltçI:bOdng	(KT, E29)

2. used as a noun of the predicate

▪ bäg	lord, tribal chief (existing in Modern Turkish as "bey")	
gü	particle of question	
yaŋıl-	to error	
bäglär gü yaŋıltaçı siz	(You) Bägs, will your error?	
𐰋𐰏𐰠𐰼𐰏𐰇:𐰖𐰭𐰡𐰲𐰃𐰽𐰃𐰔	bglrgÖ:yŋltçIsIz	(KT, S11)

Deverbal nouns

-dük, -duk, -tuk, -tük nomen actionis

may be used as a participle as well as a verbal attribute

- uç- to fly
  kagan uçdukda when the Kagan died[7]
  kgn: OçdkodA (BK, E13/14)
- bar- to go
  ärinç certainly, without doubt
  barduk yerdä ädgüg ol ärinç In the place you went, it was certainly your profit.
  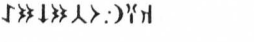 brdko:yrdA:dgÖg:olr²nç (KT, E24)

-sık/-sik necessitative

- tün night
  udı- to sleep
  tün udısıkım kälmädi In the night no sleep came (to me)
   tÖnOdsIk:klmdI (T,I, S5)

This form may also be used as an attributive:

- el tutsık yer a place from which the state should be ruled
   Iltutsk:yIr (KT, S4)

It has a function as noun of the predicate too:

- türük bodun ölsikiŋ You, Turkish people will have to die
  tÖrkö:bOdn:Ölskŋ (KT, S6)

---

[7] This idea of flying away like a bird in the case of death is typical for nomad peoples of Central Asia; but it seems to be restricted to the "upper class" where as other people just vanish: yok bol-.

-gma/-gmä

appears only as an attribute:

- el berigmä täŋri — The Heaven who had given (them the country/state

  𐰃𐰞𐰋𐰃𐰼𐰏𐰢𐰀:𐱅𐰭𐰼𐰃 — IlbIrgmA:tŋrI (KT, E25)

Simple past Tense

The form of the past tense is obviously the composition of a verbal noun ending in -t/-d and a possessive suffix.

- sigıt — wail, crying < *sig- to cry

  𐰾𐰃𐰍𐱃 — s^2Ig^1t (KT, N11)

In combination with the possessive suffix the of the suffix past tense the following forms:

Singular

1. person	-tim, -tım, -dim, -dım, -tum, -tüm, -dum, -düm
2. person	-tiŋ, -tıŋ, -diŋ, -dıŋ, -tuŋ, -tüŋ, -duŋ, -düŋ
seldom:	-tig, -tıg, -dig, -dıg, -tug, -tüg, -dug, -düg
3. person	-ti, -tı, -di, -dı

Plural

1. person	-timiz, -tımız, -dimiz, dımız, -tumız, -tümiz, dumız, -dümiz
2. person	-dıŋız, -dıgız
3. person	same as singular

anlaut t occurs after l, n, r

- bädizçi — painter

  käl- — to come > kälür- *causative*

	bädizçi kälürtüm	I had painters come
	𐰋𐰓𐰔𐰲𐰃:𐰚𐰠𐰼𐱅𐰢	bdzçI:klrtm (KT, S11)
▪	üküş ~ üküs	many
	üküs türük bodun öltüg	You, Turkish people, died in great numbers.
	𐰜𐰇𐰾:𐱅𐰇𐰼𐰜:𐰉𐰆𐰑𐰣:𐰇𐰠𐱅𐰏	köÖs:tÖrkö:bOdn:Öltg: (KT, S6)
▪	yagıl-	to join = 3. person imperative
	yagıl tedi	join (me), he said
	𐰖𐰍𐰞𐱅𐰃𐰓𐰃	ygltIdI: (T, I, W5)
▪	Kırkız	tribal name
	ölür-	to kill
	al-	to take

kırkız kaganin ölürtimiz elin altımız

We killed the Kagan of the Kırgız and took their land.

𐰶𐰺𐰴𐰔:𐰴𐰍𐰣𐰃𐰤:𐰇𐰠𐰼𐱅𐰢𐰔:𐰃𐰠𐰃𐰤:𐰞𐱃𐰢𐰔

kılrkz:kgnIn²:Ölrtmz:IlIn:ltmz (KT, E36)

▪	öltäçi ärtigiz	you would have been killed
	𐰇𐰠𐱅𐰲𐰃:𐰼𐱅𐰏𐰔	ÖltçI:rtgz (KT, N10)

Voluntative - Imperative - Vocative verb forms

The different persons of these forms do not present a homogeneous paradigma, as the functions of the suffixes differ in their semantic contents.

Singular

1. person **yin, -ayin, -äyin;** in MÇ also: **-ayın**

- after vowels:

▪	yorı-	to go, walk, march	
	sü yorıyın tedim	I shall march out with the army	
	⊁ΓXħ:)ΓDΓЧ>DNI	sÖy[1]OrIyIn:tdIm	(MÇ, E5)

- after consonants:

▪	tüs-	to fall, to descend, go down	
	bän äbgärü tüsäyin	I shall go down to the tent/camp	
	ⱶ9INħ:NΥ€ՋⱶՋ	bnbgrÖ:tÖsyn	(T, N6)

The **2. person** either takes **no suffix** or in some cases **-gıl/-gil,** which remained the suffix of imperative in Uyghur.

▪	tükät-	to finish (transitive)	
	tükäti	a verbal adverb meaning "from the beginning to the end"; see p. 110	
	sabımın tükäti äsid	listen to my words from the beginning to the end	
	XΓI:Γħ٦Nħ:)⊁δ٢	sbmn:tÖktI:sId	(BK, N1)
	in KT, S1: Υ€XΓI	sdgl:	

3. person: **-zun/-zün,** seldom: **-zu/-zü; -çun**

▪	kalmazun	(he/she) may not stay	
	)>Ⴗħ⊁Jℏ	klmzOn	(KT, E20)
▪	bodun bolçun	may they/let them be a people	
	)>⅄J>δ:)⋙>δ	bOdn:bOlçOn	(KT, E11)
▪	täŋri yarlıkazu	may the god of heaven be graceful	
	>ⱶℏJЧDΓΥ٦ħ	tŋrIyrlkzO	(T, II, E3)

Plural

1. Person -(a)lım/(ä)lim

- yan- — to turn back
  yanalım — let us turn back
  𐰴𐰍𐰃 — ynlm (T, II, W2)
- adır — to part > adrıl- *passive:* to be parted
  adrılmalım — les us not be parted
  𐰴𐰃𐰴𐰃𐰾 — drlmlm (O, R 3)

2. Person -ŋ, -ıŋ, -iŋ, -uŋ, -üŋ or **without suffix**

- ança biliŋ — this you must know
  𐰇𐰚𐰠𐰃𐰺 — nçAbIlŋ (KT, S13)
- äb — tent, camp
  täg- — to touch, to reach, arrive
  äbkä tägdüküm — I arrived at the camp (my having arrived...)
  𐰴B𐰇𐰋:𐰃𐰇𐰼 — bkA:tgdköm (O, R2)

Conditional

-sar/-sär

The position of the Conditional suffix within the system of Old Turkish grammar is treated in different ways, as it does neither appear as a noun, nor as a finit verbe. Gabain calls it a "Zwischenform (a form in between)", Tekin (p.185) calls it a "gerund".

- bar- — to go
  ol yergärü barsar türk bodun öltäçi sän
  If you, Turkish People, go to that country, you will perish.

OlyrgrÖ:brsr:tÖrk:bOdn:ÖltçIsn (KT, S8)

Compound verbal constructions
with the verb är- "to be"

-r är-; -maz är-

- is - ış — work
  küç — strength, power
  te- — to say
  nä kaganka isig küçüg berür män ter ärmis
  To which Kagan do I give my work and strength, they said.
  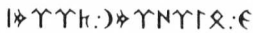 nAkgnkA:IsgkÖçg:bIrÖrmn:trrms (KT, E9)

-miş är-

- täg- — to reach, to attack
  alp — brave
  alp är biziŋä tägmiş ärti — They were brave men who had attacked us.
  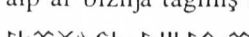 lpr:bIzŋA:tgmşrtI (KT, E40)

-daçı/-däçi ärtim

This compound construction sometimes is called "future 2", which does not say very much about its function. It obviously expresses something that would have happened, if ... It is similar to modern Turkish - acaktım.

- adak — foot
  kamşa- — to shake
  -t- — causative

adak kamşat-	to rise up
yablak	bad

türük bodun adak kamşat(t)ı yablak boltaçı ärti

The Turkish people were rising up and were going to be bad.

tÖrkö:bOdn:dkkştI:yblkbOltçI:rtI

(BK, E 30/31)

Compound Conditional

-r ärsär

- kälir ärsär — when they come

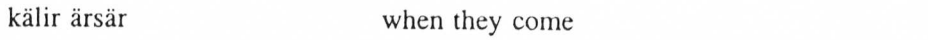 klIrrsr (T, I, N8)

-di ärsär

This form expresses a hypothetical conditon of the past tense:

- Elteris — name or title
  -me-/-ma- — suffix of the negative stem of the verb
  öz — self
  bilgä — wise
  Tonjukuk — a name
  sir — probably a tribal name
  bod — tribe
  yämä — too, again:

  Elteris kagan kazganmasar yok ärti ärsär bän özüm bilgä tonjukuk kazganmasar bän yok ärtim ärsär ... türük sir bodun yerintä bod yämä bodun ... idi yok ärtäçi ärti

If Elteriş Kagan had not won, or if he had never existed, and if I myself, Bilgä Tonjukuk, had not won, if I had never existed ... in the land of the Turkish (sir?) people there would have been no tribes or tribal federations at all.

IltrIsK^{1}gn:kzgnmst:y<u>ko</u>r^{2}tIrsr:bnÖzmbIlgAt^{1}
Oñ<u>koko</u>:kzgnmsr:bnÿ^{1}<u>ko</u>r^{2}tmrsr...tÖr<u>kö</u>sIrb^{1}
Odn:yrIntA:body^{2}mA:bOdn...IdIy^{1}<u>ko</u>r^{2}tçIrtI
(TII, N 1/2)

Verbal Adverbs

These suffixes create infinitive forms of verbs which are functioning as an attribute to a following verb:

-a/-ä/-ı/-i/-u/-ü

▪	ärtiş	Irtish
	ögüz	river
	käç-	to treasure
	käl-	to come
	ärtiş ögüzüg käçä kältimiz	We came by crossing the Irtish river
	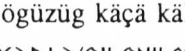	rtsÖgzg/kçAkltmz (T II, W 2/3)

This verbal adverb ending in a vowel is being used in Modern Turkish in reduplicated expressions constructions like *koşa koşa geldi* "he came running" etc. and in "fossile" costuctions, i.e. in *güle güle,* meaning "laughing, laughing" in a greeting of good bye.

-°p

This suffix indicates an action taking place before the action expressed by the second verb:

- Küli Çor — a title
  yaşa- — to live
  ulug — great, big
  ulug küli çor säkiz on yaşap yok bol(tı)
  The Great Küli Çor lived 80 years and died
  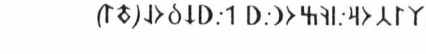 Olg:kö̲ÖİçOr:skzOn:yşp:yko̲bOl(tI) (KÇ, W3)

  buŋ — need, sorrow > buŋad- denominal verb: to be in sorrow;
  yäl- — to ride fast
  kör- — to see, here probably used as auxiliary verb meaning "to try hard, to work at (something)"
  buŋadıp kagan yälü kör temis — While we were in (great) sorrow, the Kagan said: Try hard to ride fast."
  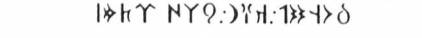 bOŋdp:kgn:ylÖkö̲rtms (TI, N2)

-°pan/-°pän

an extensive form of °-p having the same function:

- sülä- — to lead an army
  buluŋ — region
  al- — to take

kop — all

-kı/-ki — a suffix denoting the existence of something or somebody in a certain place

sü süläpän tört bulunḍakı bodunug kop almis

By leading armies they subjugated all peoples in the four regions (of the world).

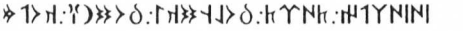

sÖsÖlpn:tÖrt:bOlŋdkI:bOdng:kOplms[2]

(KT, E2)

-matı/-mäti; less often: **-matın/-mätin**

meaning: "without doing...". In Modern Turkish it is -madan/-meden; the Old from -madın/-mädin existed until the 19th Century.

-tük, -tuk/-dük, -duk deverbal noun, participle;

- bunça isig küçüg bertükgärü sakınmatı türük bodun ölürayin ... ter ärmiş

  Without taking into consideration that (we, the Türks) had given so much work and strength.... they said: I will kill the Turkish People.

bOnçA:IsgkÖçg:bIrtkögrÖ:sknmtI:tÖrkö:bO dn:ÖlÖryİn:...tIrrms (KT, E10)

-galı/-gäli

denoting a future action: ... in order to ...

- okı- — to call, scream, recite

  okıgalı kälti — ... came to call/invite(?)

OkglI:kltI: (BK, E28)

Particles

gu/gü	interrogative	
▪	azu	or, otherwise, "I wonder if..."
	sab	speech
	igid	wrong
	azu bu sabımda igid bar gu	I wonder if something wrong will be in these my words
	𐰔𐰆𐰉𐰆𐰽𐰉𐰢𐰑𐰀:𐰃𐰏𐰓𐰉𐰺𐰍𐰆	zObOsbmdA:Igdb^{1}rgO (KT, S10)
mu/mü	interrogative	
▪	kıs-	to make (mostly; kıl-) > kısayın 1. person optative "shall make"
	kagan mu kısayin tedim	I said: shall I make him an emperor?
	𐰴𐰍𐰣𐰢𐰆𐰶𐰃𐰽𐰖𐰃𐰤𐱅𐰓𐰢	kgnmOkıIsyIn^{2}tdm (T, I, W5)
ärinç	"apparently"	
▪	bar-	to go
	ädgü	good
	-g	poss. 2 person, mostly -°ŋ
	barduk yerdä ädgüg ol ärinç	In the place you had gone to, this must have been your profit.
	𐰉𐰺𐰑𐰸:𐰘𐰃𐰼𐰓𐰀:𐰓𐰏𐰇𐰏:𐰆𐰞𐰼𐰨	brdko:yIrdA:dgÖg:Olrnc (KT, E24)

Postpositions

Instead of prepositions all Turkish languages use postpositions, which is typical for languages with the syntactical construction Subject - Object - Verb. Many of the postpositions are petrified verbal adverbs.

ara between, among

- äkin < äki two, where the n is hard to explain
  üzä above
  kök sky, heaven
  asra under, down
  kılın- passive or reflexive stem
  üzä kök täŋri asra yagız yer kılındukda äkin ara kişi oglı kılınmış
  When above the blue sky and below the brown earth were created, between them mankind (literally the son of man) was created.[8]

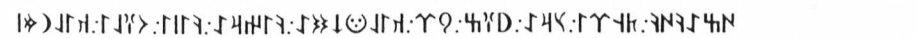

  ÖzAkÖk:tŋrI:srA:ygz:yr:kIlndkodA:kInra[1]:k
  IsI:OgII:kIlnms (KT, E1)
- aşa over there, on the other side < aş- to get, climb over;
  kadırkan name of a mountain
  yiş wooded mountain
  kontur- to settle, causative < kon-, to settle
  kadırkan yişıg aşa bodunug ança konturtumız...

---

[8] The form *kılın-* < *kıl-* might in this context not be a passive but could be translated: ... *came into existence...*

Beyond the Kadırkan (Khingan?) mountains we thus settled...

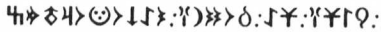

kdrkn:yIg[1]:şA:bOdng:ncAkoOndOrtmz[9]

(KT, E21)

birlä with; together with

- soŋa — geographical name
  sünüş- — to fight one another
  kaganin birlä soŋa yişdä sünüşdümiz
  We fought with their Kagan in the mountain forest of Soŋa.

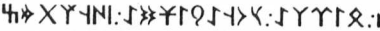

kgnIn[2]:bIrlA:sOŋAy[2]IşdA:sÖŋşdmz (KT,E35)

kodı down; downwards

- ol sub kodı bardınız — We went along that river.

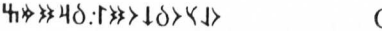

OlsObkoOdI:brdmz (T,I, N3)

käçä to, on the others side

- tapa — in the direction of, against
  çik — name of a tribe
  käm käçä çik tapa sülädim — Beyond the Yenissey I fought against the Çik tribe.

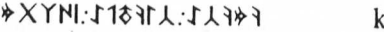

kmkçA:çIktpA:sÖldm (BK, E26)

---

[9] The velar form of the accusative suffix in *yişıg* may be a writing mistake.

sayu every (?); everywhere (?)

- yer sayu bardıg — you went to every country
  𐰘𐰃𐰼𐰽𐰖𐰆:𐰉𐰺𐰑𐰍 — yIrs^{1}yO:brdg (KT, S9)

täg like; similar

- täŋri täg — like the God of Heaven
  𐱅𐰭𐰼𐰃𐱅𐰏 — tŋrItg (KT, S1)

üçün for; because of

- barım — wealth; property; in nomadic context probably "horse[10]"
  säkiz adaklıg barımıg üçün — for the eight-legged horse
  𐰾𐰚𐰔𐰑𐰴𐰞𐰍𐰉𐰺𐰢𐰍𐰇𐰲𐰤 — skzdklgbrmgÖçn (Bägrä, left 1)

üza on, above

- at üza — on horseback
  𐱃𐰇𐰔𐰀 — tÖzA (TI, N1)

tägi upto... < täg-, to touch, to reach

- yorıt- — causative of < yorı-, to go, walk
  bunça yerkä tägi yorıtdım — I lead them to so many places (?), countries (?)
  𐰉𐰆𐰨𐰀:𐰘𐰃𐰼𐰚𐰀:𐱅𐰏𐰃:𐰖𐰆𐰺𐱃𐰑𐰢 —boncA:yIrkA:tgI:yOrtdm (KT, S4)

ötrü after (temporal)

- ötün- to tell, say
  anda ötrü kaganıma ötüntim — After that I spoke to my kagan.
  𐰦𐰀𐰇𐱅𐰼𐰇:𐰴𐰍𐰣𐰢𐰀𐰇𐱅𐰤𐱅𐰢 — ntaÖtrÖ:kgnmAÖtntm (T I, S12)

---

10) The eight-hoofed horse is the Shamanic horse par excellence. It plays an important role in shamanist mythology. But whether that is what is really meant here, may be doubted. For another explanation of this phrase please see M. ERDAL 1991.

kisrä after (temporal)

▪	yagı	enemy	
	anda kisrä ... yagı boltı	after that ... they became enemies ...	
	𐰦𐰀𐰚𐰃𐰾𐰼𐰀:... 𐰖𐰍𐰃𐰉𐰆𐰡𐰃	<u>nt</u>AkIsrA:... ygIbO<u>lt</u>I	(KT, E34)

Word-Formation

I. Denominal nouns

-çi nomen agentis

The one who does what is expressed in the stem.

▪	bädizçi	painter < bädiz, painting	
	𐰋𐰓𐰔𐰲𐰃	bdzçI	(KT, S11)

-kı/-ki/-gı/-gi being in, at ...

▪	tabgaç	China, Chinese, the Chinese	
	tabgaçgı	the one(s) being in China	
	𐱃𐰉𐰍𐰲𐰍𐰃	tbgçgI	(KT, E7)

-lıg/-lig/-lug/-lüg being in possession of...

▪	kul	male slave (küŋ: female slave)	
	kullug	having a slave, slaveholder	
	𐰸𐰆𐰞𐰞𐰍	<u>ko</u>Ollg	(KT, E21)

-lık/-lik/-luk/-lük

has a broad range of functions, creating abstract and conrete nouns which also can be used as adjectives

▪	bäglik	(Tekin 1968:) worthy of becoming a lord	
	𐰉𐰚𐰀𐰴	bglk	(KT, E17)

-sız/-siz without (privative)

▪	ög	mother	
	ögsiz	without a mother	
	𐰋𐰇𐰀𐰽	Ögsz	(KT, N9)
▪	aş	meal, food	
	aşsız	foodless, hungry	
	𐰋𐰾𐰚	şsz	(KT, E26)

II. Denominal verbs

-d/-ad/-äd to become what is expressed by the root

▪	kulad-	to become a slave	
	kuladmis	he has become a slave	
	𐰴𐰺𐰃𐰇	koOldms	(KT, E13)

-la/-lä to do, to become what is expressed by the stem (very common as in Modern Turkish)

▪	kışla-	to winter	
	kışlap	being wintering	
	𐰴𐰇𐰚𐰋	kIşlp	(KT, N8)

III. Deverbal nouns

Deverbal nouns have partly been treated in the section.

-g results of actions

- biti- to write
  bitig writing (book)
   bItg (KT, S13)
- *kap-* to shut
  kapıg door; gate
   kpg (KT, E8)

-guçı/-güçi nomen actionis

(< -gu, -çı, -gı forming action nouns, the verbal roots of which in most cases have to be reconstructed)

- et- to put together, construct
  bitig taş etgüçi the one making the inscription stone
  bItgt^{l}ş:ItgÖçI (KT, N13)

IV. Deverbal Verbs

By several suffixes voices of the verb are produced. The most important of these are the following:

-gur-/-gür-; -°t-; -tur-/-tür-; -ur-/ -ür- creates causative stems.
It is difficult to find plausible explanations for their distribution, which might have its cause in etymology. -°t- is usually found after stems ending in a vowel.

▪	toŋuz	wild boar	
	öl-	to die	
	toŋuz ölürti	he killed wild boars	
	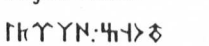	tOŋz:Ölrtl	(KÇ 19)
▪	ag-	to ascend	
	süsin agıt(t)ım	I put their army to flight	
		sÖsIngtm	(BK, E31)
▪	yog	funeral	
	ar-	to be	
	yog ärtürtimiz	we had (his) funeral done	
		yOgr²tÖrtmz	(KT, NE)

-ol- passive verbs

▪	adır-	to separate[11]	
	tabgaçda adırıltı	they got seperated from China	
		tbgçdA:drltI	(T,I, W2)

-°n- passive and reflexive verbs

▪	karluk	name of a tribal federation	
	at	horse	
	-la-	denominal verb, see p. 118	
	karluk atlantı	The Karluk rode away.	
	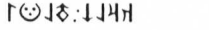	krlko:tlntI	(KÇ 20)

[11] Many of the unextended verbal stems can only be reconstructed due to their suffixed forms.

-°ş- ~ °-s- reciprocal verbs[12)]

- birlä (together) with
  söz word
  Köl Tegin birlä sözläşdimiz We came to an agreement with Köl Tegin
  kÖltIgn:bIrlA:sÖzlşdmz (KT, E26)

-ma-/-mä- negation of the verb

- bod kalmadı no tribe was left
  bOdḳlmdI (T,I,W4)

The negative stem can also function as imperative like the positive stem:

- közünç darling (?)
  közünçüm a adırılıma oh, darling, don't let yourself be seperated (from us)
  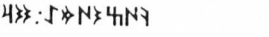 kÖznc̲ÖmA:drlmA (Altın Köl I front-side)

[12)] The reciprocity of this suffix is far from being clear in many words, especially in modern times. It should be the subject of a thorough discussion.

Remarks to the reading section

to Köl Tegin

line 1: The letters b²OÖdkA have been discussed until today. There are two interpretations: 1. Some scholars read *buöd-kä*, understanding *öd* as "time" plus dative suffix. 2. Some scholars think it is a mispelling of b²ÖdkA, understanding *böd*, "thrown" plus dative. s. Clauson 1972, p.298.

line 2: *anta içräki bodun* "the people within there", meaning within the realm that was described before.

line 3: *ol amtı añıg yok* is usually translated: "They are not bad now", sometimes in the sense of "not being rebellious". Still the construction with *yok* is disputable.

line 4: the *yir bayırku* is supposed to be a tribal name, but there has not been an identification upto now.

to Tonyukuk

line 1: *körür ärti* "was looking at ..." = were the subjects of ..."

line 3: in *türk sir bodun* the meaning of *sir* upto now is completely unknown. Most scholars think it is a tribal name. There might be a possibility that this word is used for "aristocracy" coming from a Sogdian word "šyr" meaning "good" etc.

line 5/6: the expression: *toruk bukalı sämiz bukalı ırakda / büŋsär sämiz buka toruk tegin bilmäz ärmiş* is probably an old Turkish saying which means: "If in the far distance a lean bull and a fat bull fight with each other, one cannot distinguish between the fat and the lean bull" (in order to decide which is the best one).

to Terhin

line 1: *Ötükän kedin uçınta täz başınta* ... at the western slopes (end) of the Ötükän (mountains), at the beginning of the Täz (river).

line 2: T. Tekin (1982) proposes: *As-Öŋüz baş Kan-Iduk baş kedintä* ... In the west of the peak of As-Öŋüz and the peak of Kan-Iduk.. S.G. Klyashtorny (1982) interprets this phrase *"süŋüz başkan Iduk baş kedintä* ... to the West of the Süŋüz Başkan ..." *çıt bunta tokıtdım bıŋ yıllık tümän künlük bälgümin bunta* (line 3:) *yaşı taşka yarat(ıt?)dım* "Here I had fences/walls (?) erected; here I had my writing (inscription) of one thousand years and ten thousand days (= the everlasting) created on a flat stone ..."

line 4: This text follows the reconstruction of Tekin (1982), who reads, *Ötükän äli Tägräs äli äkin ara ılgam tarıglayım säkiz Säläŋä Orkun Tugla Säbin Tälädü Karaga Burgu ol yärimin subumın konar köçär bän* "Between the land of Ötükän and the land of Tegres these are my rivers and cultivated lands (Tekin takes *ılga* and *tarıglag* as Hendiadyoin): The six armed Säläŋä, the Orkun ... I settle and migrate on these grounds and waters"

to Yenissey

I Ust-Elegest

line 1: A. Ščerbak reads: ulgadturu: umadım-a (Je n'ai pas pu élever mes trois fils), the last -a being an exclamation, not a suffix.

line 2: certainly the same applies to the -a in the end of the first word too. It has been proposed by several scholars to read this oftenly occuring word, *äs(s)izim* "my badluck" with the following exclamation.

line 3: *är atım Kölüg Yigä kaŋım bodun begi Iŋal Ögä* If this transcription is correct it would mean: "My name of a man capable of bearing arms (was) Kölüg Yigä. My father is the tribal chief Iŋal Ögä.

II Altın Köl I

line 1: the A after *ögüm* must be understood as an exclamation again; see: Ust-Elegest.

line 2: as to many other lines in the Yenissey inscriptions there can only be proposals to their understanding: *elinim ökünçünä kalın yagıka kıymatın tägipän adırıldım ayıt a!* could be understood as: for the grief of my country I departed after having fought many enemies bravely (kıymatın, which might actually mean: without sparing any, s. Clauson 1972, p. 595).

line 3: S. Klyashtorny transcribes (1979): *iniŋizke içiŋizke ingen yüki ild tüšürtiŋiz.* He wants to understand: "For your younger and your older brothers you unloaded the load of the camels". Nevertheless the reading of Il^2d is more than doubtful.

III Altın Köl II

Left side

line 2: *elimdä tört tägzindim* certainly has to be understood "I went into all four directions in my country", meaning: I visited all places ...

Right side

line 1: *kälmädim* Probably meaning "I did not come back". Must be understood in the sense that something had happened to him during his mission.

line 2: *altun kır* The golden colour seems to be a symbol of death, so that the "golden steppe" probably is the place were the deceised go.

OKUMA BÖLÜMÜ

READING SECTION

Köl Tegin Yazıtı

Güney Yüzü, Satır 1 - 4

Köl Tegin Inscription

South Side, Lines 1-4

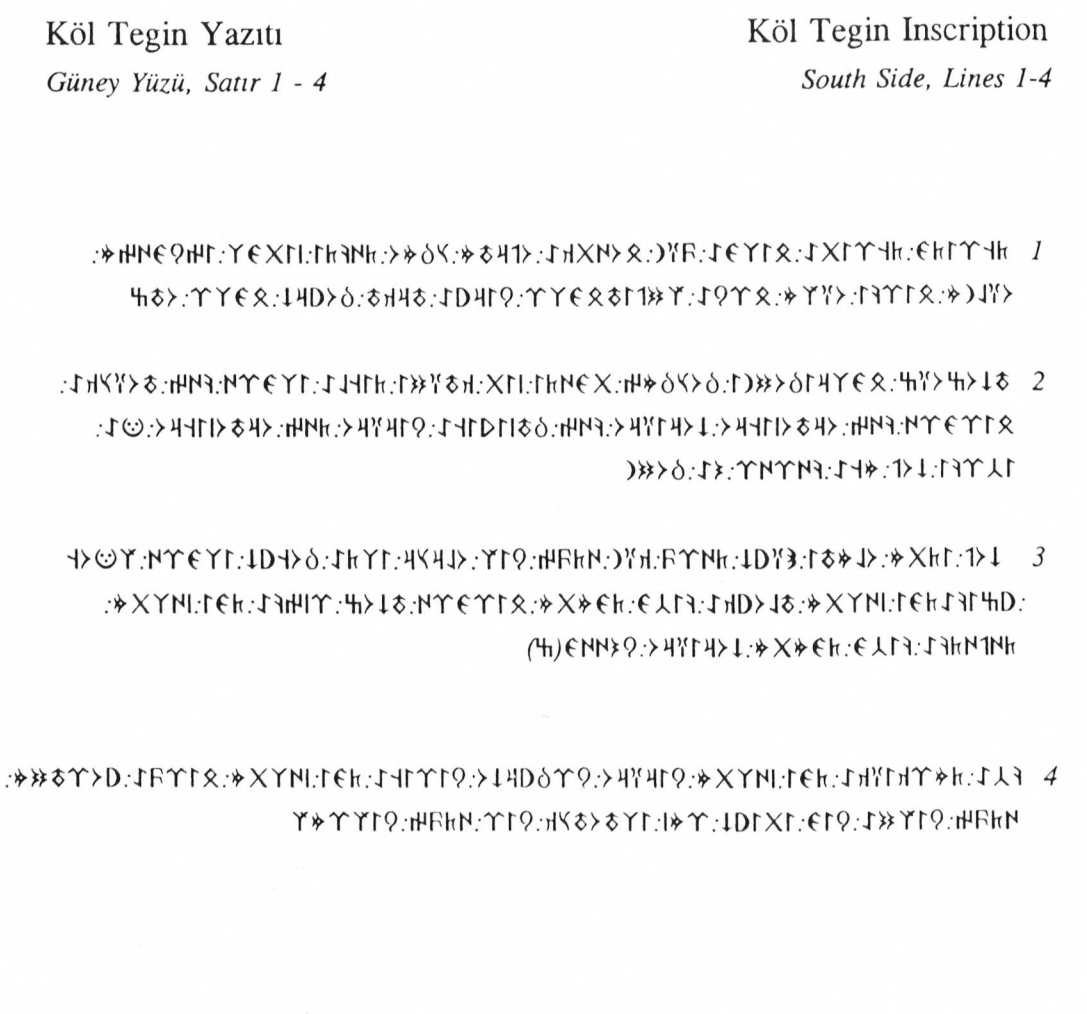

Tonyukuk Yazıtı

The Inscription of Tonyukuk

Taş I, Batı Yüzü

Stone I, West Side

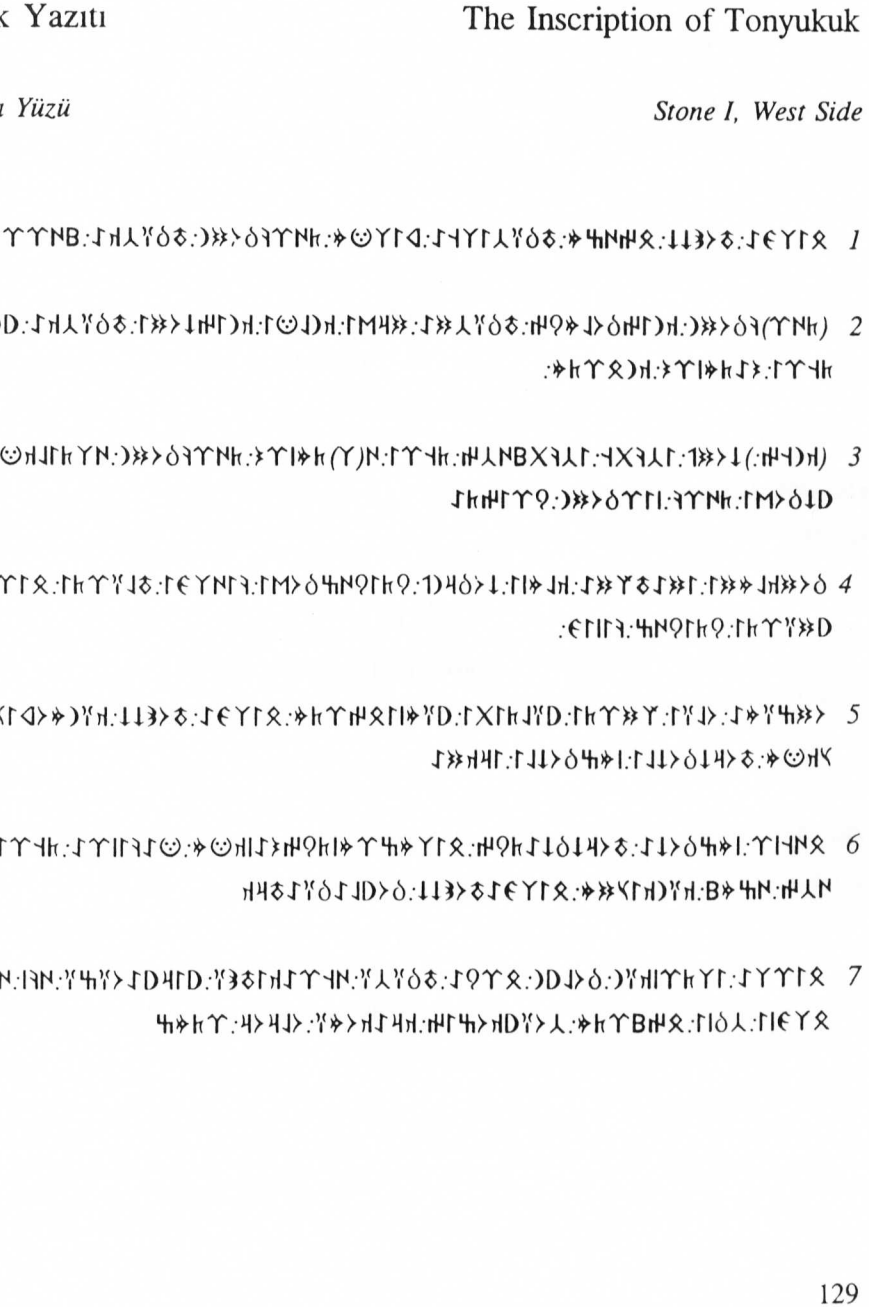

Ust - Elegest (Tuva) Yazıtı
Ön Yüz

The Inscription of Ust - Elegest (Tuva)
Front - Side

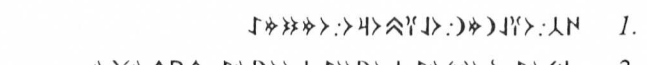
1.

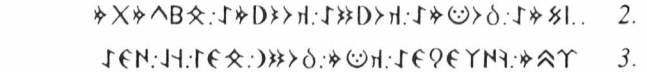
2.

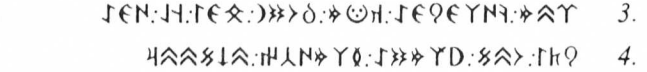
3.

4.

Altın Köl I Yazıtı
Sol Yüz

The Inscription of Altın Köl I
Left - side

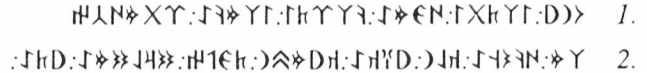
1.

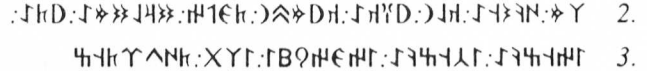
2.

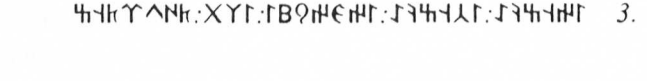
3.

Altın Köl II Yazıtı
Sol Yüz

The Inscription of Altın Köl II
Left - side

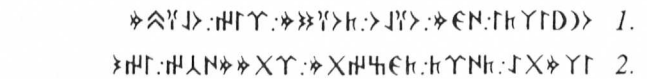
1.

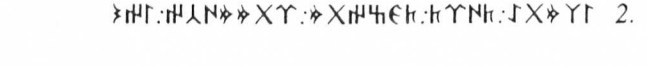
2.

Sağ Yüz *Right - side*

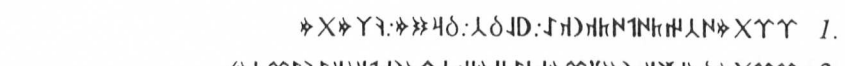

1.
2.

Terhin Uygur Yazıtı

The Uyghur Inscription of Terhin

Batı Yüzü, Satır 1 - 4 *West Side, line 1 - 4*

1

2

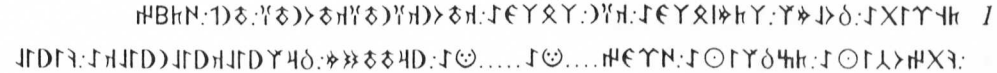

3

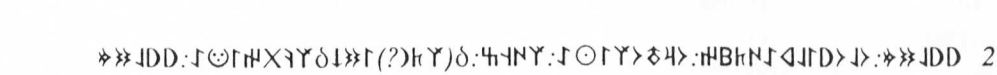

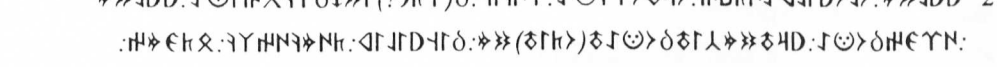

4

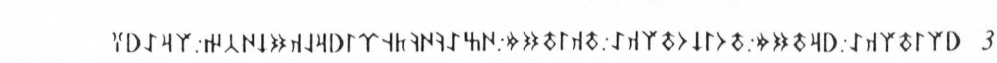

KELİME LİSTESİ

GLOSSARY

adır-	ayırmak	to leave, to seperate (from)
alkın-	mahvolmak	to be destroyed
altun	altın	gold
amtı	şimdi	now
anyıg	kötü	bad
asra	aşağı, alt	down; below
at	at	horse
at	ad	name; title
atan-	... adını almak	to get, take the name...
ay	ay	moon, month
ayıt- (?)	çağırmak (?)	to call (?)
äşid-	işitmek	to listen
ädgüti	iyi	well
äki	iki	two
är	erkek, savaşan adam, er	a human male; a fighting man
är-	olmak (*İMEK ekfiili)	to be
ärdäm	erdem	bravery
ärskin	*boy adı (?)*	*tribal name (?)*
äsiz	talihsizlik, kötü kader	unfortune; misfortune
baş	baş, başlangıç	head; beginning of something
bars	pars, kaplan	tiger
bat-	inmek	to go down
bayırku	*boy adı*	*tribal name*
bäg	bey	lord, chief
bälgü	işaret	sign, mark
bän	ben	I

bilgä	bilge, bilge adam = bakan	wise; wise man = minister, concellor
bilig	bilgi	knowledge
birigärü	güneye	to the south
biriki	toplanmak	and birik- to gather
biriyä	güneye	to the south
birlä	ile, ile beraber	with, together with
bitig	yazı(lı herhangi bir şey)	anything written
bıŋ	bin	a thousand
bod	boy	tribe
bodun	halk, boylar birliği	people, tribal federation
bol-	olmak, *ayrıca:* ekfiil	to become, to be
boyla	*bir unvan*	*a title*
bök-	doymamak	not to have enough of
bökiş-	doymamak (< bök-)	not to have enough of (< bök-)
bölük	parça, bölüm	part; seperate
bu	bu	this
buŋ	ıstırap, çile	sorrow, need
buka	boğa	bull
bul-	bulmak	to find
bunça	bunca	so much, many
burgu	*bir nehrin adı*	*name of a river*
buyruk	*bir unvan*	*a title*
büŋ- (?)	vurup atmak (?)	to kick (?)
bük-	bir şeyle dolu olmak	being full with
çabıs/ çabış	ordu kumandanı	army commander
çıt	çit	a fence, wall
çogay	*bir coğrafî ad*	*geographical name*
eçi	ağabey	elder brother
el/il	devlet	state
elät-/ elt- (?)	taşımak, iletmek	to carry
el-bilgä	*bir kişi adı*	*personal name*
el-teris	*bir kişi adı*	*personal name*
et-	bir araya getirmek, yapmak, kurmak	to build up, to put together

içik-	teslim olmak	to submit
içräki	içinde	within
idi	asla	never
igit-	beslemek	to nourish
ilgärü	ileriye, doğuya doğru	forwards, eastwards
ingen	deve	camel
ini	küçük erkek kardeş	younger brother
iniyägün	küçük erkek kardeş	younger brother
ı	orman	forest, wood
ıduk	kutsal	holy
ıduk baş	kutsal tepe	the holy summit (?)
ılgı (?)	davar (?)	cattle (?)
ılga (?)	işlenmiş toprak (?)	cultivated land (?)
ınançu	*bir unvan*	*a title*
ıŋal	*bir kişi adı*	*personal name*
ırak	uzak	far (away)
kıl-	yapmak	to make
kır	step, bozkır	steppe
kıs- /kıl-	yapmak	to make
kıy-	ayırmak (?)	to spare (?)
kıymatın	yiğit, cesur	brave
kagan	kağan	emperor
kal-	kalmak	to stay, to remain
kalın	büyük, çok	massive; numerous
kan	hükümdar (kağandan küçük derecede ?)	emperor (of minor degree than kagan?)
kapıg	kapı	door
kara	siyah	black
kara kum	*bir coğrafi ad*	*geographical name*
karga	*bir nehir adı*	*name of a river*
katıgdı	sıkıca, iyi	firmly, well
katun	kağanın karısı, hatun	the kagans wife
käç-	geçmek	to pass (over, by)
käl-	(geri) gelmek	to come (back)
kedin	arka, batıya doğru	behind; westwards
kıtany	*bir etnik ad*	*ethnic name*

kişi/kisi	insanlar, halk	men, people
kiçig	küçük	little
kir-	girmek	to enter
kisi	kadın	woman
kod-	koymak; terketmek	to put; to leave
kon-	konmak, yerleşmek	to settle down
kop	hep, bütün	all
köç-	göçmek	to migrate
kör-	bakmak, gözlemek	to look, to watch
kubran-	bir araya gelmek	to come together
kum	kum	sand
kunçuy	prenses; sevgili karı	princess; beloved wife
kurıgaru	batıya doğru	to the west
kuy	özel mekan(lar); harem	private room(s); harem
kuz	bir dağın kuzey yamacı	northern side of a mountain
külüg	*bir unvan (?), bir ad (?)*	*title (?), name (?)*
kün	güneş, gün	sun, day
män	ben	I
oglan	oğul çocuk, oğul (?)	son
ogul	klan, boy (?)	child, son(?)
oguş	*bir boy adı*	*clan, tribe (?)*
oguz	*bir boy adı*	*tribal name*
ol	o	that; he, she, it
olur-	oturmak; tahta çıkmak	to sit down; to get to the throne
on	on	ten
orkun	*bir nehir adı*	*name of a river*
ortu	orta	middle
otuz	otuz	thirty
öd	zaman	time
ög	anne	mother
ögä	*bir kişi adı*	*personal name*
ögüz	nehir; su	river; water
ök	*yoğunlaştırıcı kelimecik*	*intensifying particle*
ökünç	pişmanlık	regret

öŋrä	önde; doğu tarafına	in front; to the east
örgin	taht (?)	throne?
ötükän	*bir sıradağ adı*	*name of a mountain range*
öz	kendi	self
sab	söz, konuşma	word, speech
sakın-	düşünmek	to think
säbintür-	mutlu etmek	to make happy
säkiz	sekiz	eight
säläŋä	*bir nehir adı*	*name of a river*
sämiz	semiz	fat
sülä-	ordu yönetmek	to lead an army
süŋüz başkan	*bir coğrafî ad*	*geographical name*
sub	su	water
şad	*bir unvan*	*a title*
şadpıt	*bir unvan*	*a title*
şantuŋ	*Çin'den bir coğrafî ad*	*chinese geographical name*
taş	dağ taş	wilderness
tabgaç	Çin; Çinli	China, Chinese
taluy	okyanus	ocean
tarıglag (?)	tarla	cultivated field
tarkat	*bir unvan*	*a title*
tatar	*bir boy adı*	*tribal name*
täg	gibi, benzer	like, similar
täg-	yetişmek, değmek; saldırmak	to reach; attack
tägi	kadar	until
tämir	demir	iron
täŋri	gök; cennet tanrısı	sky, God of heaven
täz	*bir nehir adı*	*name of a river*
te-	demek	to say
tiŋlä-	dinlemek	to listen
tog-	doğmak	to be born
togla	*bir nehir adı*	*name of a river*
tokı-	vurmak; dokumak	to hit; to weave
tokuz	dokuz	nine
tolku	ağır	heavy
tonyukuk	*bir kişi adı*	*personal name*

toruk	zayıf	lean
töpüt	Tibet	Tibet
tört	dört	four
törü	töre	custom, unwritten laws
tükät-	tüketmek	to finish
tükäti	tamamen	entirely
tüş-	düşmek; (attan) inmek	to fall; to dismount
tümän	on bin	ten thousand
tut-	tutmak	to hold
u-	yeterli olmak, yapabilmek	to be able to
uç	uç	end; tip; border
uduz-	yönetmek	to lead
ulayu	ve; birinci	and; first
ulgad-	büyümek, yetişmek	to grow
ulu	ejderha	dragon
ulug	büyük	great
üçün	için; sebebiyle	for; because of
üküs/ üküş	çok	many
ülüg	parça; kader	part; fate
üzä	üzeri, yukarı	above
yıl	yıl	year
yılan	yılan	snake
yırıya	kuzeye	to the north
yaş	yaş	age
yag-	katılmak	to join
yadag	yaya	on foot
yagı	düşman	enemy
yagız	kahverengi	brown
yalabaç	elçi	ambassador
yan	yan	side
yarat-	yaratmak, oluşturmak	to create, set up
yarlıka-	emretmek; şeref bahşetmek	to order; to be gracious
yası	yassı	flat
yayla-	yaylamak, yaz için konaklamak	to settle for the summer
yazı	düz	plain
yer	yer	earth, ground

yeti	yedi	seven
yiş	dağ ormanı	mountain forest
yig	daha iyi	better
yigä	*bir kişi adı*	*personal name*
yinçü	inci	pearl
yok	yok	non-existence
yorı-	gitmek	to go
yük	yük	load
yüz	yüz	hundred

KAYNAKÇA BIBLIOGRAPHY

Illustrations - Çizimler

1. West Side of Terhin lower part, according to T. Tekin 1982
   Terhin, batı yüzü, T. Tekin 1982'den.
2. Altın Köl front side, according to D. D. Vasilyev 1983
   Altın Köl, ön yüzü, D. D. Vasilyev 1983'ten.

List of Abbreviations - Kısaltmalar Listesi

AOF	Altorientalische Forschungen
AOH	Acta Orientalia Akademiae Scientiarum Hungaricae
AO	Acta Orientalia (Kopenhagen)
APAW	Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin
ArOr	Archív Orientální
AÜDTCF	Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
BSOAS	Bulletin of the School of Oriental and African Studies
CAJ	Central Asian Journal
İÜEFY	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
JA	Journal Asiatique
JAOS	Journal of the American Oriental Society
JRAS	Journal of the Royal Asiatic Society
JA	Journal Asiatique
JSFOu	Journal de la Société Finno-Ougrienne
JTS	Journal of Turkish Studies (Cambridge Mass)
KCsA	Kőrösi Csóma Archivum

MES	Middle Eastern Studies
MSOS	Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen
MT	Materialia Turcica
MZYW	Min Zu Yu Wen (Minority Languages)
OLZ	Orientalistische Literaturzeitung
POF	Prilozi za Orijentalnu Filologiju
PTF	Philologiae Turcicae Fundamenta
RCAJ	Royal Central Asiatic Journal
RO	Rocznik Orientalistyczny
SPAW	Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin
TA	Turkologischer Anzeiger
TD	Türk Dili
TDA	Türk Dünyası Araştırmaları
TDAYB	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten
TDED	Türk Dili ve Edebiatı Dergisi
TDKY	Türk Dil Kurumu Yayınları
TKAE	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TM	Türkiyat Mecmuası
TTKY	Türk Tarih Kurumu Yayınları
UAJb	Ural-Altaische Jahrbücher
UAJb NF	Ural-Altaische Jahrbücher, Neue Folge
VoFi	Vostočnaja Filologija
WZKM	Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes
ZDMG	Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft

AALTO, P.: The Name and the Emblem of the Türk Dynasty. In: Atlaica Osloensia. Proceedings from the 32nd Meeting of the Permanent International Altaistic Conference, Oslo 1991, 1-8.

AALTO, P., G. J. RAMSTEDT und J.G. GRANÖ: Materialien zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei. JSFOu, LX: 7 (1958).

AHMETOV, M.A.: Glagol v jazyki orhono-jenisejskih pamjatnikov. Moskva 1969.

AJDAROV, G.: Jazyk orhonskogo pamjatnika Bilge-kagana. Alma-Ata 1966.

AJDAROV, G.: Jazyk orhonskih pamjatnikov drevnetjurkskoj piś'mennosti VIII veka. Alma-Ata 1971.

AKSAN, D.: Göktürk Anıtlarında Söz Sanatları Güçlü Anlatım Yolları. TDA 1991. 19-29.

ARANČYN Ju. L.: Sajgynskaja plita s drevnetjurkskoj Runčieskoj nadpisju. Ep. Vost. 5 (1951) 76-77.

ARAT, R. R.: 'Über die Orientations-Bezeichnungen im Türkischen.' Aspects of Altaic Civilization (Proceedings of the Fifth Meeting of the Permanenent International Altaistic Conference), ed. Denis Sinor (Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, Vol.23, 1963), 177-195.

'ĀṢIM, N.: Pek eski Türk yazısı. İstanbul 1903.

BANG, W.: Über die köktürkische Inschrift auf der Südseite des Kültegin-Denkmals. Leipzig 1896.

BANG, W.: Zu den Kök-Türk-Inschriften der Mongolei. TP, VII (1896), 325-355.

BANG, W.: Zu den köktürkischen Inschriften, TP, IX (1898), 117-141.

BANG, W.: 'Turcica'. Mitteil. d. Vorderasiat. Ges. (1917), 270-294.

BARTHOLD, W.: 'Die historische Bedeutung der alttürkischen Inschriften.' W. Radloff, Die alttürkiscchen Inschriften der Mongolei, Neue Folge (St. Petersburg 1897), 36p.

BARTHOLD, W.: Die alttürkischen Inschriften und die arabischen Quellen. W. Radloff, Die Alttürkischen Inschriften der Mongolei, Zweite Folge (St. Petersburg 1899).

BARTHOLD, W.: Zwölf Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelasiens. Berlin 1935.

BATMANOV, I.A.: Jazyk jenisejskih pamjatnikov drevnetjurkskoj piś'mennosti. Frunse 1959.

BATMANOV, I.A.: Z.B. Aragači and G.F. Babuškin, Sovremennaja i drevnaja Jeniseika, Frunze 1962.

BAZIN, L.: Kül Tegin ou Köl Tegin?. In: Scholia. Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde. Annemarie von Gabain zum 80. Geburtstag. Am 4. Juli 1981, 1-7.

BAZIN, L.: L'inscriptions d'Uyuq-Tarlıq (Jénisséi). A0 22 (1957). 1-7.

BAZIN, L.: Quelques remarques d'Epigraphie Turque ancienne. TDA3 (1993). 33-41.

BAZIN, L.: La littérature épigraphique turque ancienne. PTF II, 192-211.
BAZIN, L.: Les Systèmes chronologiques dans le monde turc ancien. Budapest & Paris 1991.
BAZIN, L.: Turcs et Sogdiens. Mélanges linguistiques offerts á E. Benveniste, Löwen 1975, 37-45.
BAZIN, L.: Eine Inschrift vom Oberen Jenissei als Quelle zur Geschichte Zentralasiens. MT 2, 1976, 1-11.
BAZIN, L.: Les calendriers turcs anciens et médiévaux. Lille 1974.
BAZIN, L.: Pour une nouvelle hypothése sur l'origine des Khazar. Materialia Turcica 7/8 (1981/82), Byzantino-Atlaica. Festschrift für Hans-Wilhelm Haussig zum 65. Geburstag, 51-71.
BECKWITH, Ch.: The Tibetan Empire in the West. Tibetan Studies in Honor of Hugh Richardson, Oxford 1979, 30-38.
BOMBACI, A.: On the Ancient Turkish Title Şad, Gururajamanjarika. Studi in Onore di Giuseppe Tucci, Napoli 1979, 169-193.
BOMBACI, A.: On the Ancient Turkish Title Šadapit. UAJb 48, 1976, 32-41.
BOMBACI, A.: On the Ancient Turkish Title Eltebär. Proceedings of the IXth Meeting of the Permanent International Altaistic Conference. Napoli 1970, 1-60.
BOMBACI, A.: Qutluğ bolsun! A Contribution to the History of the Concept "Fortune" among the Turks". UAJb 36, 1964, 284-291;38, 13-14.
BRANDS, H.W., u. RÖHRBORN, Hrsg.: Scholia. Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde. A. von Gabain zum 80. Geburtstag. Wiesbaden 1981.
BRENTJES, B.: Die Ahnen Dschingis-Chans. Berlin 1988.
CAFEROĞLU, A.: Uygur Sözlüğü. İstanbul 1934-1938.
CAFEROĞLU, A.: Türk Dili Tarihi I. İstanbul 1958.
CAFEROĞLU, A.: Tukyu ve Uygurlarda han unvanları. Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası I (1931). 105-119.
CHAVANNES, E.: Documents sur les Tou-kiue (Turcs) Occidentaux. St. Petersburg 1903 (Nachdruck Paris 1941).
CHOI, Han-Woo: On the shamanic concept of Qara 'black' in Turkic. 103-108. TDA 4 (1992)
CLAUSON, Sir G. and TRYJARSKI, E.: The Inscription at Ikhe Khushotu. In RO XXXIV (1971), 7-33.
CLAUSON, Sir G.: Turkish and Mongolian Studies. London 1962.
CLAUSON, Sir G.: Notes on the "Irk Bitig", UAJb 33, 1961, 1-22.
CLAUSON, Sir G: The Diffusion of Writing in the Altaic World. D. SINOR, Hrsg.: Aspects of Altaic Civilization. Indiana 1963, 139-144.
CLAUSON, Sir G.: The Name Uygur. JRAS 3/4, 1963, 140-149.
CLAUSON, Sir G.: The Ongin Inscription. JRAS 1957, 177-192

CLAUSON, Sir G.: Turks and Wolves. Studia Orientalia XXVIII, 1964, 1-22.
CLAUSON, Sir G.: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish. Oxford 1972.
CLAUSON, Sir G.: The Concept of Strength in Turkish. J. Eckmann, Hrsg.: Németh Armağanı. 1962, 139-144.
CLAUSON, Sir G.: Turkish and Mongolian Studies. London 1962.
CLAUSON, Sir G.: Early Turkish Astronomical Terms. UAJb 35 (1964) 350 368.
CLAUSON, Sir G: The origin of the Turkish "Runic" Alphabet. AO XXXII (1970), 51-76.
CLAUSON, Sir G.: Some notes on the inscription of Toñuquq. Studia Turcica. Budapest 1971. 125-132.
CZEGLÉDY, K. On the Numeral Composition of the Ancient Turkish Tribal Confederation, AOH XXV, 1972, 275-281.
CZEGLÉDY, K. 'Coray-Quzı, Qara-Qum, Kök-Öng'. AO XV, 1-3 (1962), 55-69.
DOERFER, G.: Das Vorosmanische. (Die Entwicklung der oghusischen Sprachen von den Orchoninschriften bis zu Sultan Veled), TDAY 1975/76, 81-131.
DOERFER, G.: Bemerkungen zu Talât Tekins "Orhon Yazıtları". TDA 4 (1992) p. 103-108.
DONNER, O.: Wörterverzeichniss zu den Inscriptions de l'Jénissei. JSFOu 4 (1888). s.3-69.
DONNER, O.: Sur l'origine de l'alphabet turc du nord de l'Asie. JSFOu, XIV: 1(1896), 71p.
Drevnetjurkskij Slovar', Leningrad 1969.
EBERHARD, W.: China und seine westlichen Nachbarn. Beiträge zur mittelalterlichen und neueren Geschichte Zentralasiens. Darmstadt 1978.
EBERHARD, W.: Chinas Geschichte. Bern 1948. (Bibliotheca Sinica, Bd. 1)
ECKMANN, J.: Zur Charakteristik der islamischen mittelasiatisch-türkischen Liteatursprache. Studia Altaica (Wiesbaden 1957) 51-59.
ECKMANN, J.: 'Das Chwarezmtürkische', Philologiae Turcicae Fundamenta, Tomus Primus (Wiesbaden 1959), 113-137.
ECKMANN, J.: Das Tschaghataische. Philologiae Turcicae Fundamenta, Tomus Primus. Wiesbaden 1959, 138-160.
ECSEDY, H.: Trade-and-War Relations between the Turcs and China in the Second Half of the 6th Century. AOH XXI, 1968, 131-180.
ECSEDY, H.: Old Turcic Titles of Chinese Origin. AOH XVIII (1965), 83-91.
EMMERICK, R.E.: Buddhism in Central Asia. ER 2, 1987, 400-404.
EMRE, A.C.: Sur l'origine de l'alphabet vieux-turc. Istanbul, 1938.
EMRE, C.A.: Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri, Fonetik. İstanbul 1949.
ERDAL, M.: Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon. 2 volumes. Wiesbaden 1991.
ERDAL, M.: The Chronological Classification of Old Turkish Texts. CAJ 23, 1979, 151-175.

ERDAL, M.: The runic graffiti at Yar Khoto. TDA 3 (1993), 87-108.
ERGIN, M.: Orhun Abideleri. İstanbul, 1984.
FRANKE, O.: Geschichte des chinesischen Reiches. 5 Bde., Berlin 1930 bis 1952.
FOY, K.: Türkische Vocalstudien. MSOS (1900), 180-215.
GABAIN, A. von: Inhalt und magische Bedeutung der alttürkischen Inschriften, Anthropos, 48 (1953), 537-556.
GABAIN, A. von: Alttürkische Schreibkultur und Druckerei. PTF II, 1964, 171-191.
GABAIN, A. von: Die Frühgeschichte und Uiguren. 607-745. Nachrichten der Gesellschaft für Natur- und Völkerkunde Ostasiens 72, 1952, 18-32.
GABAIN, A. von: Frühe Zeugen der Scherengitterjurte. Studia Turcica, (Bibliotheca Orientalis Hungarica, Bd. 17).Budapest 1971, 169-173.
GABAIN, A. von: Steppe und Stadt im Leben der ältesten Türken. Der Islam 29, 1949, 30-62.
GABAIN, A. von: Über Ortsbezeichnungen im Alttürkischen. St. Or 47, Helsinki 1977, 57-70.
GABAIN, A. von: Vom Sinn symbolischer Farbbezeichnungen. AOH, XV, 1962, III-7.
GABAIN, A. von: Von Ötükän nach Idiqut-Šähri. Studie zur Akkulturation der Alt-Türken. AOH XXXVI, 1982, 183-196.
GABAIN, A. von: Alttürkische Grammatik. Leipzig 1941; second edition: Leipzig 1950.
GABAIN, A. von: Über Ortsbezeichnungen im Alttürkischen. SO, XIV: 5(1950).
GABAIN, A. von: Zur Geschichte der türkischen Vokalharmonie. UAJb, XXIV (1952), 105-111.
GABAIN, A. von: Alttürkische Datierungsformen, UAJb XXVII (1955), 191-203.
GABAIN, A. von: Das Alttürkische. In: Philologiae Turcicae Fundamenta, Tomus Primus (Wiesbaden 1959), 21-45.
GENG, S.u. Hamilton J.R.: L'inscription ouigoure de la stèle commémorative des Iduq qud de Qočo. Turcica 13, 1981, 10-54.
GIRAUD, R.: L'empire des Turcs Célestes. Les règnes d'Elterich, Qapaghan et Bilgä (680-739). Paris 1960.
GIRAUD, R.: L'inscription de Bayn Tsokto. Paris 1961.
GRØNBECH, K.: Der türkische Sprachbau. Kopenhagen 1936.
GRØNBECH, V.: Forstudier til tyrkisk lydhistorie. Copenhagen 1902.
GOLDEN, P.B.: Imperial Ideology and the Sources of Political Unity amongst the Pre-činggisid Nomads of Western Eurasia. Archivum Eurasiae Medii Aevi II, 1982, 37-76.
GOLDEN, P.B.: The migrations of the Oğuz. Archivum Ottomanicum 4, 1972, 45-84.
GOLZIO, K.-H.: Kings, khans and other rulers of early central Asia. Köln 1984.
GROUSSET, R.: L'empire des steppes. Paris 1952.
HAMBLY, G.: Zentralasien. Frankfurt a.M. 1966.

HAMILTON, J.R.: Le colophon de l'Irq Bitig. Turcica 7, 1975, 7-19.
HAN-WOO Choi: The Names of Türk and T'iue. Altaica Osloensia. Proceedings from the 32nd Meeting of the Permanent İnternational Altaistic Conference, Oslo 1991, 21-43.
HARMATTA, J., Hrsg.: Studies in the Sources on the History of Pre-Islamic Central Asia. Budapest 1979.
HASSAN, Ü.: Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler. Ankara 1985.
HAUSSIG, H.W.: Die Geschichte Zentralasiens und der Seidenstraße in vorislamischer Zeit. Darmstadt 1983.
HAUSSSIG, H.W.: Der historische Hitergrund der Runenfunde in Osteuropa und Zentralasien. K. Röhrborn u W. Veenker, Hrsg.: Runen, Tamgas und Graffiti aus Asien und Osteuropa. Wiesbaden 1985, 81-132.
HAZAI, G.: Zu einer Stelle der Tonyukuk-Inschrift. Sprache, Geschichte und Kultur der altaischen Völker. Protokollband der XII. Tagung der Permanent International Altaistic Conference 1969. Berlin 1974. 265-269.
HEISSIG, W., u H.J. Klimkeit, Hrsg.: Synkretismus in den Religionen Zentralasiens. Wiesbaden 1987.
HENNING, W.B.: The Date of the Sogdian Ancient Letters. BSOAS 12, 1947\48, 601-615.
HINÜBER, O. von: Buddhistische Kultur in Zentralasien und Afghanistan. H. Bechert u. R. Gombrich, Hrsg.: Die Welt des Buddhismus. München 1984, 89-107.
HOVDHANGEN, E.: The Relationship between the two Orkhon Inscriptions. Acta Orientalia 36, 1974, 55-82.
İNAN, A.: Tarihte ve bugün Şamanizm, Ankara 1954.
Inscriptions de l'Iénissei, recueillies et publiées par la Société finlandaise d'Archéologie, Helsingfors 1889,
Inscriptions de l'Orkhon, recueillies par l'expédition finnoise 1890 et publiées par la Société finno-ougriene, Helsingfors 1892.
ISZAKOV, F.G.: Dolgie glasnye v tjurkskik yazykah. İssledovanija po sravnitel'noj grammatike tjurkskih yazıkov, čast'I: Fonetika, Moskva 1955, 160-174.
ISZAKOV, F.G.: Garmonija glasnyh v tjurkskih yazykah. ibid., 122-159.
IWAMURA, S.: Nomad and Farmer in Central Asia. Acta Asiatica, Bd.1, Vol.3, 1962, 44-56.
JETTMAR, K.: Die frühen Steppenvölker. Der eurasiatische Tierstil. Enstehung und sozialer Hintergrund. Baden-Baden 1964.
JISL, L.: Vorbericht über die archäologische Erforschung des Kül-Tegin Denkmals durch die tschechoslowakisch-mongolische Expedition des Jahres 1958. UAJb 32, 1960, 65-77.
JISL, L.: Wie sahen die alten Türken aus? UAJb 40, 1968, 181-199.
JOHANSON, L.: Zur Syntax der alttürkischen Kausativa. ZDMG 1974 Suppl., 529-540.
JOHANSON, L.: Alttürkisch als "dissimilierende Sprache". Wiesbaden 1979.

KLAPROTH, J.: Abhandlung über die Sprache und Schrift der Uiguren. Nebst einem Wörterverzeichnisse und anderen uigurischen Sprachproben, aus dem kaiserlichen Übersetzungshofe zu Peking. Paris 1820 (Nachdruck Hamburg 1985).

KLIMKEIT, H.-J.: Die Begegnung von Christentum, Gnosis und Buddhismus an der Seidenstraße. Opladen 1986.

KLIMKEIT, H.-J.: Buddhism in Turkish Central Asia. Numen 37, 1990, 53-69.

KLJAŠTORNYJ, S.G.: Sur les colonies sogdiennes de la Haute Asie. UAJb 33, 1961, 95-97.

KLJAŠTORNYJ, S.G.: Die Steinplatten vom Golden See (zur Datierung der Runen-Denkmäler vom Jenissej). MT 5, 1979, 1-14.

KLJAŠTORNYJ, S.G.: Einige Probleme der Geschichte der alttürkischen Kultur Zentralasiens. AOF 2, 1975, 112-128.

KLJAŠTORNYJ, S.G.: Drevnetjurskie runičeskie pamjatniki kak istočnik po istorii Srednei Azii. Moskau 1964.

KLJAŠTORNYJ, S.G., u V.A. Livsic: Une inscription inédite turque et sogdienne: la stèle de Sevrey (Gobi méridional). JA 259, 1971, 11-20.

KLJAŠTORNY, S.G.: The date of the Ancient Inscriptions of Semirechie. B. Brendemoen (ed.): Altaica Osloensia. Proceedings from the 32nd Meeting of the Permanent International Altaistic Conference; Oslo, June 12-16, 1989. Oslo 1990. 219-221.

KLJAŠTORNYJ, S.G.: Runičeskaja nadpis'iz voročnoj Gobi. Studia Turcica. Budapest 1971. 249-258.

KLJASHTORNYJ, S.G.: The runic inscription on a golden bracteat from Mongolia. TDA3 (1993). 129-131.

KLJAŠTORNYJ, S.G:Terchinskaja nadpis' (predvaritel'naja publikacija). Sovetskaja Tjurkologija 1980/3; 82-95.

KLJAŠTORNYJ, S.G: The Terkhin Inscription. AOH XXXVI (1-3), (1982) 335-366.

KLJAŠTORNYJ, S.G: Drevnetjurkskaja pis'mennost'i kul'turu narodov Central'noj Azii (po materialem polevych issledovanij v Mongolii, 1968-1969). Tjurkologičeskij sbornik, 1972. Moscow 1973. 254-264.

KLJAŠTORNYJ, S.G: The Tes Inscription of the Uighur Bögü Qaghan. In: AOH: XXXIX/1, 137-156.

KONDRAT'JEV, V.G.: Očerk grammatiki drevnetjurksogo yazyka. Leningrad 1970.

KONONOV, A.:Terminology of the Definition of Cardinal Points at the Turcic Peoples. In: AOH XXXI, 61-76.

KONONOV, A.N.: Grammatika yazyka tjurkskich runičeskich pamjatnikov VII-X vv. Leningrad 1980.

KORKMAZ, Z.: Türkiye Türkçesinde 'İktidar've 'İmkân'gösteren yardımcı fiiller ve gelişmeleri. TDAY 1959 (Ankara 1960) 107-124.

KORKMAZ, Z.: Zur Ableitung der türkischen Postposition učun - üčün - ičin usw.. UAJb, XXXIII, 1-2 (1961), 98-100.

KORMUŠIN, J.V.: K osnovnim ponjatijam tjurkskoj runičeskoj paleografii. ST Nr.2 1975. 25.47.

KOTWICZ W. und A.N. SAMOILOVITCH: Le monument turc d'Ikhekhuchetu en Mongolie centrale. RO 1926 (1928), 60-107.

KYZLASOV, L.R: Novaja datirovka jenisejskoj pis'mennosti. Sov. Arh. 1960: 3, 93-120.

LE COQ, A. von: Köktürkisches aus Turfan (Manuskript-fragmente in köktürkischen "Runen" aus Toyoq- und Idiqut-Schähri [Oase von Turfan]). SPAW 1909. 1027-1061.

LE COQ, A. von: Ein Blatt in türkischer "Runen" - Schrift aus Turfan (Chinesisch-Turkistan). SPAW 1910, 296-314.

LIU, M.T.: Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Osttürken (T'u-küe), 2 Bde., Wiesbaden 1969.

MALOV, S.E.: Pamyatniki drevneyurkskoy pis'mennosti. Moskva 1951.

MALOV, S.E.: Yeniseyskaya pis'mennosti'tyurkov. Moskva 1952 (Malov 1952).

MALOV, S.E.: Jazyk zeltih ujgurov. Alma-Ata 1957.

MARQUART, J.: Historische Glossen zu den alttürkischen Inschriften. WZKM 12 (1898). s.157-200.

MATUZ, J.: Trois fragments inconnus de l'Orkhon. Turcica IV (1972). 15-24.

MELIORANSKIY, P.M.: Pamjatnik v čest Kjul-Tegina (ZVO, XII, 2-3), Sanktpeterburg 1899.

MESERVE, R.I.: Inner Asian Religions. ER 7, 1987, 238a-247b.

MEYER, J.R.: Bemerkungen über Vokal- und Schriftsystem des Runentürkischen. AO 29 (1965). 183-202.

MIKHAJLOV, T.M.: Evolution of Early Forms of Religion among the Turco-Mongolian Peoples. Mih'aly Hoppál (ed.). Shamanism in Eurasia. Part 1. Göttingen 1984. 97-105.

MINORSKY, G.: Byzantinoturcica, 2Bde.. Berlin 1958.

MORI, M.: The T'u-chüeh concept of Sovereign. Acta Asiatica 41 (1981). 47-75.

MORI, M.: "Bökli" veya "Bükli" şekillerinde transkripsyon edilen bir kelime üzerinde. VIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 11-15. Ekim 1976. II. Cilt. Ankara 1981. 579-582.

NASILOV, D.M.: 'K voprosu o modylnih slovah ärinč, ärki i ärkän v drevnetjurkskih jazykah', Trudy samarkandskogo gosudarstvennogo universiteta im. A. Navoi, No. 102 (Samarkand 1960). 127-132.

NASILOV, D.M.: O nekotoryh složnyh glagolnyh formah v drevnetyurkskix yazykah. ibid., 133-143.

NASILOV, D.M.: Yenisey vä Orxun yadgarlikläridägi rävišdaš kategoriyasi. Ozbek Tili vä Ädäbiyati Mäsäläläri, 1(Tashkent 1961). 48-53.

NASILOV, V.M.: Yazyk orhono-jenisejskih pamjatnikov. Moskva 1960.

NASILOV, V.M.: Drevne-ujgurskij yazyk. Moskva 1963.

NÉMETH, J.: Noms ethniques turcs d'origine totémistique. Studia Turcica, Budapest 1971, 349-359.
NÉMETH, J.: Zur Kenntnis des geschlossenen e im Türkischen. KCsAI, Supplement (Budapest and Leipzig 1939), 515-531.
NÉMETH, J.: Zur Erklärung der Orchon-inschriften. Festschrift Friedrich Giese (Die Welt des Islams, Sonderband, 1941), 35-45.
ÖGEL, B.: İslamiyetten önce Türk kültür tarihi, Ankara 1962.
ÖGEL, B.: Göktürk yazıtlarının 'Apurım'ları ve 'Fu-lin'problemi. Belleten, 33 (1945), 63-87.
ÖGEL, B.: Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları.
(Genişletilmiş üçüncü baskı). İstanbul 1988.
ÖHRIG, B.: Bestattungsriten alttürkischen Aristokratie im Lichte der Inschriften. München 1988.
OKADA, H.: History of Inner Asia. Tokio 1973.
ORKUN, H.N.: Eski Türk yazıtları 1-4. Istanbul 1936-1941 (Reprint Ankara 1986).
ORKUN, H.N.: Eski Türk Yazıtları. Istanbul I: 1936, II: 1938, 1940, IV: 1941.
PELLIOT, P.: L'origine de T'ou kiue, nom chinois des Turcs.TP, XVI (1915), 687-690.
PELLIOT, P.: L'origine de T'ou-kiue, nom chinois des Turcs. T'oung Pao 16, 1915, 687-689.
POLIVANOV, E.O.: Ideografičeskij motiv v formacii orhonskogo alfavita. Bjuleten Sredneaziatskogo gosodarstvennogo Instituta. Taškent 1925: 9, 177-179.
POPPE, N.: Türkisch-tschuwassische vergleichende Studien. Islamica, I, 1(Leipzig 1924), 409-427.
POPPE, N.: Altaisch und Urtürkisch. UJb, VI, 1-2(1926), 94-121.
POPPE, N.: Plural Suffixes in the Altaic Languages. UAJb, XXIV, 3-4(1957), 65-83.
POPPE, N.: Das Jakutische. Philologiae Turcicae Fundamenta, Tomus Primus (Wiesbaden 1959), 671-684.
POPPE, N.: Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen. Teil, 1, Vergleichende Lautlehre, Wiesbaden 1960.
PRITSAK, O.: Die Herkunft der Allophone und Allomorphe im Türkischen. UAJb, XXXIII, 1-2(1961), 142-145.
PRITSAK, O.: Das Alttürkische. Handbuch der Orientalistik, Fünfter Band: Altaistik, Erster Abschnitt: Turkologie. Leiden\Köln 1963, 27-52.
PRITSAK, O.: Turkology and the comparative study of the Altaic languages. The system of the Old Runic Script. Journal of Turkish Studies 4 (1980), 83-100.
PULLEYBANK, E.G.: A Sogdian Colonie in Inner Mongolia. TP41, 1951,317-356.
PULLEYBANK, E.G.: Some Remarks on the Toquzoghuz Problem. UAJb 28, 1956, 35-42.
RADLOFF, W.: Die vorislamischen Schriftarten der Türken und ihr Verhältnis zur Sprache derselben, Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg 1908, 835-856.

RADLOFF, W.: Die alttürkischen Inschriften in der Mongolei I-III, St. Petersburg 1894-1895; N.F. 1897; Zweite Folge 1899.
RADLOFF, W.: Atlas der Altertümer der Mongolei. Petersburg 1892-1899.
RADLOFF, W.: Die Alttürkischen Inschriften der Mongolei, Erste Lieferung, St. Petersburg 1897 (Neue Folge).
RADLOFF, W.: Die Alttürkischen Inschriften der Mongolei, Zweite Folge, St. Petersburg 1899 (Zweite Folge).
RADLOFF, W.: 'Alttürkischen Studien', Bull. Acad. imp. Sc., I: 1909, 1213-1222; II: 1910, 217-228; III: ibid., 1025-1036; IV: 1911. 305-326; V: ibid., 427-752; VI: 1912, 747-778.
RAMSTEDT, G.J.: Zwei uigurische Runeninschriften in der Nord-Mongolei. JSFOu, 30, 1913-1918, 1-63.
RAMSTEDT, G.L.: Zur Frage nach der Stellung des Tschuwassischen. JSFOu, XXXVIII: 1(1922).
RAMSTEDT, G.L: Das deverbale Nomen auf -i in den altaischen Sprachen. SO, XI:6 (1945).
RAMSTEDT, G.L: 'Alte türkische und mongolische Titel', JSFOu, 55(1951), 59-82.
RÁSONYI, L.: The Psychology and Categories of Name Giving among the Turkish Peoples. Hungaro-Turcica. Studies in Honour of Julius Németh, Budapest 1976, 207-223.
RÄSÄNEN, M.: Beiträge zur Frage der türkischen Vokalharmonie. JSFOu, 45(1932), 1-10.
RÄSÄNEN, M.: Regenbogen - Himmelsbrücke. SO, XIV: 1 (1947), 3-11.
RÄSÄNEN, M.: Materialen zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen (SO, XV), Helsinki 1949.
RÄSÄNEN, M.: Türkische Miszellen. SO, XXV: 1(1960).
RÖHRBORN, K.: Zu einem dialekt-differenzierenden Lautübergang Alttürkischen. MT7\8, 1981\82, 295-305.
RÓNA-TAS, A.: Materialen zur alten Religion der Türken. W. Heissig u. H.-J. Klimkeit, Hrsg.: Syncretismus in den Religionen Zentralasiens. Wiesbaden 1983, 33-45.
RÓNA-TAS, A.: On the Development and Origin of the East Turkic "Runic" Script. AOH XLI, 1987, 7-14.
ROSS, D.E.: The Tonyukuk Inscription, being a translation of Professor Vilhem Thomsen's final Danish rendering. BSOS, VI, Part 1(1930), 37-43.
ROSTHORN, A. von: Die Hochburg von Zentralasien. In: Asia Major. Hirth Anniversary 1923, 286-297.
ROUX, J.P.: La religion des Turcs de l'Orkhon des VIIe et VIIIe siècles. Revue d'histoire des religions CLXI, 1962, 1-24 u. 199-231.
ROUX, J.P.: Tängri, essai sur le Ciel-Dieu des peuples altaïques. Revue de l'histoire des religions CXLIX, 1956, 49-82 u. 197-230; CL, 1956, 27-54 u. 173 bis 212.

ROUX, J.P.: La mort chez les peuples altaïques anciens et médiévaux d'après les documents écrits. Paris 1963.
ROUX, J.P.: La religion des Turcs et des Mongols. Paris 1984.
SAMOLIN, W.: Hsiung-nu, Hun, Türk. CAJ2, 1957\58, 143-150.
ŠČERBAK, A.M.: Tjurkskie glasnye v količestvennom ostosenii. in Tjurkologiceskij sbornik (Moskva 1966), 146-162.
ŠČERBAK, A.M.: Les inscriptions inconnues sur pierres de Khoumara (au Caucase du Nord) et le problème de l'alphabet runique des Turcs Occidentaux. AOH XV, 1980, 283-290.
ŠČERBAK, A.: L'inscription runique d'Oust-Elegueste (Touva). UAJb 35 (1964). 145-149.
ŠČERBAK, A.M.: On the Chief Totem of Ancient Turks (mainly on the basis of linguistic material). TDA3. 203-211.
SCHARLIPP, W.: Kurzer Überblick über die buddhistische Literatur der Türken, MT6, 1980, 37-53.
SCHARLIPP, W.: Die frühen Türken in Zentralasien. Eine Einführung in ihre Geschichte und Kultur. Darmstadt 1992.
SCHARLIPP, W.: Some remarks on the so-called Dative Suffix -a/-ä in the Yenisey Inscriptions. Symbolae Turcologicae. Studies in Honour of Lars Johanson on his Sixtieth Birthday 8 March 1996. Hrsg. A. Berta, B. Brendemoen, C. Schönig. Istanbul 1996.
SCHARLIPP, W.: Emotionalität in den Jenissej-Inschriften. In: Beläk Bitig. Sprachstudien für Gerhard Doerfer zum 75. Geburtstag. Hrsg. M. Erdal, S. Tezcan. Wiesbaden 1995.
SEREBRENNIKOV, B.A.: Zur Geschichte der Bildung der Perfekts in den türkischen Sprachen. AOH XII, 1962, 163-168.
SERTKAYA, O.F.: Some Problems of Köktürk History. Turcica 11, 1979, 180-186.
SERTKAYA, O.F.: Fragmente in alttürkischen Runenschrift aus den Turfan-Funden. K. RÖHRBORN u. W. VEENKER, Hrsg.: Runen, Tamgas und Graffiti aus Asien und Osteuropa, Wiesbaden 1985, 133-164.
SERTKAYA, O.F.: Köl Tegin ve Köl-iç-Çor kitabelerinde geçen OPLAYU TEGMEK deyimi üzerine. JTS 7 (1983). 369-375.
SINOR, D., Hrsg.: Aspects of Altaic Civilization. Bloomington 1963.
SINOR, D.: Horse and Pasture in Inner Asian History. Oriens Extremus 19, 1972. 171-183.
SINOR, D.: Inner Asia. History-Civilization-Language. A Syllabus. Bloomington 1969.
SINOR, D.: Some Components of the Civilization of the Türks (6th to 8th Century). G. JARRING u. S. ROSÉN, Hrsg.: Altaistic Studies. Papers presented at the 25th Meeting of the Permanent International Altaic Conference at Uppsala. June 7-11, 1982, 223-257
SINOR, D.: The legendary Origin of the Türks. E.V. ZYGAS u. P. VOORHEIS, Hrsg.: Folklorica. Festschrift für Felix J. Oinas. Indiana 1982, 223-257.

SINOR, D.: Introduction à l'étude de l'Eurasie Centrale. Wiesbaden 1963.
SINOR, D.: 'Qapqan'. JRAS, 3-4(1954), 174-184.
SPRENGLING, M.: Tonyukuk's Epitaph: An Old Turkish Masterpiece. AJSLL, LVI, No.1 (January 1939), 1-19, No. 4 (October 1939), 365-383.
STEBLJEVA, I.W.: Poezija Tjurkov VI-VIII vekov. Moskau 1965.
TEKİN, T.: Orhon Yazıtları. Ankara 1988.
TEKİN, T.: Köktürk yazıtlarındaki dezimler üzerine. Türk Dili, Vol. 6 (Ankara 1957), 372-374 and 423-426.
TEKİN, T.: On Kök Turkic büntägi. CAJ, VIII, No. 3 (September 1963), 196-198.
TEKİN, T.: On a Misinterpreted Word in the Old Turkic Inscriptions. UAJb, Vol. 35, Fasc. B(1964), 134-144.
TEKİN, T.: Orhon yazıtları. Ankara 1988.
TEKİN, T.: Göktürk Alfabesiyle Türkçe. Tarih ve Toplum 5 (1984). 6-12.
TEKİN, T.: Göktürk alfabesi. Harf Deorimin 50. Yılı Sempzyumu. Ankara 1981. 27-37.
TEKİN, T.: Köktürk yazıtlarındaki deyimler üzerine I. Türk Dili: Cilt 6, Sayı 67. 372-374.
TEKİN, T.: Bir 'Runik' Harfin Fonetik Değeri Hakkında. Reşid Rahmeti Arat İçin. TKAE 19; Seri I, Sayı A2 (1966). 412-417.
TEKİN, T.: Nine Notes on the Tes Inscription. AOH 42 (1988) 111-118.
TEKİN, T.: Kuzey Moğolistan'da yeni bir uygur anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi. TTKB XLVI (1982). 795-838.
TEKİN, T.: A Grammar of Orkhon Turkic, Indiana 1968.
TEMİR, A.: Die Konjunktionen und Satzeinleitungen im Alt-Türkischen. Oriens, İX(1956), 41-85 and 233-80.
TENIŠEV, E.R.: Pereboj s/š v tjurskich runičeskih pamjatnikah. Struktura i istoria jazykov. Moskau 1971. 289-295.
TEZCAN, S., u. ZIEME, P.: Antiislamische Polemik in einem alttürkischen buddhistischen Gedicht aus Turfan. AOF 17, 1990, 146-151.
TEZCAN, S.: Türklerde yazı kültürünün başlangıcı ve gelişimi. Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu, Ankara 1981, 39-43.
TEZCAN, S.: Gibt es einen Namen Kök-Türk wirklich? Türkische Sprachen und Literaturen. Materialien der ersten deutschen Turkologen-Konferenz, Bamberg, 3.-6. Juli 1987. Wiesbaden 1991. 357-375.
THOMSEN, K.: The closed e in Turkish. Acta Orientalia, XXII, 3-4(Havniae 1957), 150-153.
THOMSEN, V.: Déchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'Iénisséi, notice préliminaire. Bulletin de l'Académie Royale des Sciences et des Lettres de Danemark. Copenhague 1893, 285-299.
THOMSEN, V.: Inscriptions de l'Orkohn déchiffrées. MSFOu, V. Helsingfors 1896.
THOMSEN, V.: Gammel-tyrkiske indskrifter fra Mongoliet, i oversaettelse og med indlening. Samlede Afhandlinger III (København 1922), 465-516; in German:

'Alttürkische Inschriften aus der Mongolei, in Übersetzung und mit Einleitung', trans. H.H. Schaeder. ZDMG(1924), 121-175.

THOMSEN, V.: Ein Blatt in türkischer 'Runen-Schrift', SBAW (1910), 296-306.

THOMSEN, V.: Dr. M.A. Stein's Manuscripts in Turkish 'Runic' Script from Miran and Tun-huang. JRAS (1912), 181-227.

THOMSEN, V.: Une lettre méconnue des inscriptions de l'Iénisséi. JSFOu XXX: 4(1913), 1-9.

THOMSEN, V.: Turcica, Etudes concernant l'interprétation des inscriptions turques de la Mongolie et de la Sibérie. MSFOu XXXVII. Helsingfors 1916.

TUNA, O.N.: Bazı imlâ gelenekleri. TDAY 1957, 41-81.

TUNA, O.N.: Köktürk yazıtlarında 'ölüm'kavramı ile ilgili kelimeler ve 'kergek bol-'deyiminin izahı. Bilimsel Bildiriler, Ankara 1960 (TDK yayınlarından, Sayı: 179), 131-148.

TUNA, O.N.: Köktürk yazılı belgelerinde ve Uygurcada uzun vokaller. TDAY 1960, 213-282.

TRYJARSKI, E.: Die alttürkischen Runeninschriften in den Arbeiten der letzten Jahre. Befunde und kritische Übersicht. AOF VIII, 1981, 339-352.

TRYJARSKI, E.: Altes und Neues zur Entstehung der türkischen Runenschrift. In: RO XLV, 1985, 59-77.

TRYJARSKI, E. and J. HAMILTON: L'inscription Turque Runiforme de Khutuk-Ula. JA263 (1975), 171-82.

TRYJARSKI, E.: L'inscription turque runiforme d'Arkhanen en Mongolie. UAJb 36 (1965). 423-428.

TRYJARSKI, E.: The Present State of Preservation of Old Turkic Relics in Mongolia and the Need for their Conservation. UAJb 37. UAJb 38 (1966). 158-173.

VASILJEV, D.D.: Korpus Tjurkskih runičeskih pamjatnikov bassejna Jeniseja. Leningrad 1983.

VASILJEV, D.D.: Pamjatniki tjurkskoj runičeskoj pis'mennosti aziatskogo areala. St 1, (1976). s.71-81.

VLADIMORCOV, B.: A propos d'Ötüken yıš. Comptes rendus Acad. Sc. URSS, 1929, 133-136.

WINTER, W.: Tocharians and Turks. D. SINOR, Hrsg.: Aspects of Altaic Civilisation. Bloomington 1963, 239-251.

WITTFOGEL, K.A., u. Feng: History of Chinise Society: Liao. Philadelphia 1949.

ZIEME, P.: Die Uiguren und ihre Beziehung zu China. CAJ 17, 1973, 282-293.

ZIEME, P.: Ein Hochzeitssegen uigurischer Christen. Scholia. Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde. Festschrift A. von Gabain, Wiesbaden 1981, 221-232.

BITTE BEACHTEN SIE FOLGENDE ANZEIGEN

Tevfik Turan

TÜRKISCH-DEUTSCHES VERBLEXIKON

Eine umfangreiche Verbliste des heutigen Türkeitürkischen

Sowenig Schwierigkeiten auch die regelmäßige Konjugation des Türkischen den Türkischlernenden bereitet, umso unübersichtlicher wird es beim Passiv, Reflexiv, Reziprok und Kausativ. Dieses kontrastiv angelegte Nachschlagewerk bringt Ordnung in den Verbwortschatz, indem es die schwer zugänglichen Formen erklärt und mit Beispielen illustriert.

erscheint im November 2001
ISBN 3-933847-02-8

Nemat Rahmati

TAPMACALAR

Ausgewählte aserbaidschanische Rätsel mit Lösungen und Glossar in lateinischer und persischer Schrift

Rätsel sind ein Teil der aserbaidschanischen Volksliteratur. Sie umfassen alle Lebensbereiche. Sie beziehen sich z.B. auf Haushaltsgegenstände, Lebensmittel, Tiere, Pflanzen und Himmelskörper. Als es noch kein Fernsehen gab, versammelten sich die Kinder um eine ältere Person und vergnügten sich damit, die von ihr gestellten Rätsel zu lösen. Rätsel wurden aber auch von zwei Sängern vorgetragen, wobei der eine die Frage sang und der andere die Antwort gab. Das vom Autor illustrierte Buch ist die erste *Tapmaca*-Sammlung in deutscher Sprache.

erscheint im Dezember 2001
ISBN 3-933847-05-2

Nemat Rahmati

ASERBAIDSCHANISCH–DEUTSCHES WÖRTERBUCH

Unter Berücksichtigung der Besonderheiten
des Nord- und des Südaserbaidschanischen

Aus dem Inhalt:
Typographische Besonderheiten
Unterschiede zwischen
Nord- und Südaserbaidschan
Angaben zum Stil
Silbentrennung
Etymologische Angaben
Synonyme
Kyrillische Entsprechungen
der aserbaidschanischen Lateinschrift
Artikulatorische Klassifikation
der Konsonanten
Tabelle des Vokalsystems
Tabellarische Übersichten
Wortbildungselemente
Register und Literaturhinweise
Grammatik auf 50 Seiten
und
ca. 35.000 Stichwörter auf 503 Seiten

ISBN 3-933847-01-X
605 Seiten, gebunden, DM 58,–

Nemat Rahmati

ASERBAIDSCHANISCHE CHRESTOMATHIE

Der Autor des deutsch-aserbaidschanischen Wörterbuchs und mehrerer anderer Nachschlagewerke zum Aserbaidschanischen stellt in diesem Lesebuch Texte aus verschiedenen Gattungen wie Lyrik, erzählende und essayistische, journalistische und wissenschaftliche Prosa vor. Außerdem werden durch die Texte der nord- und südaserbaidschanischen Volksdichtung die Besonderheiten dieser beiden Dialekte demonstriert. Das Buch enthält auch Leseproben in arabischer Schrift aus Südaserbaidschan (Iran) sowie in kyrillischer und lateinischer Schrift aus der ehemaligen Sowjetrepublik Nordaserbaidschan.

ISBN 3-933847-03-6
130 Seiten, gebunden, DM 24,80

Ahmad Hüsseynov
Nemat Rahmati

JURISTISCHES WÖRTERBUCH DEUTSCH ASERBAIDSCHANISCH

Seit der Integration der Republik Aserbaidschan in die internationale Völkergemeinschaft haben sich zwischen Aserbaidschan und einer Reihe anderer -darunter auch deutschsprachiger- Länder Beziehungen wirtschaftlicher und kultureller Art entwickelt. Diese neue Situation führte in Aserbaidschan zu einer steigenden Nachfrage nach zweisprachigen Wörterbüchern und anderen Nachschlagewerken. Das vorliegende Wörterbuch stellt einen Anfang bei der Neuorientierung des Landes und seiner Fachsprachen dar, deren Kontakte sich bisher fast nur auf das Russische beschränkten.

erscheint im Juli 2001
ISBN 3-933847-06-0

DÜZELTMELER VE EKLER
CORRECTIONS AND ADDITIONS

sayfa page	doğru read	yanlış instead of
18	𐰀 A a/ä	𐰁 A a/ä
21, 83	bIlgA	BIlgA
27, 90	ꟸΓΥΓ:Υ)ᛯ›δ	NΓΥΓ:Υ)ᛯ›δ
31	˧ꟸᛯ	Oꟸᛯ
41, 104	l	l-
48, 112	Γh̲Υ	ΥhΓ
59, 123	**-°l-**	**-ol-**
75	dynasty	dynastie

Bibliography
Biblyografya

RYBATZKI, V.: Die Toñuquq-Inschrift. Szeged 1997.
RYBATZKI, V.: Titles of Türk and Uigur rulers in the Old Turkic Inscriptions. In: CAJ 44 (2000) 2. p. 205-292.

Yazarın ilgili konular üzerine kitapları
Books by the author on related themes

Die frühen Türken in Zentralasien
Eine Einführung
in ihre Geschichte und Kultur
Darmstadt 1992

Auxiliarfunktionen von Hauptverben
nach Konverb im Neuuigurischen
Berlin 1984

Morphologie und Substitution
türkeitürkischer Neologismen
Hamburg 1978

Türkische Sprache
Arabische Schrift
Ein Beispiel
schrifthistorischer Akkulturation
Budapest 1995

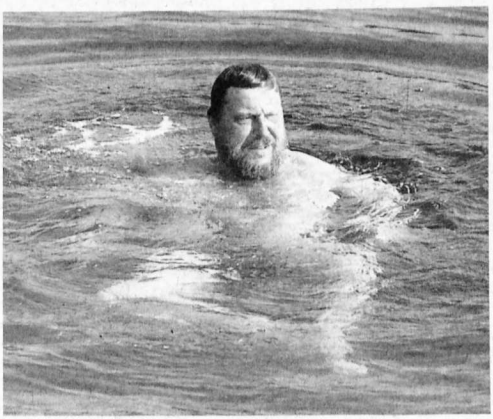

WOLFGANG EKKEHARD SCHARLIPP

ESKİ TÜRK RUN YAZITLARINA GİRİŞ

Ders Kitabı

AN INTRODUCTION TO THE OLD TURKISH RUNIC INSCRIPTIONS

A Textbook in Turkish and English

Bu kitabın amacı Eski Türk run alfabesiyle yazılmış yazıtlara ilişkin »okuma becerisi« kazanmak isteyen herkese yardım etmektir. Kitap taş anıtların tarihî çerçevesi üzerine bilgiler yanında, okuma bölümünde Köl Tegin, Tonyukuk, Yenisey ve Terhin yazıtlarından verilen örnek metinlerin tek tek ögelerini açıklayan kısa bir dilbilgisi içermektedir.

The intention of this book is to help everybody who is interested in reaching a »reading ability« of texts written in the Old Turkish runes. Informations about the historical background of the stone monuments are included as well as a short grammar which illustrates individual elements of the texts in the reading section. The examples are choosen out of Köl Tegin, Tonyukuk, Yenissey and Terhin inscriptions.

ISBN 3-933847-00-X

VERLAG AUF DEM RUFFEL